

การตรวจและชำระการใน มณฑลกรุงเก่า
และมณฑลปักษ์ใต้

ของ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ
นางเฮียะ ศิริภรพย์

959.3

๙ 197 ก่อ

130 หน้า

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๑๔

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

การตรวจและชำระการในมณฑลกรุงเก่า และมณฑลปักษ์ใต้

ของ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ
นางเสียะ ศิริบริรักษ์

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๑๕

การตรวจและจัดการในมณฑลกรุงเก่าและมณฑลปาดังเบุ์

ของ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์

เลขหมู่หนังสือ ๓๕๒.๐๐๐๕๕๕๓๘

พิมพ์ครั้งแรก ๕๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๑๕

ในงานสถาปนาถิศพ นางเฮษะ ศิริทวี

เลขหนังสือ ๒๒ พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ถนนพระราม ๖ ซอยม้นตัน ๒ โทร. ๘๒๕๖๒๕

นครหลวง ฯ นายมณี รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๕

เลขหมู่ ๑๕๑. ๓
๘ ๑๙๗ ก๘

เลขทะเบียน ๒.๓๐๘.๓๖๖๗ ๒๒

คำนำ

พันโท หม่อมเจ้าวัฒนานวัจน์ วัฒนวงศ์ ได้มาติดต่อกอง
วรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ
เรื่อง การตรวจและจัดราชการในมณฑลกรุงเก่าและมณฑลปาดังบุรี
ของ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ เพื่อแจกเป็น
อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเฮียะ ศิริทรัพย์ ผู้เป็นมารดาของ
หม่อม ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง กำหนดวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน
พุทธศักราช ๒๕๑๕ นี้ กรมศิลปากรยินยอมอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตาม
พระประสงค์

เรื่องการตรวจและจัดราชการในมณฑลกรุงเก่าและมณฑล
ปาดังบุรี ของ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ นี้ เป็น
รายงานการตรวจและจัดราชการในเมืองอ่างทอง เมืองพรหมบุรี เมือง
สิงคโปร์ เมืองอินทบุรี และเมืองลพบุรี ในมณฑลกรุงเก่า พ.ศ. ๒๔๓๙
เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลกรุง
เก่าและเมืองนครนายก เมืองปาดังบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองชลบุรี
ในมณฑลปาดังบุรี พ.ศ. ๒๔๔๖ เมื่อทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวง

(๖)

พิเศษจัดการในหน้าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปาจิณบุรี ที่ได้
ทรงนำความกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยสมัยนั้น นับเป็นเอกสารที่มีประโยชน์และ
มีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕
และยังอาจจะใช้ศึกษาเป็นแบบอย่างหรือศึกษาเป็นแนว ทางในการแก้ไข
ปรับปรุงการบริหารราชการของฝ่ายปกครองและฝ่ายอื่น ๆ ได้ด้วย
ทั้งนี้เพราะการเสด็จไปตรวจและจัดการราชการของพระเจ้าน้องยาเธอ กรม
หมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ในครั้งนั้น ต้องทรงพระอุทสาหะเผชิญความยาก
ลำบากในการเดินทาง เนื่องจากการคมนาคมยังไม่สะดวกสบายเหมือน
ปัจจุบัน แต่ก็ทรงเห็นแก่ราชการของบ้านเมืองอย่างแท้จริง จึงได้
เสด็จไปทรงตรวจ ให้ได้เห็นสภาพความเป็นไปที่แท้จริงในมณฑล
ต่าง ๆ ดังกล่าวอย่างใกล้ชิด และทรงทราบปัญหาของการบริหาร
ราชการและการปกครอง ตลอดจนความเดือดร้อนของราษฎรที่ไม่ได้
รับความเป็นธรรมจากเจ้าพนักงานหรือกิจการใด ๆ ที่ยังบกพร่อง
ด้วยพระองค์เอง ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงแก้ไขจนเป็นที่เรียบร้อย การ
จัดและแก้ไขราชการของพระองค์เป็นไปอย่างรอบคอบและเล็งผลภาย
หน้าเป็นสำคัญ มีคำสั่งไปแล้วก็มีได้ละเลย ทรงติดตามผลจนสำเร็จ
ด้วยทรงเห็นความจำเป็นในการใช้เวลาเพื่อแก้ไข ดังข้อความที่ได้ทรง
กราบทูลเสด็จเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า

(๗)

“ข้อสำคัญก็คือจะต้องตรวจให้เห็นว่าผู้รับคำสั่งได้จัดไปอย่างไร ซึ่งนับเป็นหัวใจของราชการ เพราะการที่ส่งไปยังหัวเมืองและอำเภอ นั้น ในขั้นต้นจะนับว่าเป็นผลที่ดียังไม่ได้ จำต้องอาศัยผู้ปฏิบัติ จักการประกอบกัน ต่อเมื่อได้ทำลง การนี้สำเร็จ สิ่งนี้จึงจะมีคุณ ประโยชน์ราชการบ้านเมือง เพราะฉะนั้นบรรดาคำสั่งทั้งปวงซึ่งเป็น ข้อบังคับปฏิบัติราชการ เหล่านี้ ได้จัดให้มีสำเนาแลมีเลขหมายไว้ ส่วนหนึ่ง เมื่อผู้มีหน้าที่ตรวจการตามท้องที่ได้สอบสวนการที่ส่งไปยัง หัวเมืองแลอำเภอว่าเรื่องนั้นผู้รับคำสั่งได้ทำหรือไม่ แลได้ผลเพียงใด แล้นำรายงานเสนอผู้บัญชาการทุกเรื่องไป ถ้าการเรื่องใดผู้รับคำสั่งไม่ ได้ทำหรือทำได้ผลบกพร่อง หรือเพราะเข้าใจผิดจะได้ตักเตือนสั่งสอน แลลงโทษตามเหตุผลอันควร เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าจะเป็นที่กำจุนให้ ราชการนั้นดำเนินสะดวกดี แลให้ผู้รับคำสั่งมีความสละเกรงต่อความผิด ตักเตือนให้ได้กระทำการนั้นโดยจริง ทั้งจะได้ทราบความขัดข้องใน ท้องที่หรือความเดือดร้อนเสียหายเพื่อแก้ไขตามความสะดวก”

หนังสือเรื่องการตรวจและจัตราชการในมณฑลกรุงเก่าและมณฑล ปาจิณบุรีนี้ เป็นเอกสารที่ได้เก็บรักษาไว้ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ยังไม่เคยนำออกตีพิมพ์เผยแพร่เลย กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ได้รวบรวมจัดทำเป็นต้นฉบับขึ้นเพื่อพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในงาน ฉาปนกิจศพ นางเฮียะ ศิริทรัพย์ และได้ให้จัดพิมพ์ตามต้นฉบับที่เก็บ

(๘)

รักษาไว้ โดยคงรูปการเขียนสะกดการันต์ไว้ตามเดิม นอกจากนี้
ลึกลงกันมากจึงแก้ไขให้รับกัน ทั้งนี้เพื่อให้ใช้ศึกษาอักษรวิธีในสมัย
รัชกาลที่ ๕ ได้ด้วย

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งพันโท
หม่อมเจ้าวัฒนานุกวทัน วัฒนวงศ์ ได้ทรงบำเพ็ญอุทิศแด่ นางเฮียะ
ศิริทรัพย์ และได้จัดพิมพ์หนังสือแจกจ่ายเป็นกุศลสาธารณประโยชน์
ขออำนาจกุศลทั้งปวงเป็นพลวปัจจัยตลบั่นดาลให้ นางเฮียะ
ศิริทรัพย์ ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณเมตตผลในสุคติสัมปรายภพ
สมดังมโนปณิธานของท่านผู้จัดพิมพ์ทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

นางเฮียะ ศิริทรัพย์

พ.ศ. ๒๔๓๑ – พ.ศ. ๒๕๑๕

คำชี้แจงของผู้จัดพิมพ์

ตั้งแต่คุณแม่ของประทุม ถึงแก่กรรมลง เมื่อได้นำเพ็ญกุศลเบื้องต้นของการศพเสร็จแล้ว ยังเหลืออยู่แต่การปลงศพตามประเพณีนิยมเท่านั้น ข้าพเจ้าก็ครุ่นคิดอยู่ว่า ทำอย่างไรหนอจึงจะสนองคุณท่านผู้วายชนม์ให้สมใจได้ จะหาอะไรมาเป็นอนุสรณ์เพื่อท่าน มีความคิดอยู่ว่า สิ่งนั้นจะต้องดี มีประโยชน์ ทั้งจะต้องอยู่ยั่งยืนด้วย ข้าพเจ้ามีความร้อนใจ แต่มิได้บอกให้ใครรู้มากนัก ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะท่านผู้วายชนม์เป็นผู้มีอุปการคุณแก่ข้าพเจ้าโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อวันปลงศพใกล้เข้ามา ข้าพเจ้าได้ไปที่ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร แจ้งความประสงค์ให้เจ้าหน้าที่ทราบ ขออนุญาตค้นเรื่องต่างๆ ที่ยังไม่เคยตีพิมพ์เป็นเล่มสมุด เจ้าหน้าที่ได้เอื้อเฟื้อร่วมมือเป็นอย่างดี นำแฟ้มเอกสารออกมา จัดที่ให้นั่ง ให้ความสะดวกทุกประการเท่าที่สามารถจะให้ได้ ในวิสัยของท่าน ขณะนั้นบังเอิญได้พบเอกสาร เรื่องการตรวจและจัดราชการในมณฑลปราจีนบุรี ของเสด็จในกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ครั้งทรงดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น ตำแหน่งข้าหลวงพิเศษจัดการในหน้าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี เห็นเป็น

เรื่องเหมาะแก่กำลังของข้าพเจ้า และเหมาะแก่คุณแม่ของประทุมด้วย เพราะท่านเป็นชาวมณฑลนั้น หากท่านหยั่งทราบ ก็คงจะพอใจ ข้าพเจ้านึกปเลื้มว่าได้การละ แต่ครั้นอ่านบททวนดูอีกที ก็พบว่า เรื่องที่ทรงในมณฑลปราจีนนี้ มักจะทรงละส่วนสำคัญบางตอนเสีย ด้วยทรงอ้างว่าได้จัดที่มณฑลกรุงเก่าแล้ว ข้าพเจ้าได้ขอเพิ่มกรุงเก่า มาตรวจดู ก็ปรากฏว่ามีเรื่องพาตึงถึงกันเช่นนั้น จึงดำริว่าจะนำ เรื่องที่ทรงในมณฑลกรุงเก่ามารวมตีพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อให้ท่านผู้อ่าน ได้ทราบความเป็นไปตลอด

ข้าพเจ้าคิดว่าเลือกเรื่องได้เหมาะสมแล้ว เพราะเป็นเรื่องดี และมีประโยชน์ทั้งจะอยู่ไต่ยืนนานด้วย กล่าวคือ เรื่องนี้แสดงถึงการ จัดการบ้านเมืองในกลางรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เมืองไทยกำลังจัดการเปลี่ยนแปลง การปกครองจากระบบจตุสดมภ์มาเป็นระบบเทศาภิบาล หรือจะเรียกว่าระยะเวลาปฏิวัติการปกครองบ้านเมืองก็น่าจะไม่ผิด การที่ต้องจัด ต้องทำในระยษนั้น จึงเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง ทั้งไม่มีแบบอย่างให้เห็น เฉพาะหน้า ต้องเปลี่ยนทั้งระบบและระเบียบ ทั้งวิธีปฏิบัติ ทั้งการ ศึกษาอบรม ทั้งเศรษฐกิจการคลัง ต้องเปลี่ยนทุก ๆ อย่างให้ทันกับ กาลเทศะ ผู้รับสนองพระบรมราชโองการไปจัดไปทำ คงมีแต่กระแส พระราชดำริ ที่พระราชทานให้ทราบพระบรมราชประสงค์ ที่จะต้อง จัดต้องทำให้ดำเนินไปตามพระบรมราโชบายเท่านั้น แม้จะมีแผนวาง

ไว้ ก็ยังเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งอยู่นั่นเอง ในระยะนั้น บัณฑิตเลือกคนเข้าทำงาน ต้องได้คนที่เหมาะแก่งาน มีกระแสพระราชดำริให้คิดว่า ในเรื่องตัวบุคคล ถ้าเป็นคนเก่าที่เคยทำงานอยู่แล้ว ก็ต้องเป็นคนเก่าที่รู้การใหม่ ถ้าเป็นคนใหม่แม้รู้การใหม่อยู่แล้วก็ต้องเป็นคนใหม่ที่รู้การเก่าด้วย ต้องได้ลักษณะอย่างนี้ จึงจะสามารถจัดการให้ดำเนินไปได้ จะจัดอย่างไร ผู้จัดทำต้องใช้สติปัญญาอย่างละเอียดถี่ถ้วนลุ่มลึกรอบคอบ การจึงจะสำเร็จได้ คงจะเห็นจากรายงานของเสด็จในกรมพระองค์นั้นแล้ว และเรื่องนี้ที่เรียกว่ามีประโยชน์ด้วย ก็เพราะช่วยให้คนใหม่บวชได้รู้การเก่า

เมื่อเลือกเรื่องได้สนใจแล้ว จึงนำไปหาหรือท่านอาจารย์ มหาเกษม บุญศรี ท่านก็เห็นชอบด้วย และสนับสนุนให้จัดการตีพิมพ์เป็นสมุดไว้มาก ๆ และยังได้แนะนำอีกว่า ถ้าได้มีพระประวัติเสด็จในกรมฯ ผูกกับงานที่ทรงไว้ด้วย ก็จะช่วยให้เรื่องนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพราะเรื่องนี้เป็นงานที่ทรงไว้ ถ้าได้รู้ถึงความเป็นไปของพระองค์ ผู้ทรงงานนี้ว่า พระองค์ทรงศึกษาอบรมอย่างไร ทรงวางพระองค์อย่างไร ทรงปฏิบัติราชการอย่างไร จึงมีงานเช่นนั้นเหลืออยู่ ก็จะเห็นเครื่องช่วยให้เห็นพระองค์แจ่มชัดยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าก็ต้องยอมเห็นและทำตามท่านอาจารย์ ฯ และท่านก็กรุณาช่วยเรียบเรียงพระประวัติย่อของเสด็จในกรมพระองค์นั้นให้ตีพิมพ์ในคราวนี้ด้วย ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณท่านอาจารย์ มหา เกษม บุญศรี ไว้เป็นอย่างสูง ณ ที่นี้

(๑๒)

เรื่องที่ตีพิมพ์ในครั้งนี้ นอกจากเป็นอนุสรณ์แก่ท่านผู้วายชนม์ และเป็นธรรมบรณาการแล้ว จะสำเร็จเป็นวิทยาทานได้มากน้อย เพียงใด ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลนี้แก่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้วตาม เจตจำนงทุกประการ.

พ.ท. วัฒนานุวัฒน์ วัฒนวงศ์

บ้านจิรวุฒม์ ซอยพรมมิตร

สุขุมวิท ๓๕ นครหลวงกรุงเทพมหานคร

๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

คำไว้อาลัย

แด่แม่ที่รักและเคารพ

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๕ ลูกต้องประสบความเศร้าสลดใจอย่างยิ่งในมรณกรรมของแม่ ลูกไม่คิดเลยว่าแม่จะจากลูกไปเร็วเช่นนี้ และเราจะไม่มีโอกาสได้พบกันอีก แม่เจ็บกระเสาะกระแสะด้วยโรคไต มาตั้งแต่กันเดือนเมษายน ๒๕๖๕ ได้พาไปรักษาที่คลินิกแห่งหนึ่ง อาการก็ไม่ทุเลา หมอแนะนำให้ส่งตัวเข้าโรงพยาบาล จึงพาแม่ไปส่งโรงพยาบาลตำรวจ เมื่อวันที่ ๒๑ เดือนเดียวกัน ที่ศิริกริจรวงศ์ แม่ได้รับการเยียวยาอย่างดียิ่ง จนลูกคิดว่าไม่ช้าแม่คงกลับบ้านได้ ระหว่างที่นอนป่วยอยู่ที่นั่น แม่เคยปรารถนาว่าอยากจะนิมนต์พระไป บังสุกุลอัฐิของยายและป้าที่วัดสุนทรธรรมทาน นางเล็ง ลูกได้ขอผลว่าไว้ให้แม่หายดีเสียก่อน แล้วเราจึงค่อยไปด้วยกัน แม่ก็พยักหน้ารับคำ แม่เคยบ่นว่าเบื่อชีวิต แก่แล้วอยู่ไปนาน ๆ ทำให้ผู้อื่นลำบาก ลูกยังได้ปลอบแม่ว่า อย่าวิตกไปเลย แม่อุตส่าห์รักษาตัวให้ดีแล้วกัน ลูกยินดีทำทุกสิ่งทุกอย่างให้แม่ ลูกรักแม่ ต้องการให้แม่มีชีวิตอยู่ยืนนาน เป็นมิ่งขวัญของลูก แต่แล้วมีจรัลราชก็มาพรากแม่ไป แม่จะรู้ถือว่า ความตายเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่การต้องจากบุคคลที่รักและเคารพ

(๑๔)

ทั้งเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณความดีทุกสิ่งทุกประการเยี่ยงกัลยาณชน
ทั้งหลาย ทำให้ลูกหักใจไม่เศร้าโศกไต่ยากจริง ๆ ตลอดชีวิตลูกได้เห็น
แม่ประกอบแต่การบุญการกุศลมิได้ขาด ขอให้สิ่งดีงามเหล่านั้นจึงเป็น
พลັงบันดาลให้วิญญานอันบริสุทธิ์ของแม่ประสบความสุขในสรวงสวรรค์
ตลอดกาลนาน เทอญ.

ประทุม วัฒนวงศ์ ณ ออยุธยา

๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

สารบัญ

หน้า

การตรวจและจัดรายการมณฑลกรุงเก่า

เมืองอ่างทอง	๒
เมืองพรหมบุรี เมืองสิงคโปร์ และเมืองอินทบุรี	๒๑
เมืองลพบุรี	๒๖

การตรวจและจัดรายการมณฑลปาจิณบุรี

เมืองนครนายก	๓๖
เมืองปาจิณบุรี	๔๐
เมืองฉะเชิงเทรา	๕๐
เมืองชลบุรี	๖๗

พระประวัตียอ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์	๑๐๓
---	-----

เรื่อง การตรวจและจัดราชการ
ในมณฑลกรุงเก่า และ มณฑลปาดังเบซาร์
ของ
พระเจ้า้องษาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์

การตรวจและจัดรายการมณฑลกรุงเก่า

(เมืองอ่างทอง พรหมบุรี สิงคนบุรี อินทบุรี และ เมืองลพบุรี)

สำเนาที่ ๑๘๖๒๑

รับวันที่ ๑ กันยายน ๑๑๕

ที่ ๑๒๕, ๒๒๓๖

ศาลาว่าการข้าหลวงมณฑลกรุงเก่า

วันที่ ๒๗ สิงหาคม รตนโกสินทรศก^{๒๕} ๑๑๕^(๑)

ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลกรุงเก่า ขอพระทาน
กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ^(๒) เสนาบดี
กระทรวงมหาดไทย ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยเกล้าฯ ได้กราบถวายบังคมลาขึ้นไปตรวจแลจัตราราชการ
เมืองอ่างทอง เมืองพรหมบุรี เมืองสิงคโปร์ เมืองอินบุรี เมืองลพบุรี
เกล้าฯ ได้ทำรายงานมาถวายทราบฝ่าพระบาท คราวหนึ่งก่อน

แต่เมืองสระบุรียังไม่มีเวลาพอที่จะไปจัด จึงได้คงไว้ก่อน แล
ในเมืองกรุงเก่านี้ ก็ได้จัดทำอยู่ แต่กำลังค่อยจัดค่อยทำไป แต่คิด
ด้วยเกล้าฯ ว่าจะทำรายงานมาถวายในรายงานประจำปีต่อภายหลัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

(ลงพระนาม) มรุพงษ์ศิริพัฒน์^(๓)

ประทับตราข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่ามาเปนสำคัญ

(๑) พ.ศ. ๒๔๓๕

(๒) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์

สำเนาที่ ๑๘๖๒๒

รับวันที่ ๑ กันยายน ๑๑๕

ศาลาว่าการข้าหลวงมณฑลกรุงเก่า
วันที่ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลกรุงเก่า ขอพระทาน
ทำรายงานการขึ้นไปตรวจราชการตามหัวเมือง ซึ่งขึ้นอยู่ในมณฑล
กรุงเก่า กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทราบฝ่าพระบาท

การจัดตำแหน่งหน้าที่ เมื่อเดือนมิถุนายน ๑๑๕ เกล้า ๆ ได้กราบ
การบังคับบัญชา ถวายบังคมลา จากกรุงเก่าไปเมืองอ่างทอง ได้จัด
แบ่งหน้าที่ เจ้าพนักงานผู้ซึ่งจะได้รักษาราชการออก
เปน ๒ แผนก คือแผนก ๑ เปนฝ่ายตุลาการ
แผนก ๑ เปนฝ่ายธุรการวางแผนหมวด ๆ คือ

หมวดผู้ว่าราชการ ๑. ผู้ว่าราชการเมืองที่จะได้บังคับบัญชา
เมือง ราชการทั่วไป มีเสมียน ๒ นาย มีหน้าที่ที่จะเขียน
หนังสือแลร่างหนังสือโต้ตอบแลรับเรื่องราวขึ้น
เสนอผู้ว่าราชการเมือง

หมวดมหาดไทย

๒. คือ ปลัด ๑ หลวงมหาดไทย ๑ รอง
มหาดไทย ๑ มีเสมียน ๒ นาย มีหน้าที่ร่างหนังสือ
แลเก็บหนังสือโต้ตอบไปมาในทางราชการ แลรับ
คำสั่งของผู้ว่าราชการเมือง บังคับบัญชากรรมการ
อำเภอให้รักษาราชการแลสืบจับโจรผู้ร้าย แล
รักษาบาญชีสัมโนครัวตาม ซึ่งได้จัดตั้งกำนันผู้ใหญ่
บ้าน แลบังคับบัญชาพลตระเวนแลถือบาญชี
คนนักโทษซึ่งอยู่ในเมืองนี้

หมวดคลังแล
ผลประโยชน์

๓. คือ ตำแหน่งผู้ว่าราชการ ๑ เสมียน ๑ นาย
มีหน้าที่ราชการเป็นผู้รักษาแลเก็บผลประโยชน์
แผ่นดิน แลทางบประมาณรายรับเงินค่าธรรมเนียม
แลเงินค่านาจากเจ้าน้ำที่ แลเก็บเงินค่าเช่าตลาด
สำหรับที่จะใช้จ่ายบำรุงเมือง แลเป็นผู้กำกับ
ตรวจตราเจ้าพนักงานเก็บเงินค่านา หลวงคลังหนึ่ง
เสมียนพนักงานตุ้เงิน ๑ มีหน้าที่ราชการที่จะรักษา
เงินแลทำบาญชีรับเบิกจ่าย

หมวดยุติธรรม

๔. คือ ยกกระบัตร ๑ เปนอธิบดีผู้พิพากษา
ผู้พิพากษาชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ รวม ๓ นาย ตุลาการ
ความอาญาชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ ตุลาการความแพ่ง
ชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ ตุลาการกองไต่สวนชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒

รวม ๖ นาย มีเสมียน ๓ นาย กับนักการ ๑ นาย
มีหน้าที่ที่จะได้รับฟ้องพิพากษาไต่สวน อรรถคดี
ของราษฎรทั้งปวง

หมวดพนักงาน
โยธา

๕. คือ พนักงานโยธา ๑ นาย มีหน้าที่ที่จะ
รักษาความสะอาดเรียบร้อย ณ ที่ศาลากลางแลตาม
ถนนหนทางตลาด แลที่จะได้ชี้แจงบังคับให้คน
นักโทษทำการก่อสร้าง ณ ที่ต่าง ๆ

แบ่งอำเภอท้องที่

๖. แลในเมืองอ่างทองนี้ ได้จัดแบ่งบ้านเขตร
แขวงเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอเมือง ๑ อำเภอ
ไชโย ๑ อำเภอโพทอง ๑ อำเภอไผ่จำสิน ๑
รวม ๔ อำเภอ แลอำเภอ ๑ มีกรรมการอำเภอ
คือ กรรมการนายอำเภอ ๑ ปลัดอำเภอ ๑ เสมียน
อำเภอ ๑ มีหน้าที่ซึ่งจะบังคับกำนันผู้ใหญ่บ้าน
แลต้องรักษาความเรียบร้อยในอำเภอซึ่งตนได้ว่า
กล่าวอยู่ กับคอยตรวจตราสืบจับโจรผู้ร้าย แลทำ
คำกฎหมายตราสิน ทำคำชันสูตร ทำคำอายัด
แลทำหนังสือสารกรมธรรม์ แลหนังสือบริคณห์
สัญญา แลทำหนังสือซื้อขายที่ แลทำหนังสือ
เถรทาง กับทำตัวพิมพ์รูปพรรณสัตว์พาหนะ
แลต้องทำรายงานยื่นต่อผู้ว่าราชการเมือง โดยที่มี
เหตุเกิดขึ้นในอำเภอของตน ตามข้อบังคับการ
ปกครองท้องที่ ซึ่งโปรดเกล้าฯ พระทานมา

การจัดตั้งพลตระเวน ๗. แลได้จัดพลตระเวนขึ้น ๑๐ คน มีสารวัตร
 แขวงคน ๑ นายยามคน ๑ ให้รักษาท้องที่ตลาด
 เมืองอ่างทองบ้าง แลได้แต่งให้ออกไปตรวจสืบ
 จับโจรผู้ร้าย แลพึงเหตุการณ์ความสงบเรียบร้อย
 ตามอำเภอบ้าง แลเห็นด้วยเกล้าฯ ว่ายังไม่เพียงพอ
 ค่ายราชการ เพราะในงบประมาณมีน้อยตัว ถ้า
 โปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นได้ทุกอำเภอจะเป็นประโยชน์
 มาก

หน้าที่พนักงาน
 ยังไม่ได้ตั้ง

๘. แลหน้าที่เจ้าพนักงานตามซึ่งได้กล่าวมา
 แล้วนี้ บางที่หน้าที่ยังไม่จำเป็นที่ตั้ง ก็ไม่ได้จัด
 ให้กรมการเข้ารับตำแหน่งเป็นต้นว่า หลวง
 ไชยสงคราม ปลัดคนเก่านี้ ก็เป็นคนชราแลหู
 ก็ตึง ไม่สามารถจะกระทำการตามตำแหน่งหน้าที่ได้
 จึงได้คงไว้ จะขอรับพระราชทานให้ผู้อื่นซึ่งมีคุณวุฒิ
 สามารถที่จะรับตำแหน่งฉลองพระเดชพระคุณต่อไป

การจัดตั้งกำนัน

๙. การจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านในเมือง
 อ่างทองนี้ พระพิทักษ์เทพธานี ได้ออกไปป่าวร้อง
 ประชุมราษฎรเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านแล้วไปได้
 ประมาณ ๓ ส่วนใน ๔ ส่วน ยังไม่ได้ตั้งอีกส่วน ๑
 แต่คงจะเป็นการสำเร็จได้ในป็นี้ แลเกล้าฯ ได้สั่ง
 ให้พระพิทักษ์เทพธานี ป่าวประกาศแก่ผู้ใหญ่บ้าน

ให้ตรวจตรารักษาความสงบเรียบร้อยตามข้อบังคับ
การปกครองท้องที่โดยแข็งแรง แลให้ผู้ใหญ่บ้าน
ทำบัญชีสำโนครัวราษฎรลูกบ้านใส่ปิ่นเงินไว้ แล้ว
ให้คัดบัญชีนี้ทำยื่นต่อกรมการอำเภอให้ทราบด้วย
เพื่อกรมการอำเภอจะได้ลงบัญชีไว้อีกฉบับ ๑
ทั้งได้ออกแบบให้กรมการอำเภอทำบัญชีกำหนด
ผู้ใหญ่บ้านที่เป็นทหาร เลขไพร่หลวง เลขสม
เลขทนาย จีนผูกบับ ส่งมายังศาลากลาง ตามข้อ
บังคับซึ่งโปรดเกล้าฯ พระทานมานั้น

ความสงบเรียบร้อย ๑๐. ความสงบเรียบร้อยในเมืองนี้ มีลัวงเรือ
ลัดโคกระบือยิงฟันแทงอยู่บ้างมีรายๆ แต่การปล้น
สดมภ์นั้น ในเดือนกรกฎาคมนี้มีราย ๑ กำหนด
ผู้ใหญ่บ้านก็ได้สืบจับโดยทันที จึงแลเห็นได้ว่า
การที่ตักกำหนดผู้ใหญ่นั้นเป็นคุณเป็นประโยชน์
แก่ราชการมาก

การเก็บเงินค่านา ๑๑. การเก็บผลประโยชน์เงินค่านาจำนวน
ปีศก ๑๑๔ นี้ พระพิทักษ์เทพธานี ข้าหลวงว่า
ราชการเมือง ได้จัดให้กรมการเป็นเจ้าพนักงาน
ออกเดินประเมินนาเก็บเงินค่านาแทนข้าหลวง
เสนาตามธรรมเนียมเก่าก่อน ครั้นจะจัด
เปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่เวลาที่ไม่พอ จวนหน้าระดูนา
ราษฎรได้ลงมือไถ่หว่าน เกรงว่าจะไม่ทันเวลา

กำหนด อีกทั้งการจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน ก็ยัง
ไม่ทั่วแขวงตลอดแถมจะเป็นการขัดข้องไม่ตลอดไป
ก็จะเป็นที่เสียราชการ เพราะฉนั้นการเก็บเงิน
ค่านา ในจำนวนปีศก๑๑๔ นี้ เห็นด้วยเกล้าฯว่า
เงินพระราชทรัพย์คงจะไม่ขึ้นมากกว่าจำนวนปี
ศก๑๑๓ ด้วยเหตุว่าเจ้าพนักงานออกเค็รประเมิน
นาอยู่ข้างจะช้ามากกว่าทุกปี การเก็บเงินค่านาแก่
ราษฎรก็เป็นการลำบาก เพราะไม่เห็นต่อชั่ง แลหา
ได้เห็นว่าราษฎรทำนามากน้อยเท่าใดไม่ จึงได้ผล
ไม่เต็มทีการ ที่เก็บกันในจำนวนนี้ ก็เป็นแต่การ
ประเมินให้ราษฎรปฏิญาณ หรือเก็บตามบัญชี
เดิมเท่านั้น เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าคราวหลังถ้าได้จัด
การออกเค็รประเมินนาเสียแต่เดือนมกราคมหรือ
กุมภาพันธ์เมื่อราษฎรเกี่ยวเข้าแล้ว เจ้าพนักงาน
ผู้เค็รประเมินนาจะได้ตรวจต่อชั่งให้รู้ว่าราษฎร
ทำนาไว้มากน้อยเท่าใด การเก็บเงินก็ต้องคงจะ
ได้ผลประโยชน์เต็มที่ พระราชทรัพย์ส่วนค่านานี้
ก็คงจะทวีมากขึ้น

เงินค่าธรรมเนียม

๑๒. ส่วนเงินผลประโยชน์แผ่นดินค่าธรรมเนียม
ความในเมืองอ่างทองนี้ แต่เดิมได้เคยแบ่งเป็น
ส่วนๆ คือได้แก่ผู้ว่าราชการเมืองกรมการเสมียนผู้
คุมตามมากแลน้อย บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ผู้ว่าราชการ
เมือง กรมการรับพระราชทานเงินเดือนทุกตำแหน่ง
หน้าที่แล้ว เกล้า ๆ จึงได้ให้พระพิทักษ์เทพธานี
เก็บรวบรวมเงินค่าธรรมเนียมเหล่านี้ไว้เป็นพระ
ราชทรัพย์ทุกเดือน แล้วให้พระพิทักษ์เทพธานี
ข้าหลวงรักษาราชการเมืองทำบัญชีส่งทุกเดือนไป

เงินค่าเช่าตลาด

๑๓. เงินผลประโยชน์ค่าเช่าตลาดโรงแถว
ในเมืองอ่างทองซึ่งโปรดเกล้า ๆ พระราชทาน
ไว้เป็นเงินสำหรับบำรุงเมืองนั้น เกล้า ๆ ได้สั่งให้
พระพิทักษ์เทพธานี ข้าหลวงรักษาราชการเมือง
จัดให้เจ้าพนักงานผลประโยชน์เก็บเงินค่าเช่าตลาด
โรงแถวไว้ทุกเดือน เมื่อได้เงินในปีหนึ่งมาน้อย
เท่าใด จะได้คิดงบประมาณอีกแผนกหนึ่งภายหลัง
จึงจะได้คำริห์จัดการให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง
เป็นต้นว่าทำถนนหนทางหรือซ่อมแปลงปลูกสร้าง
ที่ตลาดที่ตำบลอื่นขึ้นอีก เพื่อได้เก็บเงินผล
ประโยชน์พระราชทรัพย์สำหรับบำรุงเมืองต่อไป

การภาษีอากร

๑๔. การผลประโยชน์ในส่วนภาษีอากรที่
เป็นของราชาธิปไตยตั้งค่านเก็บก็ดี หรือเจ้าภาษี
นายอากรผูกขาดชักตอนมาจากกรุงเทพ มาตั้ง
ค่านเก็บเงินแก่ราษฎรก็ดี ในบางอย่างเป็นต้นว่า

ภาษีค่าคนที่ตั้งเจ๊าะเป็นตำบลๆ หรือค่าเข้าเป็นต้น
เก็บเงินแก่ราษฎรเป็นการเอารักเอาเปรียบกระเบียด
กระเสียนให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างยิ่ง
แลราษฎรได้มาร้องก็ได้ว่ากล่าวชี้แจงคัดค้านอยู่เนืองๆ
แลภาษีอากรบางอย่าง ซึ่งเจ้า ภาษีนาย อากร ผูกขาด
ตัดตอนมาจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รวมมา
เป็นเมืองเมืองนั้น เกล็ดฯ สอบสวนได้ความว่า เจ้า
ภาษีนายอากรมาขายช่วงตัดตอนที่เมือง ได้เงินเป็น
กำไรเสียแต่ในขั้นต้นก็มาก ถ้าต่อไปเจ้าพนักงาน
จะแยกเสียให้เป็นแขวงเป็นตำบล หรือจะให้มาว่า
ประมูลกันที่เมืองในมณฑลได้แล้ว เงินพระราชทรัพย์
หลวงก็จะได้เพิ่มพูนขึ้นอีกเป็นแน่ แต่ในการ
เรื่องนี้ เกล็ดฯ จะต้องสอบสวนเสียให้เป็นการ
ชัดเจนก่อน เมื่อเห็นว่าภาษีอากรรายใดควรจะ
ผ่อนผันจัดการอย่างไร จึงจะเป็นประโยชน์แก่บ้าน
เมือง แลระดับความเดือดร้อนของราษฎรให้น้อยลง
อย่างไร จะมีผลประโยชน์ในส่วนพระราชทรัพย์หลวง
ขึ้นอีกเท่าใด เกล็ดฯ จะทำรายงานแต่เจ๊าะเรื่องมา
ถวายต่อภายหลัง

คดีความ

๑๕. คดีความในเมืองอ่างทองนี้ ในขั้นต้นเกล็ดฯ
ได้ให้เจ้าพนักงานไปเร่งสารบบความในพื้นที่บ้าน

พื้นเมืองกับบาญชีคนนักโทษมา แลได้ตรวจดูใน
 สารบบความในเมื่อนครกรุงวังย่งเหิง ค้างโรงค้างศาล
 อยู่ถึง๕๔๐เรื่อง แลเกล้าฯได้ตรวจดูในสารบบความ
 ก็เหมือนมีแต่เรื่องจับลักต้มกลั่นน้ำสุราเถื่อนเปนมาก
 กว่าเรื่องอื่น ฝ่ายราษฎรผู้ต้องจับมานั้น ที่ต้องจำ
 ตรวนขังตารางอยู่ก็มี ปล่อยให้มีประกันไปก็มี แต่หา
 ทราบเกล้าฯได้แน่ชัดว่าราษฎรเหล่านั้นจะลักต้มกลั่น
 น้ำสุราเถื่อนจริง หรือมิได้ลักต้มกลั่นประการใด
 ก็มาได้รับความเค็ดร่อนอยู่ทั้งนี้ ข้างฝ่ายราษฎรก็
 กล่าวว่า ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเข้าด้วยเจ้าภาษี
 นายอากรหาผลประโยชน์ ไม่พิจารณาความให้ตาม
 ทางยุติธรรม แกล้งเอาตัวมากฎขังไว้ โดยที่ยังไม่ได้
 ตักสิน ข้างฝ่ายเจ้าภาษีนายอากรก็ว่า ผู้ว่าราชการ
 เมือง กรมการเข้าด้วยราษฎรไม่พิจารณาความให้
 แล้วลงเอาทรัพย์สินเงินทองกันเสียบ้างเล็กน้อย
 แกล้งปล่อยตัวกันไปเสีย เกล้าฯ จึงได้พิเคราะห์ดู
 ตามมูลเหตุ ก็เห็นว่าการศึกษาขึ้นนี้ เป็นเหตุที่ผู้
 ว่าราชการเมือง กรมการทำและๆ ซาๆ ผิดวันประกัน
 พรุ่งกันอย่างหนึ่ง หรือเป็นพวกพ้องบ่าวไพร่ของผู้ว่า
 ราชการเมือง กรมการ แลเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าความ
 ซึ่งหากันว่าลักต้มกลั่นน้ำสุราเถื่อนนี้ ก็เป็นความเล็ก

น้อย ควรจะเปรียบเทียบว่ากล่าวให้เป็นการสำเร็จ
 เกิดขาดแล้วไปเสียโดยเร็วได้ ดังเช่นศาลโบริสภา ณ
 กรุงเทพฯ ซึ่งได้เปรียบเทียบว่ากล่าวความที่พล
 ตระเวนจับโจรภัยจำเลยมาส่งอยู่ในสมัยนี้ ก็ดูเป็นการ
 เพียงพอสมกับรูปความซึ่งกล่าวหากัน กล่าวฯ จึงได้
 สั่งชี้แจงข้อความให้พระพิทักษ์เทพธานีว่า ถ้าต่อไป
 เจ้าภาษีนายอากรได้มายื่นข้อความว่า มีผู้รับสินบน
 จะนำจับราษฎรซึ่งลักต้มกลั่นน้ำสุราเถื่อน แลข้าหลวง
 ว่าราชการเมือง กรมการได้แต่งตั้งให้กรมการทหารไป
 จับมาส่งฯ แล้วได้ตัวมาถามปากคำ รับก็ให้ตัดสิน
 ตามพระราชบัญญัติไปโดยทันที ถ้าไม่รับก็ให้พิสุทธิ
 พยานในถานที่อยู่ แลพยานกรมการทหารซึ่งไปจับ
 แลให้ทำแผนที่มายื่นว่าได้จับสิ่งของเครื่องต้มกลั่นได้
 ห่างไกลจากเขตรรวบ้านของราษฎรผู้ที่ต้องจับเพียงใด
 แล้วให้ประชุมผู้พิพากษาตรวจถ้อยคำสำนวนพยาน
 ที่ควรเชื่อแลไม่ควรเชื่อ แลให้พิจารณาลงเนื้อเห็นว่า
 เครื่องต้มกลั่นนั้นจะเป็นของผู้ที่ต้องจับมากระทำหรือ
 เป็นช่องโอกาสของผู้รับสินบนเพื่อหาผลประโยชน์
 ประการใด ซึ่งจะแก้งลักทั้งใส่ให้ ถ้าเห็นว่าไม่ใช่
 ของผู้ที่ต้องจับกระทำแล้วก็ให้ตัดสินปล่อยตัวไปโดย

เร็ว อย่าให้ยืคหน้างชักช้าไว้ให้เป็นเสียเวลาทำมาหากิน ส่วนความซึ่งค้างมาแต่ก่อนนั้น ให้ออกหมายเรียกทนายนายอากรกับผู้ที่ต้องจับมาพิจารณาตามความ ซึ่งได้ชี้แจงให้เป็นความแล้วกันไปภายใน ๓ เดือน ถ้ามีผู้หนึ่งผู้ใดมาร้องเรื่องราวถึงเรื่องการล้มกล่น้ำสุร่าวยังไม่ได้ตัดสิน ชักช้าค้างคั่งค้างตั้งเช่นที่เป็นมาแล้ว จะต้องเข้าใจว่าข้าหลวงว่าราชการเมืองนั้นๆ กระทำผิดเป็นอุบายตั้งข้อที่โต้กล่าวมาแล้ว ณ เบื้องต้นนั้น

๑๖. แต่ส่วนความซึ่งนอกจากความจับน้ำสุร่าเถื่อนที่เป็นความหน้าโรงหน้าศาล ก็มีราษฎรมาขึ้นเรื่องราวร้องทุกข์ต่อเกล้าฯ ก็ได้ว่ากล่าวเปรียบเทียบให้เป็นการแล้วกันไป ฝ่ายราษฎรที่ได้มาร้องทุกข์ขึ้นเมื่อได้รับความชี้แจงว่ากล่าวของเกล้าฯ ก็ดูเป็นที่พอใจ ก็ประนีประนอมยอมความให้เป็นทีเล็กแล้วแก่กันไปโดยมาก

๑๗. แต่มีเหตุซึ่งเป็นที่มีว่หมองเกิดขึ้นในระหว่างกรมการซึ่งกล่าวหากัน คือ หลวงกำจัดโจรพาลกล่าวหาว่า หลวงศรีมงคล หลวงสวัสดิ์รักษา หลวงบรรหารอรรธกะดี ปล่อยผู้ร้ายแปดคนที่รับเป็นสัจย์ไป แลพระพิทักษ์เทพธานี ข้าหลวงว่า

ราชการเมืองรู้เห็น ก็หาว่ากล่าวตามทางราชการไม่
 แลมีความโดยพิสดารแจ้งอยู่ในเรื่องราวของหลวง
 กำจัดโจรพาลนั้นแล้ว เกล้า ๆ จึงได้ส่งเรื่องราวไป
 ให้พระพิทักษ์เทพธานีบังคับให้หลวงศรีมงคล หลวง
 สวัสดิ์รักษา หลวงบริหารอรรถคดี ทำคำชี้แจงแก่
 เรื่องราวตามซึ่งหลวงกำจัดโจรพาลกล่าวหา หลวง
 ศรีมงคล หลวงสวัสดิ์รักษา หลวงบริหารอรรถ
 คดีทำคำชี้แจงมายื่นต่อเกล้า ๆ ให้การปฏิเสธไม่รับ
 เกล้า ๆ จึงตั้งให้มีเจ้าพนักงานไต่สวนเอาความจริงใน
 ความเรื่องนั้นจนถึงสืบพยาน แต่ยังไม่เสร็จสำนวนไม่
 หลวงศรีมงคล หลวงสวัสดิ์รักษา หลวงบริหาร
 อรรถคดี รู้ศึกตัวกลัวความผิดซึ่งตนได้กระทำล่วง
 พระราชาญา จึงทำคำสารภาพมายื่นต่อเกล้า ๆ
 ใจความว่า ได้ปล่อยพวกอ้ายผู้ร้ายเหล่านี้ไปจริง
 แต่หาได้ลงเอาทรัพย์สินเงินทองสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ เปน
 แต่ให้มีประกันไป เกล้า ๆ จึงสั่งให้เจ้าพนักงานเบิก
 ตัวอ้ายผู้ร้ายมาถามปากคำ เพื่อที่จะได้สอบสวน
 เจ้าพนักงานได้เบิกตัวอ้ายผู้ร้ายที่คาราง นายพรหม
 ผู้คุมมาถามปากคำตามซึ่งเกล้า ๆ ได้ส่งไป อ้ายผู้ร้าย
 ให้การว่าได้เสียมาบังกระบือบังให้แก่หลวงศรีมงคล
 หลวงสวัสดิ์ หลวงบริหาร เปนสินบน หลวงศรีมงคล
 หลวงสวัสดิ์ หลวงบริหารจึงได้ให้มีประกันไป ยังคง

เหลือแต่ยายผู้ร้ายมีชื่อที่ตารางหลวงศรีมงคลอีก ๔ คน
เจ้าพนักงานจึงให้ผู้คุมไปเบิกตัวมาถามปากคำต่อไป
หลวงศรีมงคลแจ้งความแก่เจ้าพนักงานว่า ยายผู้ร้าย
๔ คน หนีตารางไปเสียในคืนวันที่พิจารณาความ
นั้นแล้วเกล้า ๆ จึงมีความปฬลาคใจได้ให้ไต่สวนดูได้
ความว่า แต่เดิมก็ได้เคยปล่อยกันมาคั้งที่เป็นเหตุ
เกิดขึ้นเช่นนั้น เกล้า ๆ จึงได้มีคำสั่งให้จำทรวนหลวง
ศรีมงคล หลวงสวัสดิ์ หลวงบรรหาร ส่งมายังมณฑล
กรุงเก่า เพื่อจะได้พิจารณาความรายนี้ให้แจ่มแจ้งโดย
ละเอียดต่อไป แลความเรื่องนี้ เกล้า ๆ จะทำรายงาน
การไต่สวนถวายมาโดยเฉาะเรื่องอีกแพนทหนึ่ง

การบำรุงก่อสร้าง ๑๘. แลการซึ่งบำรุงก่อสร้างในเมืองนี้ ข้าหลวง
ว่าราชการเมืองกำลังให้พนักงานโยธาแลคนนักโทษ
กระทำอยู่ แต่ยังหาแล้วสำเร็จตลอดไปไม่ คือ ปลุก
เรือนที่พักข้าหลวงว่าราชการเมืองหลังหนึ่ง ๕ ห้อง
๒ ชั้น มีเจดียงรอบ มุงกระเบื้องไทยกับใต้ชื่อโรงตลาด
ทำเป็นตารางหลังหนึ่ง ๑๑ ห้อง แต่ต้องทำพื้นทำฝา
เพิ่มเติม แลคิดจะทำศาลอีกหลังหนึ่ง กับที่ศาลา
ว่าการอีกหลังหนึ่ง แลคิดด้วยเกล้า ๆ ว่าเงินตามใน
งบประมาณซึ่งได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาติ
ให้ใช้ในปีนี้หกสิบชั่งนั้น เกรงว่าจะไม่เป็นการ

เพียงพอ เพราะฉะนั้นจะต้องคิดเฉลี่ยกว่า จะควรทำ
ได้สักกี่หลังก็จะทำไปแต่เท่านั้นก่อน แล้วจึงจะทำ
เพิ่มเติมต่อภายหลัง

๑๙. ส่วนที่ตลาดหลวงในเมืองนี้ เกล้า ๆ ได้ไป
ตรวจดูก็เห็นว่า เป็นการเรอะระรุงรังไม่เรียบร้อย
แต่โรงแถวริมน้ำก็จวนจะพัง เพราะตลิ่งพังเข้าไปจน
ถึงเสาโรงจะตะกั่วไว้ไม่ได้ จำเป็นต้องรื้อในน้ำแล้งนี้
วันขึ้นไปปลูกให้ลึกและทำถนนตั้งแต่โรงบ่อนตลอด
ถึงท่าเรือเมล์ ส่วนเงินซึ่งจะใช้จ่ายในการนี้จะใช้เงิน
ค่าเช่าตลาด ซึ่งเป็นส่วนบำรุงเมืองนี้เอง แลการที่
บำรุงก่อสร้างในเมืองนี้ พระพิทักษ์เทพธานีเอาใจใส่
เอาใจใส่^๕ เอะ^๕ เอะ^๕ มาก แลมิได้มีความละเมินแลเพิกเฉยใน
การนั้น ๆ

การเปลี่ยนแปลง ๒๐. การที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขแบบธรรมเนียม
แบบธรรมเนียม ในเมืองอ่างทองนี้ เวลาที่เกล้า ๆ ได้ขึ้นไปพักอยู่
ขึ้นใหม่^๕ นั้นก็ได้จัดเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่บ้าง แต่ยังไม่หมดทุก
หน้าที่เพราะเวลาไม่มีเพียงพอแก่การ แต่การที่เกล้า ๆ
ได้ดำริห์ให้พระพิทักษ์เทพธานี จัดการเปลี่ยนแปลง
ขึ้นใหม่นั้น คือ เสมียน เจ้าพนักงานมาทำการกันแต่
ก่อน ๆ นั้นเคยมาเที่ยงบ้างป่วยโง่งหนึ่งบ้าง ไม่เป็น
ที่แน่นอนได้ แลบางทีก็เก็บเอาการของตนมาทำเสีย
ที่บ้านเวลาทำราชการบ้าง ดูเป็นการไม่สู้จะเรียบร้อย

ได้ เกล้า ๆ จึงสั่งให้พระพิทักษ์เทพธานีวางแบบ
ตารางกำหนดเวลาให้เสมียนเจ้าพนักงาน ซึ่งรับ
ราชการในตำแหน่งหน้าที่ตุลาการแลธุระการให้มาทำ
การในกำหนดเวลา ๔ โมงเช้าอยู่จนบ่าย ๔ โมงเย็น
เลิกทุกวันไปวันไว้แต่วันพระหรือวันชัตฤกษ์จึงหยุด
พัก เพื่อการจะได้เป็นที่เรียบร้อย แลให้ผู้ว่าราชการ
เมืองแลเห็นได้โดยง่ายว่าการที่เสมียนพนักงานได้ทำ
วันหนึ่งนั้นเพียงใด แลให้หมวคมหากไทยทำบาญชี
รายวันให้เสมียนพนักงานเซ็นชื่อเวลาไปมาไว้ให้เป็น
ที่แน่นอน เพื่อไม่ให้เอารัดเอาเปรียบแก่ราชการได้

การออกข้อบังคับ ๒๑. การที่ผู้ว่าราชการเมืองจะออกข้อบังคับคำสั่ง
ส่วนในศาลว่าการอย่างหนึ่งอย่างใด แต่เดิมที่ได้เคย
ทำมาผู้ว่าราชการเมืองก็มักจะสั่งปากเปล่ากันโดยมาก
ดูไม่เป็นที่แน่นอนมั่นคง เกล้า ๆ จึงได้สั่งให้พระพิทักษ์
เทพธานีจัดการในเรื่องออกข้อบังคับเสียให้เป็นการ
ถูกต้อง คือผู้รับคำสั่งเขียนข้อบังคับหรือคำสั่งตามที่
ผู้ว่าราชการเมืองได้สั่งให้ออกนั้นลงในสมุด ให้ผู้ว่า
ราชการเมืองเซ็นชื่อไว้เสียก่อนแล้วจึงให้ผู้รับคำสั่ง
คัดข้อบังคับขึ้นแผ่นกระดาษเซ็นชื่อผู้รับคำสั่ง แล้ว
ปิดไว้ในศาลว่าการหรือที่แห่งหนึ่งแห่งใดที่เป็นที่
สมควร ให้เสมียนเจ้าพนักงานทราบความตามข้อ
บังคับทั่วกัน

เปลี่ยนแปลง ในการคลัง

๒๒. การเบิกเงินจ่ายเงินที่ผู้ว่าราชการเมืองได้ให้เจ้าพนักงานทำกันมาแต่เดิมนั้น ก็หน้าที่ใครเจ้านาก็ต้องทำบัญชีเบิกจ่ายในกองนั้น ทุเปนการเสียเวลา ยืดยาวหลายแพนก เกล่า ๆ จึงได้สั่งให้ข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองกำริห์จัดการฝ่ายคลังเสียให้เป็นที่เรียบร้อย คือ หลวงคลังเป็นผู้จัดการเบิกจ่ายเงินในงบประมาณ^{๒๕}ทั้งสิ้น เปนต้นว่าเงินเดือนเสมียนพนักงาน เงินค่าใช้สอยเบ็ดเตล็ด ค่าเครื่องใช้เขียนหนังสือเหล่านี้เวลาก่อนที่หลวงคลังจะตั้งเบิกจ่ายเงินรายหนึ่งรายไต่ก็ตี ต้องนำเสนอผู้ว่าราชการเมืองหรือผู้จัดราชการแทนให้เซ็นชื่อส่งจ่ายแล้วจึงจ่ายได้ แต่ตำแหน่งหลวงคลังนี้ก็ต้องเก็บรักษาเงินพระราชทรัพย์ของหลวงมากมายอยู่ เกรงตัวเเกล้า ๆ ว่าจะเปนการไม่เพียงพอ จึงได้มอบให้ผู้ว่าราชการเมืองหรือผู้รักษาราชการแทนดูแลตรวจตรารักษาเงินแลรับผิชอบด้วยอีกชั้นหนึ่ง แลบัญชีฎการรายรับรายจ่ายเงินทั้งปวงนั้น หลวงคลังเจ้าน่าที่ยังทำไม่เปนหลักถานแน่นอน เเกล้า ๆ ได้ให้หม่อมเจ้าประดิพัทธ์ เกษมศรี ข้าหลวงคลังออกแบบแลชี้แจงให้เข้าใจเพื่อจะได้กระทำการให้เป็นแบบเหมือนกันทุกหัวเมืองใน

มณฑล แลจะได้เป็นที่ย่ายแก่เจ้าพนักงานที่จะมา
รวบรวมต่อไปภายหน้า

การส่งปล่อย สังฆนิกโทษ

๒๓. การแบบธรรมเนียมที่ในศาลเมือง คือการ
ที่จะส่งปล่อยสังฆนิกโทษนั้น แต่เดิมที่ได้เคยทำกัน
มาแล้วเป็นการอยู่ข้างไม่มั่นคงแน่นอนได้ว่าเป็น
อย่างไร เพราะเจ้าพนักงานในศาลมีอำนาจที่จะสังฆ
ส่งปล่อยได้ บางทีก็มีคำสั่งบ้าง บางทีก็ไม่มี ทำให้เป็น
ช่องทางทุจริต เกล่ำ ๆ จึงได้สั่งให้พระพิทักษ์เทพธานี
ข้าหลวงว่าราชการเมืองจัดการเสียใหม่ คือบรรดา
นิกโทษซึ่งต้องจำขังด้วยคดีต่าง ๆ นั้น ต้องให้
หมวคมหาดไทยถือบาญชีไว้ทั้งสิ้น แลให้ผู้คุมฟัง
บังคับบัญชาของหมวคมหาดไทย ๆ มีหน้าที่รับผิดชอบ
แลชอบในการเรื่องนี้ การที่จะส่งปล่อยสังฆนิก
ถ้าเป็นความอาญาอุกฉกรรจ์มหันตโทษแล้ว ใบส่ง
ปล่อยสังฆต้องลงชื่ออธิบดีผู้พิพากษาแลผู้พิพากษา
ตำแหน่งน้อย ๆ ลงมาตั้งแต่สองนายขึ้นไปเป็นต้น
แลก่อนเมื่อจะออกไปส่งนั้น ต้องนำขึ้นเสนอผู้ว่า
ราชการเมือง หรือผู้รักษาราชการเมืองให้ได้รับ
อนุญาตก่อนแล้วจึงจะได้ออกไปส่งไปได้ ถ้าเป็นความ
อาญาหรือเป็นความแพ่งซึ่งเป็นความเล็กน้อย ไม่
เป็น ความสำคัญต้องด้วยราชทัณฑ์อย่างหนึ่งอย่างใด

แล้ว ใบสั่งปล่อยสังขังของศาลลงชื่อผู้พิพากษาชั้นหนึ่ง
ชั้นใดตั้งแต่สองนายขึ้นไปแล้ว ก็เป็นอันปล่อย
สังขังได้ แลก่อนเวลาที่จะออกไปสังขังนั้น ผู้พิพากษา
ต้องหักบาญชีหรือลงบาญชีนักโทษ ซึ่งผู้พิพากษา
จำเเนต้องมิไว้เป็นคุ่มือนั้นเสียก่อน แล้วจึงออกไป
ใบสั่งให้ผู้คุมไป เมื่อผู้คุมได้รับใบสั่งปล่อยสังขังของ
ศาลแล้ว ให้ผู้คุมนำใบสั่งขึ้นเสนอต่อหมวดมหาดไทย
ให้หมวดมหาดไทยทำรายงานขึ้นเสนอต่อผู้ว่าราชการ
เมืองหรือผู้รักษาราชการแทนให้ทราบไว้ทุกครั้งทุก
คราวไป แล้วจึงปล่อยสังขังได้ เว้นไว้แต่เวลา
วันพระหรือเป็นวันนักขัตฤกษ์ซึ่งเป็นเวลาว่างราชการ
ศาลไม่เปิด ถ้ามีกรรมการทหาร กรรมการอำเภอหรือ
พลตระเวนนำเอาผู้ซึ่งมีความผิดมาฝากให้ขังไว้ก่อน
กว่าจะถึงเวลาที่นัดไต่สวนพิจารณาในคดีของผู้ที่
ต้องโทษนั้น ถ้าเป็นการจำเเนคังนี้แล้วก็ให้ผู้คุมรับ
เอาตัวไว้ก่อนแล้วจึงให้ขอใบสั่งต่อภายหลัง ไม่ต้อง
รอใบสั่งแก่งแย่งอย่างหนึ่งอย่างใด

คำธรรมเนียม ๒๔. การความในศาลอำเภอที่ได้เคยทำมาแต่
ความชั้นอำเภอ เดิมยังไม่เป็นการแน่นอน เงินค่าธรรมเนียมที่ได้เรียก
กันในศาลอำเภอนั้นก็ไม่ตรงกัน บางแห่งก็เรียกเอา
ค่าธรรมเนียมแก่ราษฎรเท่ากับศาลเมืองสำนวนละ

๖ บาทบ้าง ส่วนน้อย๘ บาทบ้าง ทั้งนี้ ดูเป็นการไม่
 เรียบร้อย มากบ้างน้อยบ้างดูไม่สมควร เกล็ด ๆ จึงได้
 สั่งให้พระพิทักษ์เทพธานีมีคำสั่งให้ศาลอำเภอเรียก
 เงินค่าธรรมเนียมยอมแก้ราษฎรจำนวน๒ บาทถ้วน
 ทุกเรื่อง แลให้กรรมการอำเภอทำบาญชีสารบบความ
 ที่ได้เปรียบเทียบไปอย่างไร ได้รับเงินค่าธรรมเนียม
 เท่าใด กับให้ทำบาญชีคำกฎหมายตราสิน คำอาัยค
 ไว้ให้เป็นที่ยึดตามแบบตารางที่ได้ให้ไว้เป็น
 ตัวอย่างนั้น

การทำหนังสือ ๒๕. การที่ราษฎรทำหนังสือสารกรมธรรม์
 สัญญาแลสาร สัญญาหนังสือรูปพรรณโคกระบือหนังสือเดินทางกัน
 กรมธรรม์แลตัว นั้นแต่เดิมกำหนดได้ทำกันเป็นแขวงเป็นตำบลแยกย้าย
 รูปพรรณสัตว์ กันอยู่ แล้วแต่ผู้ว่าราชการเมืองจะอนุญาตให้ทำ
 พาหนะ เป็นช่องให้เกิดฟ้องร้องว่ากล่าวกันว่าสมรู้ด้วยอำเภอ
 กำหนดทำหนังสือสารกรมธรรม์สัญญาฉ้อปลอมเอา
 ตามอำเภอใจ แลเมื่อคดีนี้มีขึ้นแล้ว การที่จะเรียก
 สารบบสารกรมธรรม์สัญญามาตรวจก็เป็นการลำบาก
 แก่ทางพิจารณา เพราะบางทีก็หายเสียบ้างฉีกเสียบ้าง
 เป็นช่องฉ้อโกงกันอยู่เนื่อง ๆ เกล็ด ๆ จึงได้สั่งให้
 พระพิทักษ์เทพธานีมีคำสั่งตอนไม่ให้กำหนดผู้หนึ่งผู้ใด

ทำ ให้ทำได้แต่คณะกรรมการนายอำเภอตำแหน่งเดียว เว้นไว้แต่กรรมการนายอำเภอมีราชการไป ปลัดอำเภอก็ควรให้ทำได้

๒๖. การอื่น ๆ นอกจากนี้ พระพิทักษ์เทพธานี เป็นผู้อยู่ใกล้ควรจะรู้ได้ว่า จะเป็นการขัดข้องหรือควรจะเปลี่ยนแปลง แก้ไขให้เป็นการง่ายสะดวกเป็นที่เจริญแก่ทางราชการประการใด ก็ให้พระพิทักษ์เทพธานีทำคำหาหรือขึ้นมายังเกล้า ๆ เมื่อเห็นสมควรแล้วก็จะได้นำคำหรือขึ้นมายังเกล้า ๆ ไปตามสมควร

งดการที่จะ
จัดการในเมือง
พรหมสิงคบุรี
อินทบุรี

๒๗. ครั้นเกล้า ๆ จักราชการเมืองอ่างทองแล้ว ได้กราบบังคมลาออกจากเมืองอ่างทองไปเมืองพรหมบุรี เมืองสิงคบุรี เมืองอินทบุรี เป็นลำดับกันไปเกล้า ๆ พิจารณาเหตุภูมิสถานบ้านเมืองของเมืองทั้ง ๓ เมืองนี้ ภูมิบ้านพื้นเมืองอยู่ข้างจรกร้างเป็นป่าราษฎรซึ่งจะค้าขายทำไร่นาก็น้อย ไร่บ้านพลเมืองก็ไม่สู้มากนักห่าง ๆ กัน เขตแขวงก็ไม่กว้างใหญ่ ควรจะจัดรวมเมืองทั้ง ๓ นี้เป็นเมืองใหญ่ตามงบประมาณจำนวนปีศก ๑๑๕ ซึ่งได้กราบทูลมาแล้วนั้น เพราะฉะนั้นการแบบธรรมเนียมที่ได้เคยใช้กันอยู่แต่เก่าก่อนอย่างไรก็คงให้ใช้ไปตามเดิม ยังไม่ได้สั่ง

ให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขอย่างใด เห็นว่าจะจัดการอันใด
ไปก่อน ก็เกรงตัวเกล้าฯ ว่าจะเป็นการเหลือเกินไป
เพราะยังมิได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ให้รวมเป็นเมืองใหญ่ จึงต้องรองทีไว้ก่อน

การจัดตั้งกำนัน ๒๘. การจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านในเมืองทั้งสาม
ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ว่าราชการเมืองกรมการได้ประชุมราษฎรเลือกตั้ง
ตำบลผู้ใหญ่บ้านตามข้อบังคับการปกครองท้องที่ ใน
เมืองพรหมบุรีนี้ ผู้ว่าราชการเมืองได้จัดตั้งไปแล้ว
ประมาณสัก๒ส่วนใน๔ ส่วน ที่เมืองสิงคโปร์ประมาณ
๓ ส่วนใน ๔ ส่วน เมืองอินทบุรีประมาณ ๑ ส่วนใน
๔ ส่วน แต่เกิดตัวเกล้าฯ ว่า จะให้ผู้ว่าราชการ
เมือง กรมการเร่งรีบจัดตั้งเสียให้สิ้นเขตแขวงในทัน
รวดเร็ว

ความสงบเรียบร้อย ๒๙. ความสงบเรียบร้อยในเมืองเหล่านี้ การปล้น
รื้อบ ในเมือง สกมภ์ที่ซึ่งตอนทุ่งโคกระบือก็ไม่มี มีอยู่แต่การลักขโมย
พรหมบุรี เมือง พันทางกันแลลักโคกระบือบ้าง บางครั้งบางคราว
สิงคโปร์ เมืองอินทบุรี ผู้ว่าราชการเมืองกรมการก็ได้จัดการป้องกันแลสืบสาว
จับกุมอยู่เสมอ แต่ยังไม่เป็นไปตามความคาดหมาย
เพราะการจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน แลการบังคับบัญชา
ปกครองท้องที่นั้น ยังไม่ได้จัดให้เป็นการเรียบร้อย
ตลอดไปได้

ขอตั้งเมืองสิงคบุรี ๓๐. การที่จักราชการในเมืองทั้ง ๓ นั้นเห็นด้วย
อินทบุรี พรหม เกล่ำ ๆ ว่าถ้าถัวรวมเมืองทั้ง ๓ เข้าเป็นเมืองใหญ่
บุรีให้เป็นเมือง เมืองหนึ่ง ให้มีตำแหน่งข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองแล
ใหญ่ มีปลัดยกกระบัตรผู้ช่วยราชการแลกรมการเต็มตาม
หน้าที่ได้ ก็จะเป็นการสะดวกดีกว่าที่จะแยกให้เป็น
เมือง ๆ หนึ่งได้เป็นอยู่แล้วนี้ แลจะได้ไม่เปลืองพระ-
ราชทรัพย์ที่จะต้องใช้จ่ายเป็นเงินเดือนโดยเหตุที่ไม่
สมควร เพราะฉะนั้นเกล้า ๆ ขอพระราชทาน พระบรม
ราชานุญาตให้จัดเมืองทั้งสามนี้รวมเข้าเป็นเมืองใหญ่
เรียกว่าเมืองสิงคบุรี เพราะเหตุว่าเป็นเมืองลูกหลวง
มาในพระราชพงษาวดาร แลเมืองอินท เมืองพรหม
นั้นคงให้เรียกว่าเมือง แต่ต้องพึงบังคับบัญชาขึ้น
กับเมืองสิงคบุรีซึ่งเป็นเมืองใหญ่ ผู้ว่าราชการแล
กรมการคงมีอำนาจเท่ากับกรมการอำเภอ ก็เห็นว่า
จะเป็นการพอเพียงต่อราชการ แต่ส่วนน้อยความซึ่ง
มีอยู่ในสามหัวเมืองนี้ คิดด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า
ให้รวมเข้ามาชำระอยู่ในกรมการเมืองใหญ่แห่งเดียว
ทั้งน้อยความที่ค้างอยู่ในเมืองเหล่านี้เมืองหนึ่งไม่เกิน
กว่า ๑๕๐ เรื่อง แลความใหม่เมืองหนึ่งฟ้องกัน
ในเดือนหนึ่งตั้งแต่ ๕ เรื่องถึง ๑๐ เรื่อง ทั้งความ
เก่าแลความซึ่งเกิดขึ้นใหม่ก็ไม่สู้มากมายอันใดนัก

พอที่จะจัดชำระเสนาหรือถอนกระทำให้แก่ที่ราชการ
ดำเนินตลอดไปได้

ขอข้าหลวงว่า
ราชการเมือง

๓๑. ส่วนข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองที่จะให้บังคับ
บัญชาว่าราชการในสามหัวเมืองนี้ ครั้นจะให้ข้าหลวง
แลผู้ว่าราชการเมืองทั้งสาม คือ พระอินทรประสิทธิสร
ผู้ว่าราชการเมืองอินทบุรี หลวงสมัคสมุสร ข้าหลวง
รักษาราชการเมืองพรหมบุรี พระพิศาลสงคราม ผู้ว่า
ราชการเมืองสิงคโปร์ ผู้ใดผู้หนึ่งเป็นข้าหลวงจัด
รักษาราชการเมืองสิงคโปร์ซึ่งจะตั้งขึ้นเป็นเมืองใหญ่
ก็เกรงว่าจะจัดรักษาราชการไปไม่ตลอด แลถึงแม้ว่า
จะรับราชการไปได้ ก็คงจะเป็นการแก่งแย่งทั้งแง่
วิวาททำป้าไม่เป็นที่เรียบร้อย บางทีจะทำให้เป็นที่
เสื่อมเสียทางราชการไป เพราะฉะนั้นเกล้ากระหม่อม
ขอรับพระราชทานข้าราชการคนใดคนหนึ่งซึ่งมีคุณ
วุฒิ แลสติปัญญา มีความกระตือรือร้นซื่อ ทั้งที่เป็น
ผู้ใหญ่กว่าผู้ว่าราชการเมืองเดิมคนใดคนหนึ่งจาก
กรุงเทพฯ ขึ้นไปเป็นข้าหลวงรักษาราชการในเมือง
สิงคโปร์นอลองพระเดชพระคุณสืบไป

ขอตั้งบ้านใหม่
เป็นเมือง

๓๒. แต่ที่ไชยภูมิที่จะตั้งเมืองสิงคโปร์นี้ เกล้า
กระหม่อมได้ไปตรวจดูภูมิลำเนาตามลำแม่น้ำตั้งแต่

เมืองพรหมบุรี ตลอดขึ้นไปถึงเมืองอินทบุรี เห็น
 ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า ที่บ้านใหม่แขวงเมือง
 พรหมบุรี เหนือปากน้ำบางพุทรา คึงน้ำหนึ่งเป็น
 ที่ไชยภูมิดี แลเป็นที่ประชุมชนแลสินค้าเมืองที่อยู่
 ตอน ๆ ในระหว่างเมืองสิงคบุรี เมืองลพบุรี เป็นต้น
 เป็นหนทางร่วมที่พ่อค้าพานิชไปมาค้าขายมาก ทั้ง
 ทางที่ข้าหลวงจะไปมาตรวจราชการ ในระหว่าง
 เมืองลพบุรี เมืองสิงคบุรี เมืองอินทบุรีเหล่านี้ก็มิได้
 ไกลไกลกันนัก ระยะทางในระหว่างสามเมืองนี้ ถ้าไป
 เรือแจวทวนน้ำ ทางจากเมืองพรหมบุรีถึงบ้านใหม่
 ประมาณ ๓ ชั่วโมง ตั้งแต่บ้านใหม่ถึงเมืองอินทบุรี
 ๖ ชั่วโมง แต่เมืองสิงคบุรีประมาณชั่วโมงหนึ่ง
 เท่านั้น ถ้าไปโดยพาหะนะทางบก แล้วก็ขึ้นทางแ
 ตัดเวลาให้สั้นเข้าอีก เพราะฉะนั้นเห็นด้วยเกล้าด้วย
 กระหม่อมว่า ควรจะตั้งเมืองสิงคบุรีขึ้นที่ตำบลบ้าน
 ใหม่นี้ก็จะเป็นการดี แลการที่จะบำรุงการปลูกสร้าง
 คือเป็นต้นว่า ทำตลาดแลถนนหนทางให้บริบูรณ์
 ขึ้นแล้วก็คงจะเป็นผลประโยชน์อันดี แลบ้านเมือง
 ก็จะมีความสุขเจริญสมบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้ว
 แต่ก่อน

นำข้าราชการแล บังคับบัญชา ๓๓. ครั้นได้ไปตรวจราชการในเมืองอินท เมือง
พรหม เมืองสิงคเสร็จแล้ว เกล้าฯ ได้กราบถวาย
บังคมลาขึ้นไปพักอยู่ ณ เมืองลพบุรี แลได้จัดการ
ต่อไป คือจัดแบ่งบ้านหน้าที่เจ้าพนักงานบังคับบัญชา
การออกเปนมวกๆ ตามงบประมาณ ดังซึ่งเกล้าฯ
ได้จัดไว้แล้วในเมืองอ่างทอง แต่เขตแขวงอำเภอ
นั้นได้แบ่งเป็นอำเภอเมือง ๑ อำเภอโพธิ์หวี ๑ อำเภอ
สนามแจง ๑ อำเภอสระโบต ๑ รวมในแขวงเมือง
ลพบุรีนี้จัดแบ่งเป็น ๔ อำเภอ

การจัดตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ๓๔. การจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านในแขวงเมือง
ลพบุรีนี้ พระยาพิสุทธิธรรมธาดาผู้ว่าราชการเมือง
ลพบุรี ได้จัดการประชุมราษฎรเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่
บ้านตามข้อบังคับหมคเขตแขวงแล้ว เป็นจำนวน
กำนัน ๔๐ คน ผู้ใหญ่บ้าน ๓๖๔ คน แจกอยู่ในบาญชี
ของพระยาพิสุทธิธรรมธาดานั้นแล้ว แลการที่จัดให้
กำนันผู้ใหญ่บ้านรักษาน้ำที่อินทนั้น ก็ได้สั่งให้จัด
เหมือนทั้งเมืองอ่างทองเช่นที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น

ความสงบเรียบร้อย ๓๕. การสงบเรียบร้อยในเมืองลพบุรีนี้ อยู่ข้าง
เมืองลพบุรี จะดีกว่าเมืองอื่น ๆ ซึ่งเกล้าฯ ได้ตรวจแล้วเป็นลำดับ
มา บรรดาราษฎรทั้งหลายในเมืองนี้ จะชี้แจงว่ากล่าว

สั่งสอนได้ง่าย และไม่ว่าจะประพจน์เป็นพาลมากนัก มีแต่ชกตีวิวาทล่วงลักบ้างก็ห่าง การปล้นสดมภ์ได้ ผูกโคกระบือก็เบาบาง มีแต่ตัดคอกหลักโคกระบือบ้าง เป็นบางครั้งบางคราว พระยาพิสุทธิธรรมธาดาผู้ว่าราชการเมือง ได้คิดป้องกันสืบสวนแลบังคับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านโดยแข็งแรง ถ้าจะว่าโดยเหตุผลแล้ว ก็เพราะได้จัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้นให้สำเร็จตาม ความประสงค์แลมุ่งหมาย ให้เป็นไปได้โดยเร็วพลัน แลทั้งความเอื้อเฟื้อของผู้ว่าราชการเมืองตรวจตรา เอาใจใส่มากจึงกระทำให้ราชการดำเนินไปโดยความสงบเรียบร้อย ผิดกว่าเมืองท่งปวง ซึ่งขึ้นอยู่ในมณฑลนั้น

การผลประโยชน์ ๓๖. การผลประโยชน์ในเมืองลพบุรีนั้น กล่าว ๆ ได้จัดแก้ไขอย่างเมืองอ่างทอง เว้นไว้แต่เงินผลประโยชน์สำหรับบำรุงเมืองนั้น อยู่ข้างจะน้อยกว่าเมืองอ่างทอง เพราะว่าได้รับเงินค่าเช่าที่ปลูกโรงสุราเป็นเงิน ๒๔๐ บาทเท่านั้น เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าจะไม่เพียงพอที่จะจัดการให้ดำเนินไปโดยกว้างขวางให้ได้ รับผลประโยชน์มากเหมือนเมืองอื่นได้ เพราะทุนที่จะลงก็ยังไม่พอที่จะจัดการนี้ต่อไป

คดีความ

๓๗. คดีความในเมืองลพบุรีนั้น กล่าว ๆ ได้เลือกสารบบความแลบาญชีนักโทษมาตรวจเช่นเมือง

อ้างทองมีจำนวนความเก่าที่ค้างโรงศาลคงพิจารณา
อยู่ ๓๘๘ เรื่อง ๆ ความจับน้ำสุราเดือน แลความที่
ราษฎรมายื่นเรื่องราวร้องทุกชั้นนั้น เกล้ากระหม่อมก็
ได้ว่ากล่าวไกล่เกลี่ยให้เป็นการปรองคองเลิกแล้วแก้
กันไป ดังเช่นที่ได้กราบทูลมาแล้วแต่เบื้องต้น

การบำรุงก่อสร้าง ๓๘. การก่อสร้างรักษามารุงในเมืองนี้ ที่จะจัดไป
อย่างหนึ่งอย่างใด ก็ยังไม่ตกลง เพราะงบประมาณที่
เกล้ากระหม่อมได้กะประมาณเงินใช้จ่ายมาถวายใน
จำนวนปีศก ๑๑๕ นี้ ก็ทำได้กะเงินส่วนที่จะก่อสร้าง
ศาลว่าการใหม่ กรมการเสมียนพนักงานเจ้านาที่
ก็ต้องมาทำการอยู่ที่บ้านผู้ว่าราชการเมืองโดยซุกซิก
ซอกแซก ไม่เป็นที่สง่างามแก่บ้านเมือง เพราะฉะนั้น
เห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า ในพระนารายณ์
ราชวังนั้น สลักหักพังรกร้างว่างเปล่าอยู่ ไม่มีผู้ใด
ป้องกันรักษา มีแต่ทหารอาไศรยอยู่ส่วนหนึ่งเท่านั้น
เกล้ากระหม่อมจึงได้สั่งให้พระยาพิสุทธิธรรมธาดา
จัดให้ทหารซึ่งอาไศรยอยู่นั้นอยู่เสียแพนกหนึ่ง แลอีก
แพนกหนึ่งนั้น ได้จัดตำหนักซึ่งเป็นที่พักข้าราชการ
เป็นศาลว่าการของผู้ว่าราชการเมืองแลกองมหาดไทย
หลังหนึ่ง เป็นที่เจ้าพนักงานคลังแลเจ้าพนักงาน

เก็บผลประโยชน์หลังหนึ่ง เป็นที่ทำการศาลแพ่งหลัง
หนึ่ง ความอาญาหลังหนึ่ง เป็นศาลไต่สวนหลังหนึ่ง
เป็นที่เจ้าพนักงานเก็บเงินค่านาหลังหนึ่ง ส่วน
พระที่นั่งหลังใหญ่นั้น กิดด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า
จะจัดให้เป็นที่พักสำหรับประชุมข้าหลวงแลผู้ว่าราชการ
ปฤถษาราชการ แลกิจจะประทับประกาศไว้สิ่งของ
เก่าแก่คล้ายพิพิธภัณฑ์ ส่วนตัวเลขซึ่งมาอยู่ฝ่ายรักษา
พระราชวังนั้น ก็เป็นแต่มานั่ง ๆ นอน ๆ อยู่อย่าง
ที่เรียกว่าเลขจ่ายสักแต่ว่าคนเฝ้าเท่านั้น ไม่ได้
รักษาดูแลให้ที่ทางสะอาดขึ้นได้ประการใด อีกอย่าง
หนึ่งเจ้าหมื่นนายกองก็ร้องว่า เป็นการลำบากที่จัด
การเกาะกุมเลขให้มารับราชการเต็มตามกำหนด
อยากจะขอให้เก็บเป็นเงินจ่ายเดือนแทนไม่ต้องจ่าย
คนเข้ามาเข้าเดือน แต่เดิมเลขไพร่หลวงกรมอื่น
ที่รักษาพระราชวังตามธรรมเนียมเคยเก็บกันมานั้น
เป็นเงิน ๑๘ บาท ครั้นว่าจะให้เก็บตามแบบเดิม
ก็เกรงด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า จะเป็นการ
เดือดร้อนนัก เกล้ากระหม่อมจึงได้ให้พระยาพิสุทธิ
ธรรมธาดา ผู้ว่าราชการเมือง เรียกเป็นเงินค่า
รายการจากตัวเลขเป็นเงินคนหนึ่งเดือนละ ๕ บาท
ปีหนึ่งรวม ๓ เดือนเป็นเงิน ๑๕ บาท มาจัดจ้างคน

รักษาในพระราชวังแลที่ว่าการ ถ้าแผ่นดินที่จ่าย
เหลือจากจ้างคน ก็ให้จัดซื้อสิ่งของซ่อมแซม
พระราชวัง เป็นต้นว่ากระเบื้องแลที่สำหรับซ่อมแซม
หลังคาตำหนักที่ชำรุด แลซื้อตัวไม้มาเปลี่ยน แลเป็น
ค่าซ่อมปูนฉาบปูนซ่อมแซมพระราชวัง รักษาให้
เป็นการสะอาดเรียบร้อยคงามแก่บ้านเมือง การที่
กิดเก็บเงินตัวเลขนี้ ดูก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอันใด
เจ้าหมื่นนายกองแลตัวเลขก็เป็นทีที่เพียงพอใจโดยมาก

การปลูกสร้าง
ตลาด

๓๙. การที่คิดจะปลูกสร้างที่ตลาดแลโรงเช่าใน
เมืองลพบุรีที่จะให้เป็นผลประโยชน์ส่วนเงินบำรุง
เมืองนั้น เห็นด้วยเกล้ากระหม่อมว่า เงินแผ่นดิน
สำหรับบำรุงเมือง ซึ่งได้รับพระราชทานพระบรม-
ราชานุญาตให้ใช้ในมณฑลปีนี้ ๒๐๐ ชั่งนั้น ก็ยังจัด
การลงทุนทำที่อยู่ที่เมืองกรุงเก่าไม่เพียงพอที่จะแยก
เอามารุงเมืองลพบุรีได้

การปลูกสร้าง
โรงสุรา

๔๐. ผลประโยชน์ที่จะเก็บได้จากค่าเช่าที่โรงสุรา
ซึ่งโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เป็น
เงินแผ่นดินสำหรับบำรุงเมืองเก็บได้ปีละ ๒๔๐ บาท
นั้นน้อยนัก เพราะนายอากรสุราเช่าแต่ที่ดินซึ่งเป็น
ของหลวงเท่านั้น ส่วนโรงสุราก็เป็นของนายอากร
ปลูกสร้างขึ้นเอง เพราะฉะนั้นเกล้ากระหม่อมจึงคิด

เห็นว่า ที่ดินก็เป็นที่หลวงอยู่แล้ว ควรจะต้องคิดปลูกสร้างโรงสุราขึ้นเองจึงจะได้รับผลประโยชน์มากขึ้น ได้สั่งให้พระยาพิสุทธิธรรมธาคาจะบประมาณดู ถ้าเงินไม่สู้มากมายนักก็คิดจะผ่อนผันเฉลี่ยเอาเงินที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดการบำรุงเมืองในมณฑลมาลงทุนก่อสร้างทำขึ้น พอให้ได้เก็บผลประโยชน์ในเมืองลพบุรีให้มากขึ้น

ความเห็นใน
การที่จะปลูก
สร้างตลาด

๔๑. การที่จะทำโรงบ่อนเลตตลาดในเมืองลพบุรีนั้น ของเก่าซึ่งเป็นของเอกชนได้ปลูกสร้างขึ้นไว้ในสมัยนี้ ก็เป็นที่ไชยภูมิดี เป็นที่ประชุมชนไปมาคึกคักน้ำแล้งและน้ำน้ำ ตลาดที่ตั้งอยู่นั้นก็กรีกครันคืออยู่แล้ว ครั้นจะคิดซื้อเอาเป็นตลาดหลวงก็เกรงว่าเจ้าของจะเอาราคาแพงมาก เพราะในตลาดนั้นได้ปลูกถักไว้เป็นที่มั่นคงหลายแห่ง ครั้นจะคิดแยกเอามาจัดตั้งเสียที่อื่นก็เกรงตัวยเกิ้ลว่า จะได้รับผลประโยชน์น้อยไปสู่ตลาดเดิมไม่ได้ อีกประการหนึ่งเงินที่จะลงทุนก็ไม่เพียงพอ จึงไ้ตั้งครอไว้คิดจัดการต่อภายหลัง

เปลี่ยนแปลง
แบบธรรมเนียม

๔๒. การเปลี่ยนแปลงแบบธรรมเนียมในเมืองลพบุรีนี้ เกล้ากระหม่อมได้คิดแก้ไขจัดการไปอย่างเมืองอ่างทองนั้น

แต่เมืองสระบุรีนี้ยังไม่ได้ขึ้นไปเพราะเวลายัง
ไม่เพียงพอ ถ้าเกล้ากระหม่อมได้ขึ้นไปจัดการ
ประการใดแล้ว จะกราบทูลรายงานมาให้ทราบฝ่า
พระบาททรงหลัง แลส่วนเมืองกรุงเก่านี้ยังค่อย
จัดค่อยทำไป แลคึกคักเกล้าด้วยกระหม่อมว่าจะ
กราบทูลมาในรายงานประจำปีต่อภายหลัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

การตรวจและจัดรายการมณฑลปาจิณบุรี

ศาลาว่าการมณฑลปาจิณบุรี

วันที่ ๖ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒^(๑)

พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์^(๒) ข้าหลวงพิเศษจัดการการตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลปาจิณบุรี ขอพระทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ^(๓) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทราบฝ่าพระบาท

๑. ด้วยเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ ฝ่าพระบาทได้นำเกล้าฯ กราบถวายบังคมลาต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้โปรดพระทานสารตราพระราชสีห์ตั้งตำแหน่ง ตำแหน่งกระแสนพระบรมราชโองการให้เกล้ากระหม่อมด้วยนั้น เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

เกล้าฯ ได้ออกเรือจากกรุงเทพ ฯ เลยตรวจราชการตามท้องที่ในมณฑลปาจิณบุรี ตั้งจะได้รับพระทานกราบทูลรายการตรวจต่อไป

๑. ว่าด้วยการเคិรทาง

๒. ว่าด้วยการตรวจเงาะท้องที่

(๑) พ.ศ. ๒๔๔๖

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์

(๓) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๓. ว่าด้วยการตรวจรวมทั่วไป

๔. ว่าด้วยการที่จัด

ส่วนการเดินทาง

๒. เกล้า ฯ ได้ยืมเรื่อนำเบอร์ ๑๓ จากกรมทหารเรือ ๑ ลำ เรือนครสวรรค์ ๑ ลำ สำหรับจูงเรือที่פקแลเรือบรรทุกของ การเดินทางจะต้องไปทางคลองรังสิตผ่านเขตรเมืองนครนายกแลเมือง ปาจิณ ควรวเลยตรวจราชการตามท้องที่เสียด้วย จะได้เป้นทางดำริห์ จัดการสทววจึงได้เดินทางต่อมา พบหลวงโยธาสงคราม ผู้รั้งราชการ เมืองนครนายก มาคอยรับอยู่ที่โรงพักตำรวจภูธรคลองที่ ๑๔ ได้ตกลง ว่าจะไปเมืองนครนายกก่อน ระยะทางตามท้องที่ ๆ ไปตรวจแจ้งต่อ ไปทำยรายงานนี้

ส่วนการตรวจเฉพาะท้องที่

๓. เมืองนครนายกแบ่งเขตรเมืองเป้น ๔ อำเภอ คือ

๑. อำเภอองครักษ์

๒. อำเภอท่าช้าง^(๑)

๓. อำเภอเมือง^(๒)

๔. อำเภอหนองโพ^(๓)

(๑) บัจุบัน คือ อำเภอบ้านนา

(๒) อำเภอเมืองนครนายก

(๓) บัจุบันคือ อำเภอปากพลี

การแบ่งเขตอำเภอในเมืองนี้ไม่เหมาะสมกับพื้นที่ คือ ถือเอาแม่น้ำเป็นเขตอำเภอ ทั้งเช่นผู้ที่อยู่ตรงกลางแม่น้ำเมือง ซึ่งเป็นเขตของอำเภอเมือง ราษฎรที่ตงภูมิลำเนาอยู่ฝั่งคลองปากทวันตก ระยะทางในลำน้ำห่างเพียง ๒๐ วาเท่านั้น ต้องไปขึ้นในอำเภอหนองโพ ไม่เป็นที่สะดวกแก่ราชการ

การแบ่งเขตอำเภอในเมืองนครนายกนี้ หลวงโยธาสงครามได้นำแผนที่ซึ่งจะกะแบ่งเขตใหม่ มาหารือต่อเกล้ากระหม่อมว่า อำเภอองครักษ์จะตั้งที่ว่าการอำเภอที่บางอ้อ อำเภอท่าช้างจะตั้งที่ว่าการที่บ้านนา แลจะเปลี่ยนนามอำเภอ เรียกว่าอำเภอบ้านนา เพราะเป็นนามตำบลแพร่หลายมาช้านาน อำเภอหนองโพจะตั้งที่ว่าการที่ท่าแฉ้ง แลได้แบ่งเขตอำเภอใหม่ ให้ลำน้ำอยู่ในอำเภอมิได้ถือเอาลำน้ำเป็นเขตตั้งแต่เดิมมา เพื่อเป็นการสะดวกแก่การปกครอง เกล้าฯ ก็เห็นชอบด้วย

ส่วนที่ว่าการเมืองนครนายกอยู่ที่สันเชิงเทิน เดิมเป็นเมืองเก่า เวลานั้นมีเชิงเทินอยู่ ๓ ตำบล รูปที่ว่าการเมืองเป็นทรงบันหยายอยู่ ๒ ชั้น ๕ ห้องเจดียงรอบอยู่กลาง มีอีก ๒ หลัง เป็นทรงบันหยายอยู่ ๓ ห้อง เจดียงรอบอยู่ ๒ ข้าง หลังเล็ก ๒ หลังนี้เป็นที่ทำการสรรพากรแลคลัง การโยธาที่ทำในเมืองนี้ ที่ว่าการได้วางระเบียบเป็นระยะคืออยู่ เสียแต่ที่ว่าการอำเภอแลโรงพักตำรวจภูธรไปอยู่เสีย

ด้านหลัง ไม่เป็นแนวเดียวกัน แต่ตารางไปปลูกคร่อมอยู่กับถนนข้าง
 นำที่ว่าการ ควรย้ายอำเภอแลโรงพักตำรวจไปอยู่ข้างหน้า ให้
 เป็นแนวเดียวกับที่ว่าการ ย้ายตารางไปอยู่ด้านหลัง การโยธาที่จะ
 ก่อสร้างต่อไปหลวงโยธาได้ย่นงบประมาณแล้ว แต่เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า
 การที่จะก่อสร้างสถานในเมืองนี้ ย่อมต่างกันด้วยความเห็นผู้บัญชาการ
 จะต้องพิจารณาให้สมกับไซยภูมิที่เสียให้แน่นอนก่อน ถ้าปลูกลง
 แล้วจะรื้อถอนเปลี่ยนแปลงย่อมเป็นการยาก เกล้าฯ กรมมอได้ขอต่อ
 กระทรวงโยธาธิการ ให้หม่อมเจ้าอนุชาติสุขสวัสดิ์ ไปทำเยเนรอล
 แพลน ให้เป็นที่ตกลงเสียก่อนอย่างเมืองอ่างทอง เมืองสิงค์ จึงจะ
 ได้จัดทำลงให้เป็นภูมิตานสง่างามแก่บ้านเมือง

การเรือนจำ

เรือนจำในเมืองนี้ ก็ปลูกลงในที่ที่ไม่เหมาะ แลอยู่ข้างจะคับแคบ
 สักหน่อย การรักษาสถานแลระเบียบการจัดว่าเป็นอย่างพอใช้
 แต่มีความเลินเล่อเวลากลางคืนมิได้รัยนักโทษให้มันคง เกล้าฯ ได้
 สั่งกำชับชี้แจงหลวงโยธาสงครามให้จัดการต่อไปแล้ว

อำเภอองครักษ์ตั้งที่ว่าการที่บ้านบางอ้อ เป็นคลองแยกพื้นที่น้ำ
 ท่วม นายอำเภอชื่อนายตาบ ระเบียบการในอำเภอนี้ แบบแผนแล
 การงานการรักษาสถานดีกว่าทุกอำเภอในเมืองนครนายก แต่การ

สรรพากรนั้นมีเงินรักษาอยู่ที่ว่าการอำเภอว่า ๕๐๐๐ บาท เป็นการ
ผิดระเบียบข้อบังคับ นักลว้อันตราย พนักงานสรรพากรก็ไม่ได้
ตรวจตราเร่งรัดให้เป็นไปตามข้อบังคับ

อำเภอท่าช้างตั้งที่ว่าการอำเภอบ้านท่าช้างฝั่งตะวันออก ระยะ
ทางตามลำน้ำได้อำเภอเมืองลงมา ๔ ค่ายน้ำ ซึ่งใกล้ชิดกับที่ว่าการ
อำเภอเมืองมาก เกล็ดฯ เห็นควรย้ายไปตั้งที่บ้านนา ตามที่หลวงโยธา
สงครามกะไว้ซึ่งได้กราบทูลมาแล้ว ณะเบื้องต้น อำเภอนี้เดิมหลวงจำ
เมืองเป็นนายอำเภอ ภายหลังหลวงโยธาสงครามได้เปลี่ยนให้นายจิก
ออกไปเป็นนายอำเภอได้ประมาณ ๒ เดือนเศษ ระเบียบแบบแผน
ราชการในอำเภอนี้ เกล็ดฯ ได้ตรวจดูการบางอย่างเป็นการเลวทราม
กว่าอำเภอของครักษ์มาก รวบรวมท้องที่ๆ ได้มาตรวจเมืองนครนายก
๕ ๕
กรงน

๑. ตรวจเมือง
๒. ตรวจอำเภอของครักษ์
๓. ตรวจอำเภอท่าช้าง

เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าการงานในเมืองนครนายกค่อนข้างดีกว่าเมือง
ปาดินแถมเมืองฉะเชิงเทรา เว้นไว้แต่เมืองชลบุรี ซึ่งเกล้าฯ ยังมีได้
ไปตรวจในคราวนี้ ในเมืองนครนายกได้ประชุมสั่งราชการเป็นระเบียบ
แต่การงานยังเห็นห่างไม่ละเอียดเป็นที่พอใจ เป็นต้นว่า ราชการ

แผนมหากาไทย ทะเบียพบาญชียังมีได้ทำขึ้นโดยมาก การสรรพากรก็ปล่อยให้กรมการอำเภอหักเงินไว้เกิน ๕๐๐๐ บาท มิได้นำส่งตามกำหนดเวลาในข้อบังคับ พนักงานสรรพากรเมืองก็ไม่ค่อยได้ตรวจตราตามท้องที่แลเร่งรัดหักเตือนกัน แต่ถึงฉนั้นหลวงโยธาสงครามก็พึงมารับราชการใหม่ในเมืองนครนายก ได้อุสาหะจัดการบางอย่างให้เห็นผิดแปลกขึ้นกว่าเดิม แลเอาใจใส่สืบไต่สวนการโจรผู้ร้าย นับว่าราชการในเมืองนครนายกได้เปลี่ยนแปลงในทางเจริญตามกาลสมัยสมควรแก่เวลา เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า หลวงโยธาสงคราม เป็นผู้มีความสามารถที่จะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณได้ผู้หนึ่ง

เมืองปาดินบุรี

เมืองปาดินบุรีแบ่งเขตอำเภอเป็น ๕ อำเภอ ๆ สาขา ๓

๑. อำเภอเมือง

๒. อำเภอบ้านสร้าง

๓. อำเภอศรีมหาโพธิ์ แยกสาขาเป็นอำเภอท่าประชุมชน ๑

๔. อำเภอกระบิล แยกสาขาเป็นอำเภอวัฒนา ๑ สระแก้ว ๑

๕. อำเภอประจันตคาม

ที่จัดแบ่งให้เป็นอำเภอสาขามีปลัดอำเภอไปประจำรักษาราชการอยู่นั้น เกล้าฯ ได้ไต่สวนประโยชน์แห่งการงานเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เป็นระเบียบราชการซึ่งเดินทางอ้อม แลทำให้การบางอย่างชักช้า

เสียเวลาไปได้ เพราะการที่ปลัดอำเภอสาขาสอบกรายงานข้าราชการ ก็ต้องบอกมายังอำเภอใหญ่ อำเภอใหญ่ก็ต้องมีมายังที่ว่าการเมืองอีก ชั้นหนึ่ง ส่วนราชการซึ่งจะส่งไปจากที่ว่าการเมืองก็เป็นหลายตอน เช่นเดียวกัน อีกประการหนึ่งซึ่งเป็นข้อสำคัญ เช่นการในหน้าที่ เจาะนายอำเภอ เป็นต้นว่า การเลือกผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งนายอำเภอต้อง เป็นประธานหรือการทำบริคณฑ์สัญญาหนังสือสำคัญต่าง ๆ ตาม พระราชบัญญัติปกครองท้องถิ่น จำกัดให้เป็นหน้าที่เจาะนายอำเภอ ปลัดอำเภอสาขาก็ไม่มีอำนาจที่จะทำได้ นอกจากเป็นผู้รักษาราชการ แทนนายอำเภอเมื่อไม่ได้มารับราชการ ไซ้แต่เท่านั้น แบบแผนแล สารบบบาณชีก็จะต้องจัดแบ่งให้มีแยกย้ายอยู่หลายแห่ง รวมใจความ ก็คงจะไม่ผิดแปลกกับอำเภอใหญ่อะไรนัก

การที่แยกตั้งอำเภอเป็นสาขามีผลส่วนเดียว ซึ่งมีเจ้าพนักงาน ไปประจำอยู่ในท้องที่อำเภอ ต่างหูต่างตาออกไปหลายแห่งก็จริง แต่ ไม่ทำการงานแบ่งเบาไปได้เพียงไร แลข้าราชการที่ไปรับราชการ ในอำเภอสาขาก็เป็นผู้น้อย ย่อมไม่พอแก่กำลังที่จะปกครองราษฎร แลท้องที่ใหญ่ เกล็ดๆ เห็นว่า ท้องที่ใดที่เป็นทำเลกว้างขวางเกิน กำลังที่กรมการอำเภอนั้นจะปกครองแล้ว ควรต้องตั้งให้นายอำเภอ เสียจะดี เพื่อที่จะได้มีอำนาจกระทำการได้เต็มพระราชบัญญัติ แลรับ บัญชาต่อผู้ว่าราชการเมืองเป็นทางตรง

ส่วนกรรมการอำเภอหรือเสมียนพนักงานให้คงมีน้อยลงตามประโยชน์ในท้องที่ ถ้าจัดดังนี้ คิดช่วยเกล้าฯ ว่า จำนวนเงินเดือนแลค่าใช้สอยซึ่งจะต้องจ่ายคงไม่ไกลกับที่ตั้งเป็นปลัดอำเภอสาขาแต่มีประโยชน์ในราชการกว่ากันเป็นอันมาก ทั้งนี้จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด ถ้าแน่นเป็นการตกลงทั้งได้กราบทูลมาแล้ว เมื่อเกล้าฯ ใต้ไปตรวจท้องที่ในอำเภอศรีมหาโพธิ์ แลอำเภอเมืองกระบิล อำเภอวัฒนา จะควรจัดการแบ่งเป็นอำเภอขึ้นหรือยกเลิกประการใด เกล้าฯ จะได้กราบทูลให้ทรงทราบภายหลัง

สถานที่เมืองปาดังเบารูเป็นตึก ๒ ชั้น ๔ หลัง หนึ่งเข้าบรรจบกันเป็น ๔ เหลี่ยม รูปคล้ายศาลาอุทธรณารัการ กว้างขวางมาก ระหว่างกลางปลูกต้นไม้ทำเป็นสนาม แต่จัดวางน้าที่ทำการไม่เหมาะสมสถาน คือห้องผู้ว่าราชการเมืองไปอยู่ด้านหน้าข้างห้องพนักงานสรรพากร ซึ่งเป็นที่คับแคบ แลที่ทั้งให้ห้องว่างอยู่ถึง ๓ หลังเข้าไปเบียดกันทำอยู่หลังเดียว มิได้จัดการรักษาจนชำรุดทรุดโทรมแลผุพังเพดานซึ่งทำด้วยไม้สังกะสีปรุผอมตกดินลงมาห้อยอยู่น่ากลัวอันตราย แม้ว่าจะไม่มีเงินซ่อมแซมจะตัดออกเสียก็ได้ ส่วนของอื่นนอกจากสถานคือโต๊ะเก้าอี้แลแบบฟอมต่าง ๆ กระจัดกระจายกอง ๆ หนึ่งสุข มิได้จัดตั้งแลซ่อนเก็บให้เป็นหมวดหมู่

ในเวลาไปตรวจ พบแต่นายดินปลัดเมืองได้ความว่า หม่อมเจ้าประติพัทธเกษมศรีผู้ว่าราชการเมืองยังไม่กลับจากกรุงเทพฯ ได้สั่งไว้

ให้ย้ายห้องที่ทำการใหม่ คือห้องผู้ว่าราชการเมืองยกมาอยู่ห้องเทศาภิบาลเมื่อถึงมณฑลที่เมืองปาดัง เพราะมีห้องพักแลห้องประชุมเป็นที่สง่าแลกว้างขวางดี

ส่วนกองมหาดไทยให้ย้ายมาอยู่ที่ห้องคลัง ห้องคลังแลห้องสรรพากรย้ายไปอยู่ที่กยาวค้ำหลัง แลตึกหลังนี้มีบรรไดทางไต่อีกทางหนึ่ง ได้สั่งให้หรือเสียเพราะออกมาอยู่นอกบริเวณเป็นการรักษา ยก แต่หลังขวางอีกหลังหนึ่งซึ่งเดิมเป็นที่สำหรับประชุมผู้ว่าราชการเมืองนั้น ก็ทิ้งว่างเปล่าอยู่เหมือนกัน ได้สั่งให้จัดเป็นที่สำหรับทำการพระราชพิธี แลเป็นโรงเรียนที่จะสอนข้าราชการ แลให้ยกอำเภอเมืองมารวมอยู่ในที่ว่าการเมืองด้วย เพราะที่ให้ปลัดเมืองบัญชาการอำเภอเมืองด้วยนั้น ถ้าสถานที่ทำการใกล้กันย่อมทำประโยชน์ราชการให้เร็วเข้า ตามบริเวณสถานที่มีรั้วกันโดยรอบ แต่มิได้ทำสนามหญ้าปล่อยให้รกอยู่

ส่วนแบบแผนแลการงานในที่ว่าการเมือง เกล้าๆ ได้ไต่สวนดูในบางอย่างการในแผนมหาดไทย ทะเบียพบาญชีกำนันผู้ใหญ่บ้าน ข้าราชการก็ไม่มี โจรผู้ร้ายอุกฉกรรจ์ก็มีมากราย การสรรพากรก็เป็นเช่นเดียวกันกับเมืองนครนายก แลในเมืองนี้มีได้มีการประชุมเจ้าหน้าที่สั่งราชการ คงเสนอผู้ว่าราชการเมือง เฉพาะการที่มีตามเวลาเป็นครั้งคราว เกล้าๆ ได้จัดระเบียบให้เจ้าหน้าที่ประชุมเสนอจดหมาย แลเกล้าๆ ไต่ถามเป็นประธานในที่ประชุมสั่งราชการเป็น

วาระชั้นต้น เพื่อเป็นแบบแผนสืบไป มีหนังสือในแผนกอัยการมา
เสนอ ๓ ฉบับ แลได้ชี้แจงผลของการประชุม ซึ่งมีประโยชน์แก่
เจ้าหน้าที่จะได้ทราบการงานต่างแผนกกัน เหมือนฝึกหัดให้รู้ใน
ลักษณะวิธีบัญชาการ

การเรือนจำในเมืองปาดังไม่เป็นแบบวิธีเรือนจำตามข้อบังคับ
ถ้าเทียบเคียงคล้ายกับการวางขังนักโทษอย่างแต่ก่อน สถานที่เรือนจำ
อยู่ด้านหลังที่ว่าการ มีโรงพักตำรวจอยู่ประตูล้อมทำด้วยไม้จริง
กันสังกะสี เว้นช่องไว้ทางพื้นดินสักคอกเศษ ท่วงทีแต่เดิมเห็นจะ
ก่อดานบรรจบกับรั้ว แต่การยังไม่สำเร็จ แลมีรั้วข้างในอีกชั้นหนึ่ง
มีอยู่ข้างตรง ได้ทราบเกล้าฯ ว่า ฝ่าพระบาทมีท้องตราพระทาน
พระกระแสนให้ย้ายใหม่ คือโปรดให้เอาตึกหลังซึ่งเป็นศาลเมืองในเวลา
นี้เป็นเรือนจำ ย้ายศาลไปทำการที่อื่น ได้ลงมือรื้อรั้วเก่าย้ายมาไว้
ด้านหนึ่งแล้ว แต่เกล้าฯ เห็นว่า ตึกหลังที่จะย้ายเป็นเรือนจำนั้น
เป็นตึกชั้นเดียวไม่กว้างขวางกว่าเรือนจำเดิมมากนัก แลไม่มีที่จะ
ฝึกหัดนักโทษให้เพียงพอ ถ้าโปรดให้ตั้งอยู่ที่เรือนจำเดิมได้ดูเหมือน
จะดี แลจัดการซ่อมแซมก่อดานรั้วชั้นนอกบรรจบกันโดยรอบ แล
รื้อรั้วชั้นในซ่อมแซมใหม่ถมคูข้างเรือนจำเสียให้เต็ม เพื่อบำบัดเครื่อง
โสโครกเสียด้วย เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าจะเป็นที่กว้างขวางพอกับความต้อง
การ เพราะเมืองนี้ไม่ใช่เป็นเมืองท่ามณฑลดังแต่ก่อน ถึงจะมีจำนวน
นักโทษมากก็ผ่อนย้ายนักโทษที่มีโทษหนักไปคุมขังไว้ที่มณฑลได้

อำเภอเมือง

ที่ว่าอำเภอเมืองตั้งอยู่ที่พักข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งเป็น
เรือน ๒ ชั้น ๑ หลัง เป็นเรือนพื้นชั้นเดียว ๑ หลัง การอำเภอ
ทำอยู่ที่หลังขวางชั้นเดียว ได้ตรวจดูการงานบางอย่างเช่นสมุดรายวัน
นัดทำการ เอาการทำแล้วมาลงทั้งนั้น ความอาญาที่หากันว่าข่มขืน
ข้าเราซึ่งเป็นอาญามีโทษตรง เอามาเปรียบเทียบเป็นความแพ่งให้
แล้วกันเสีย บานชีก้านั้นผู้ใหญ่บ้านก็ไม่มี แลที่กระทรวงออกแบบ
ใหม่ก็ได้รับไปจากมณฑลเทศาภิบาลแล้ว ยังหาได้ลงมือทำไม นายดิน
ปลัดเมืองซึ่งบัญชาการอำเภอค่อนข้างอ่อนมาก ทั้งความรู้แลการ
บังคับบัญชาการรักษาสถานแบบ ฟอมแลโต๊ะเก้าอี้ทั้งกระจัดกระจาย
อยู่ห้องข้างในเกือบเต็มห้อง อำเภอเมืองซึ่งมาตั้งอยู่ที่นี้ไม่สมควร
เป็นที่ทำการ ควรเป็นที่พักผู้ว่าราชการเมือง เพื่อจัดการรักษา
มิให้ทรุดโทรม ได้สั่งให้หม่อมเจ้าประสิทธิ์มาอยู่พักที่นี้ แลให้
นายดินไปอยู่ที่พักหม่อมเจ้าประสิทธิ์ เพราะเรือนขนาดย่อมชั้นเดียว

เกล้าฯ ได้ตรวจศาลเมือง หลวงไพจิตรสัตยาคุณเป็นผู้
พิพากษา ศาลเมืองตั้งอยู่ในที่ตึกซึ่งจะยกเป็นเรือนจำครั้งหลัง อีก
ครั้งหลังเป็นที่พักการโรง ในห้องที่การโรงอยู่กระดานชำรุดไป
หลายแผ่น ประกอบไปด้วยการปฏิญ์ต่าง ๆ ซึ่งให้การโรงไปอาไศรย
อยู่ คุณเป็นที่ยึดขวางไม่สมควร ใช้แต่เท่านั้น มีราษฎรแลภรรยา

เจ้าพนักงานไปรษณีย์โทรเลข ตั้งร้านขายของต่าง ๆ อยู่หน้าห้อง
การโรง ส่วนศาลก็รับผิดชอบแต่เฉพาะบริเวณศาล คูเหมือนที่ค้าขาย
แลทำการการปะปนกัน เกล้า ๆ ได้สั่งให้การโรงแลชาวร้านย้าย
ไปอยู่ที่อื่น เปิดให้เป็นที่ทำกาการศาลทั้งหลัง เพื่อจะได้จัดเป็นห้อง
ประชุมแลที่เก็บสำนวน

ยังมีตึกอีกหลังหนึ่ง ได้ศาลเมืองลงไปเป็นตึก ๒ ชั้นเป็นของ
มีแต่เดิมมา ได้ทราบเกล้า ๆ ว่า ได้จัดการซ่อมแซมเป็นโรงเรียน
แผนที่ มอบให้ผู้ว่าราชการเมืองรักษาไว้ เวลาเช้ารุดทรุดโชม
มีขะยุ่นฝอยทั้งอยู่ไม่มีผู้รักษา เกล้า ๆ ได้สั่งให้ซ่อมแซมเป็นที่พัก
ข้าราชการจร หรือจะทำกลับเป็นที่ร่นเร้งของข้าราชการก็ควรอยู่

ในเมืองปาดินบุรีว่าด้วยการก่อสร้างแลสถานที่ไม่มีเมืองใด
ในมณฑลยิ่งกว่า เสียแต่การรักษาไม่ดี ได้ทราบเกล้า ๆ ว่า หม่อมเจ้า
ประดิพัทธ์เกษมศรี ขออนุญาตเงินซ่อมแซม ๕๐๐๐ บาท เกล้า ๆ
เห็นควรรีบทำ ถ้าทั้งไว้ก็จะทรุดโชมมาก

อำเภอบ้านสร้าง

อำเภอบ้านสร้าง ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลบ้านสร้าง หลวง
ประชาเชษฐกิจเป็นนายอำเภอ เวลาเช้าไปต้งกะตืออยู่ที่เมืองปาดินบุรี
เรื่องชุกแกหนังสือ ที่ว่าการอำเภอนั้นตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก โรงพักตำรว
ภูธรตั้งอยู่ฝั่งตะวันตก คนละฝั่งน้ำเยื้องกัน เป็นที่ลำบากในเวลา

ราชการไปมาหากันไม่ทันทั่วทั้งที่ ทั้งพื้นที่ตั้งที่ว่าการก็กับแคบ ระหว่างบ้านเรือนราษฎรหนาอยู่ จะจัดทำบริเวณสนามหญ้า หรือสร้างที่ว่าการบ้านเมืองแลตลาดก็รูกออกไปไม่ได้ตามความต้องการระเบียบการงานในอำเภอนี้เลวทรามเช่นเดียวกับอำเภอเมือง

อำเภอศรีมหาโพธิ์

อำเภอศรีมหาโพธิ์นี้ มีสาขาเรียกว่าท่าประชุมชน แต่บ้ายที่ว่าการอำเภอเขียนบอกว่า อำเภอท่าประชุมชน โดยได้ทราบเกล้าฯ ว่า ยังมีได้จัดตั้งที่ว่าการอำเภอศรีมหาโพธิ์ขึ้น จึงรวมทำการอยู่ในที่ว่าการอำเภอท่าประชุมชน อำเภอนี้หลวงขจัดจุระกรรมเปนนายอำเภอ

ที่ว่าการอำเภอนี้ได้ทราบเกล้าฯ ว่า เดิมตั้งอยู่ที่บ้านท่าประชุมชน มีตลาดโรงบ่อนเลหุ่มบ้านมาก เวลานั้นยกไปตั้งอยู่บ้านเกาะกะพิตรงบ้านย่านนางว้าง ซึ่งเป็นที่ประทับของพระวรราชธิดาพระองค์เจ้าอลังการ ระยะทางตั้งแต่ลำน้ำบ้านย่านนางว้างจนถึงที่ว่าการอำเภอราว ๑๗ - ๑๘ เส้น สังเกตดูเปนทองไม่มีป่าล้อมรอบไม่มีบ้านเรือนผู้คน เยื้องหน้าว่าการอำเภอมีร้านขายของอยู่ร้านหนึ่ง แลได้กักถนนพูนดินจากท่าขึ้นมาราว ๕ เส้น มีลำหนองน้ำขวางอยู่เวลาไปตรวจที่ว่าการเดินไปไม่ได้ ต้องให้ฝีพายอุ้มข้ามหนองน้ำไป

ก่อนเมื่อข้ากลักรมการอำเภोजึงหาไม้มาทอดให้เปนสะพาน มีโรงแถว
ยกใหม่ ๒๐ ห้อง ที่ทำน้ำมีโรง ๒ หลัง รวมในบริเวณที่ว่าการอำเภอ
แลที่พระองค์เจ้าอัสการปลูกลงใหม่มีหลังคาเรือนไม่เกิน ๑๐ หลัง

ที่ว่าการอำเภอมายังอยู่ในป่าทั้งนี้ เปนที่น่ากลัวอันตราย
มาก ทั้งลำบากแก่ราษฎรผู้มีกิจธุระไปมา โรงพักตำรวจภูธรที่ไปตั้ง
อยู่เสียคนละฝั่ง ติดอยู่กับที่พักซึ่งพระวรราชเธอ พระองค์เจ้าอัสการ
สร้างไว้ ที่มีป้ายใหญ่เขียนบอกไว้ว่า ที่ทำการกรมพระคลังข้างที่
จัดการเผาปูนสีลา ท่านใด เมื่อเกิดภัยอันตรายหรือกิจราชการจะ
เรียกร้องก็ไม่ทันทั่วทั้งนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูที่ว่าการอำเภอมายังอยู่ในที่
เปลี่ยวทั้งนี้ ดูไม่มีเหตุผลอันสมควร จะว่าความจำเป็นในการปกครอง
ก็หาใช่ที่มีบ้านเรือน หรือมีประโยชน์ในราชการไม่ หรือเพื่อประโยชน์
การค้าขายก็ไม่เหมาะ

เมื่อเกล้าฯ ไปถึงที่ว่าการอำเภอ ข้าราชการเสมียนพนักงาน
พากันยืนอยู่บนที่ว่าการ แต่หลวงขจัดจุระกรรมป่วยอยู่ในที่ว่าการ
สมุห์บาญชีสรวมเสื่อทางกองอย่างเงินทำงาน จนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเจ้า
พนักงานหรือราษฎร ที่ว่าการอำเภอมีแต่เศษกระดาษแสดงรูป การ
งานในอำเภอนี้ที่ได้มาตรวจเห็น ถ้าเทียบอำเภอในเมืองปาดังบุรีไม่มี
อำเภอไหนเลวกว่าที่ได้ตรวจเห็นในครั้งนี้ เกล้าฯ เห็นเปนการ
จำเป็นที่จะต้องรับย้ายที่ว่าการอำเภอมายังอยู่ตามลำน้ำ ให้เปนความ
สะดวกแก่การงานแลราษฎร เกล้าฯ ได้ไปตรวจดูที่ไว้แห่งหนึ่ง

เหนือตลาดท่าประชุมชนเป็นทำเลกว้างขวาง หวังด้วยเกล้าฯ ว่าจะ
รู้ว่าการอำเภอกำมาถึง แลให้มีโรงพักตำรวจภูธร สร้างตลาดขึ้น
ด้วย เกล้าฯ ได้สั่งให้ (ป) ซื่อที่ไว้ ยาวตามลำน้ำ ๕ เส้น ด้านกว้าง
ยื่นไปจากตลิ่ง ๓ เส้น เป็นเงิน ๑๘๐ บาท

รวบรวมการที่ได้มาตรวจในเมืองปาดินครั้งนี้ ตรวจได้แต่ตาม
ลำน้ำ ๑ เมืองปาดิน ๒ อำเภอบ้านสร้าง ๓ อำเภอศรีมหาโพธิ์ อำเภอ
ที่ตอน คิตด้วยเกล้าฯ ว่า จะผ่อนออกเค็รทางตรวจภายหลัง

ในเมืองปาดินการงานเลวทรามกว่าเมืองอื่นในมณฑล เห็นด้วย
เกล้าฯ ว่าย่อมเป็นผลเนื่องจากความแตกสามัคคีถือเปรียบเกี่ยงแย่ง
กันในระหว่าง (อ) แล (ป) แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ควรจะทอดทิ้งให้ราชการ
บ้านเมืองทรุดโทรมถึงเพียงนี้ เพราะ (ป) ก็เป็นผู้สามารถในการงาน
ทั้งได้ย้ายที่ว่าการมณฑลมาได้ ๔ เดือน ซึ่งพอจะจัดการบางอย่าง
ให้เจริญดีขึ้นได้ เมื่อเกล้าฯ ไปตรวจราชการในครั้งนี้ ได้พบ (ป)
เมื่อขากลับ แลเมื่อเกล้าฯ พบที่กรุงเทพฯ ก็ได้สั่งให้ออกมาใน
วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พร้อมกัน (ป) หาได้ออกมาตามสั่งไม่ เกล้าฯ
ได้สืบสวนตามบรรดาข้าราชการได้ทราบเกล้าฯ ว่า (ป) เคยไปพักอยู่
ในกรุงเทพฯ คราวหนึ่งถึงเดือน ทอดทิ้งการงานไว้มิได้จัดระเบียบ
แบบแผนให้เป็นไปตามเวลาที่สมควร แต่เมื่อเกล้าฯ ได้พบกับ (ป)
ในครั้งนี้ ได้ชี้แจงสั่งสอนกับว่าจะตั้งใจทำการงานในหน้าที่ให้เต็ม

กำลัง คิดด้วยเกล้า ๆ ว่าจะพยายามส่งสอนประทับประคองชี้แจงไป
กว่าจะได้ไปตรวจครั้งหลัง ว่าจะเป็นไปตามคำรับหรือไม่

เมืองฉะเชิงเทรา

เมืองฉะเชิงเทราซึ่งเป็นเมืองตั้งที่ว่าการมณฑล แบ่งเป็น ๕
อำเภอ

๑. อำเภอเมือง
๒. อำเภอบางคล้า
๓. อำเภอบางน้ำเปรี้ยว
๔. อำเภอหัวไทร
๕. อำเภอเมืองพนม

กองบัญชาการมณฑลตั้งทำการที่ศาลาน้ำเมือง ส่วนกองอื่น ๆ
ไปทำการอยู่ที่ ๆ ว่าการเมืองเก่า ซึ่งได้ทราบเกล้า ๆ ว่าสร้างไว้แต่
ครั้งพระยาวิเศษฤๅไชยเป็นผู้ว่าราชการเมือง ศาลแลเรือนจำอยู่ใน
กำแพงเมืองทั้งนั้น

การโยธาที่ได้จัดทำขึ้นไว้เป็นสถานที่ของพนักงานไปรษณีย์
โทรเลข ๔ หลัง ได้ปลูกโรงพักตำรวจภูธรบนกำแพงบ่อม แลตึกแต่ง
กำแพงคดงามขึ้นด้านหนึ่ง แลได้ตัดถนนแต่ตำบลท่าไข่ต่อลงไป
ท้ายเมืองท่าสะพานน้ำเมือง ๓ ท่า ๆ เหนือมีศาลาที่พักด้วย กับทำ

ห้องแถวเป็นตลาดขึ้นท้ายเมืองขวางลำน้ำเป็น ๒ แถว ถนนอยู่กลาง
ตลาดนี้ได้ทราบเกล้า ๆ ว่า พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ
กับข้าราชการได้เข้าหุ้นส่วนกันจัดสร้างขึ้น และได้ตัดถนนผ่านหน้าเมือง
ไปจนถึงที่ ๆ จะสร้างเมืองใหม่ การโยธาในเมืองเชิงเทรา ถ้านับ
เวลาซึ่งย้ายที่ว่าการมณฑลมาในเมืองเชิงได้ ๔ เดือน ได้จัดทำโดย
รวดเร็วรู้สึกเป็นบ้านเมืองขึ้นมาก ควรชมพระวรวงษ์เธอ พระองค์
เจ้าอลังการ ที่ได้ทรงทำการโยธาแข็งแรงได้เป็นประโยชน์มาก

แต่สถานที่ว่าการแลที่พักข้าราชการซึ่งจะสร้างใหม่นั้น แต่เดิม
ได้ตกลงทำที่ตำบลคลองท่าไข่เหนือเมืองขึ้นไป ได้ลงมือตัดถนนมูล
ถมกินไว้บ้างแล้ว ตามพระดำริให้พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ
จะปลูกสร้างลงนั้น คงเคลื่อนคลาศกับเยเนรอลแปลนที่ได้ตกลงแต่
เดิมบ้าง โดยพระประสงค์จะยกที่ว่าการไว้ที่หน้าริมน้ำ ส่วนที่พัก
ข้าราชการชั้นรอง ๆ จะยกไว้ด้านหลัง และจะขุดคูโอบด้านหลังทะเล
ออกคลองท่าไข่ แต่เกล้า ๆ เห็นว่าเป็นการลำบากด้วยไม่มีท่าสำหรับ
จอดเรือ แลดูเป็นที่เบียดเสียดเยียดกันทั้งข้าราชการโดยมากเช่น
ผู้พิพากษาหรือพนักงานไปรษณีย์โทรเลขเป็นต้น ก็ไม่มีผู้สมักอยู่
เพราะเป็นที่ดอน ขนเข้าของลำบาก เกล้า ๆ ได้ตรวจดูพื้นที่ด้านใต้
เมืองลงไปจกวัดโสธรมีไชยภูมิดี เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ในเมืองเชิง-
เทราได้เริ่มลงมือทำทางรถไฟแล้ว ถ้าจัดเอาที่ตำบลคลองท่าไข่ ซึ่ง

เป็นที่ของพระคลังข้างที่ซื้อไว้นั้นเป็นที่ตั้งที่พักรถไฟ แลได้จัดที่ค้ำ
ได้เมือง ซึ่งเกล้า ๆ เลือกลงใหม่เป็นที่ตั้งที่ว่าการแลที่พักรถราชการเป็น
แถวลงมา ให้เมืองเก่าแลตลาดที่สร้างใหม่อยู่ระหว่างกลาง จะเป็น
ทำเลกว้างขวาง บริเวณเมืองหลายคั้งน้ำ เป็นที่สง่างามเป็นอันมาก
เพราะเหตุว่าที่ตำบลท่าไข่ก็เป็นทีใกล้ตลาดบ้านใหม่ จะได้เป็นที่
ต่อเนื่องกับที่พักรถไฟแลใช้แต่เท่านั้นตลาดซึ่งพระองค์เจ้าอลังการได้
ทรงสร้างไว้ ควรจะจัดซื้อไว้เป็นของพระคลังข้างที่ก็จะอยู่ระหว่าง
ที่ประชุมชน เป็นผลประโยชน์ไม่ร่วงโรย แต่จะต้องให้หม่อมเจ้า
อนุชาติศุขสวัสดิ์ ทำเยเนรอลแปลนให้ตกลงก่อน แล้วเกล้า ๆ จะได้
ถวายเยเนรอลแปลนให้ทรงทราบฝ่าพระบาท

ส่วนการในที่ว่าการมณฑลนั้น

๑. การมหาตไทยว่าด้วยทะเลเบียดต่าง ๆ เช่นทะเลเบียดกำนัน
ผู้ใหญ่บ้าน ทะเลเบียดราชการเป็นอันไม่มีทั้งนั้น จะขอถวาย
ราชการทั้งมณฑล ทราบเกล้า ๆ ไม่ได้ว่าผู้ใดเป็นตำแหน่งอะไร
ในที่สุดตราภูมิกำนันผู้ใหญ่บ้านก็สำรวจเอารายชื่อตามเวลาแลมอบ
ให้อำเภอไปแจก น่าจะเป็นช่องทางบ่ารวไปได้

เสียนพนักงานในแผนกนี้ไม่สู้มีกรทำ เพราะมิได้แบ่งการงาน
ให้เป็นหน้าที่รับผิดชอบ ที่จริงงานก็มีมากแต่อาศัยเหตุที่ไม่ได้คุยเขี่ย
กัน

๒. การในแผนกจ่ายการตั้งแต่ที่ว่าการอำเภอ มักขังผู้ต้องหาไว้เกินเวลาที่สมควร นับว่าการในแผนกนี้ยังคลาดเคลื่อนอยู่มาก

๓. การสรรพากร อาชญาบัตรต่าง ๆ ที่เป็นตัวเงินมิได้เก็บรักษาไว้ให้มั่นคงน่ากลัวอันตราย แลการเบิกจ่ายก็ไม่มีบัญชีของเหลือที่จะตรวจตราให้รู้ง่าย การตรวจสอบต้นขั้วแลออกเดินทางตรวจตามท้องที่ก็ไม่ค่อยตรวจตรากัน ระเบียบการทั้งหลายยังไม่สู้ลงระเบียบเงินภาษีอากรเช่นภาษีสุกรเป็นต้นตกต่ำมาก ทั้งได้ความว่าการอนุญาตฆ่าสุกรจัดโดยวิธีมอบอาชญาบัตรให้กำหนดไปออกให้แก่ผู้ขออนุญาต แลให้เป็นผู้ตรวจโรคด้วย หาได้ตั้งโรงฆ่าสัตว์ตามพระราชบัญญัติไม่ การส่งเงินก็มีได้มีกำหนดขึ้นขึ้น จึงมีเงินไปพักอยู่ตามอำเภอเกิน ๕๐๐๐ บาท ผิดข้อบังคับไม่เป็นไปตามเวลาอันสมควร

๔. การคลังเป็นการก้าวก่าย เพราะการจ่ายเงินมิได้จ่ายตามหลักในงบประมาณเปลี่ยนตัวคน แลเงินในตำแหน่งก้าวก่ายสับสนกัน เป็นการผิดข้อบังคับ ในเวลานี้เงินบางประเภทหามิจะใช้สอยต่อไปไม่เกล้า ๆ จะได้นำความขึ้นกราบทูลให้ทรงทราบส่วนหนึ่ง

การเรือนจำในเมืองฉะเชิงเทรานั้นว่าเลวกว่าทุกเมืองในมณฑล สถานที่เรือนจำเป็น ๒ หลังมุงสังกะสี ได้ทราบเกล้า ๆ ว่าสร้างไว้แต่เมื่อครั้งพระยาภักดีณรงค์เป็นผู้ว่าราชการเมือง มีโรงงานแลโรงพยาบาลเป็นคู่กันตั้งนั้นมา แบบแผนการเรือนจำผิดโดยมาก เมื่อวันที่

๒๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ เวลากลางวัน เกล้า ๆ ได้เข้าไปตรวจใน
 ตาราง พร้ามรงค์ให้นักโทษนอนนอกรั้วบริเวณตารางสองคน ซึ่ง
 เป็นการผิดข้อบังคับ แต่เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า เป็นธรรมเนียมซึ่งเคยอยู่
 แต่เดิมมาหาจะมีผู้ตรวจตรากำกับตักเตือนไม่ ครั้นจะว่ากล่าวลงโทษก็
 เป็นครั้งแรก เกล้า ๆ ได้สั่งสอนชี้แจงภาคโทษไว้ครั้งหนึ่ง ส่วนพัศ
 ติมณฑลนั้นนายชมเป็นผู้รับราชการอยู่แต่มิได้ทำงานในหน้าที่ คงให้
 เป็นผู้ร่างจดหมายในกองบัญชาการ มิได้เข้าใจหรือจับต้องเรือนจำ
 แต่สักอย่างเดียว เวลานั้นนายชมผู้ซึ่งรับตำแหน่งพัศติชอลออกจาก
 หน้าที่ เกล้า ๆ ก็คงจะย้ายหลวงสิงห์อาญา พร้ามรงค์เมืองสิงค์มาเป็น
 พุศติมณฑลปาจิณ จัดการสนองพระเดชพระคุณต่อไป

ตรวจการศาล

เกล้า ๆ ได้ไปศาลมณฑลหลวงอนุยตรสาตราคม เป็นอธิบดี
 ผู้พิพากษาศาลมณฑลปาจิณบุรี นายทองดีเป็นผู้พิพากษาศาลเมือง
 การศาลในเมืองนี้จัดระเบียบการแลเก็บสำนวนเป็นที่มั่นคงแลง่ายขึ้น
 นับว่าจัดได้เป็นอย่างดี แต่หลวงอนุยตรสาตราคมได้ชี้แจงว่าฟังลงมือ
 จัดยังไม่ตลอดทั้งมณฑล

อำเภอเมือง

อำเภอเมืองตั้งที่ว่าการต่อเนื่องกับเมืองทันใต้ ห่างลำน้ำราว ๕ เส้น หลวงเกษตรสรรพกิจเป็นนายอำเภอ ระเบียบการในอำเภอนี้ไม่ดี แบบแผนแลบานูชีผิดโดยมากเทียบคล้ายกับอำเภอบางคล้า การรักษาสถานไม่สะอาดเหมือนกัน

อำเภอเมืองนี้คิดด้วยเกล้า ๆ ว่าจะต้องจัดให้ดีกว่าอำเภออื่นเพื่อเป็นอำเภอครูสำหรับให้นักเรียนศึกษาราชการ

ส่วนท้องที่อำเภอเมืองมีหมู่บ้านมาก ในเวลานี้แบ่งเป็น ๓๓ ตำบล ๔๐๙ หมู่บ้าน พลเมืองราว ๓๓๑๔๒ คน เขตด้านวันตกจดแขวงเมืองสมุทปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์แลเมืองมินบุรี ด้านใต้จดอำเภอท่ากูดแขวงเมืองชลบุรี ในเขตอำเภอเมืองตอนนั้นเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ เกล็ด ๆ ได้ออกไปตรวจดูภูมิลำเนาเข้าทางคลองประเวศบุรีรมย์ ในคลองนี้มีบ้านเรือนราษฎรเป็นผู้มีทรัพย์สินสมบัติมากมาย ได้ประกอบการเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น มีโรงพักตำรวจภูธรตั้งอยู่ที่ฝั่งคลองประเวศบุรีรมย์ข้างใต้ในตำบลคลองสวน เขตของอำเภอเมืองจดลำจรเข้น้อยเป็นที่สุดเขตซึ่งพรมแดนกับเมืองนครเขื่อนขันธ์ แต่เขตเมืองสมุทปราการนั้นเหลื่อมล้ำเข้ามาในเขตเมืองฉะเชิงเทราประมาณเนื้อที่สัก ๒๐๐ ไร่ ซึ่งเกล้า ๆ ได้ขีดหมายมาในแผนที่เมืองแล้ว เขตแดนที่เหลื่อมล้ำกันเป็นที่ไม่สมควรแก่การปกครอง เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าควรจะยกให้เมืองสมุทปราการในหมด

ตอนที่เหลื่อมล้ำกันนั้นจะดี เกล่ำ ๆ ได้สั่งให้ทำแผนที่และจะได้มีบอก
มากราบทูลภายหลัง

ตามที่เกล่ำ ๆ ได้ตรวจเห็นท้องที่แล้ว เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าท้องที่
แลจำนวนพลเมืองในอำเภอเมือง เป็นอันเกินแก่ความสามารถของ
กรมการอำเภอ ควรแบ่งท้องที่ตั้งเป็นอำเภอขึ้นอีกอำเภอหนึ่ง แต่
ที่ว่าการอำเภอท่าจะมาตั้งที่ว่าการในคลองประเวศบุรีรมย์ก็ค่อนข้างไปทาง
หนึ่ง ประมาณไม่ถึงท้องที่จะเป็นความลำบากแก่ราษฎรที่อยู่ทางลำน้ำ
ไปมาลำบาก เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าควรตั้งที่ลำน้ำเมืองฉะเชิงเทราเหนือ
ปากคลองสนามจันทร์ เพราะเป็นท้องที่มีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่โดย
รอบ แลเป็นทำเลใจผู้ร้ายปล้นสดมภ์ชุกชุม ส่วนนามอำเภอเรียกว่า
อำเภอสนามจันทร์ เกล่ำ ๆ ได้เลือกที่ได้วัดสนามจันทร์เป็นที่ตั้งที่
ว่าการอำเภอ แลจะยกโรงตำรวจภูธรที่อำเภอหัวไทรมาตั้งอยู่ที่อำเภอ
สนามจันทร์ด้วย

อำเภอหัวไทร

อำเภอหัวไทรตั้งที่ว่าการอำเภอบ้านหัวไทร ชุนศรีสิทธิการ
เป็นนายอำเภอ ในเวลาไปตรวจคราวแรกนายอำเภอไม่อยู่ มาราชการ
ที่มณฑล อยู่แต่สมุหบาญชี

ที่ว่าการอำเภอนี้เป็นรูปทรงปั้นหยาเครื่องไม้ไผ่ โตะเก้าอี้ตั้ง
กับพื้นดิน คูโซเซจวนหักพัง แลมีขยะฝุ่นฝอยเศษกระดาษทิ้งอยู่ทั่วไป
สิ่งของแลแบบแผนที่เก็บไว้ก็รุงรัง ไม่น่าคิดว่าเป็นที่ทำการของ

รัฐบาล แบบแผนในการทำงานผิดแทบทุกอย่าง ตั้งแต่เกล้า ๆ ใต้เห็น
อำเภอลายมณฑล ไม่มีอำเภอใดจะเลวทรามยิ่งไปกว่าอำเภอหัวไทร
ถึงแม้สถานที่ทำการจะเป็นเครื่องกำมะลอ ก็ไม่เป็นการใหญ่เท่าการ
งาน ใช้แต่เท่านั้น เกล้า ๆ ใต้ไปตรวจตราสั่งสอนชี้แจงการทำงานถึง ๓
ครั้งการก็ไม่เป็นไปตามคำสั่ง เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าอำเภอนี้ต้องถอด
เป็นการดี

ท้องที่ในอำเภอหัวไทรนี้ เกล้า ๆ ใต้ตรวจดูตามภูมิลำเนาแล
ไต่สวนได้ความว่า เดิมเป็นเขตรของเมืองพนมสารคาม พังแบ่งแยก
ออกมาตั้งเป็นอำเภอหัวไทรในภายหลังเมื่อแรกจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล
อำเภอนี้แบ่งเป็น ๑๑ ตำบล ๑๔๓ หมู่บ้าน มีพลเมืองราว ๖๓๕๖ คน
บ้านเรือนราษฎรประปรายไม่สู้แน่นหนา อยู่ในระหว่างเขตรแดนต่อกับ
เมืองพนมสารคาม อำเภอเมือง อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ถ้าดูตามลำน้ำ
ที่ว่าการอำเภอหัวไทรกับอำเภอบางคล้าห่างกันทางราว ๑ ชั่วโมง เห็น
ด้วยเกล้า ๆ ว่าควรยกเลิกอำเภอหัวไทรเสีย คงย้ายไปตั้งตำบลสนาม-
จันทร์ ที่จะเรียกนามอำเภอสนามจันทร์ใต้เมืองฉะเชิงเทรา แต่ท้องที่
ของอำเภอหัวไทรนี้ คงรวมให้เป็นท้องที่ของอำเภอบางคล้า ส่วน
เขตรอำเภอบางคล้าตอนใต้ขึ้น ถ้ารวมท้องที่ของอำเภอหัวไทรเข้าไว้
ด้วยแล้ว ก็มากเกินไปกว่าความปกครองของอำเภอที่จะตรวจตราให้ทั่ว
ถึงได้ ครั้นจะให้อำเภอหัวไทรคงอยู่เป็นอำเภอ ก็เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า

เป็นการเปลื้องพระราชทรัพย์ ควรแบ่งเขตให้เป็นเขตเมืองพนม
บ้าง เป็นเขตของอำเภอเมือง ๆ ๑๑ เมืองบ้าง กงเรียกนามเป็น
อำเภอบางคล้าตามเดิม แลย้ายที่ว่าการอำเภอบางคล้าขึ้นไปตั้งอยู่ที่
ตำบลเตาสุราฝั่งน้ำเมืองฉะเชิงเทราบ้านสวนนอก เพราะเห็นด้วย
เกล้า ๆ ว่าเป็นที่ประมาณราวกึ่งกลางไปมาได้สะดวก รวมใจความที่จัด
นี้ทั้งที่ในอำเภอเมืองฉะเชิงเทราเป็น ๕ อำเภอตามเดิม เป็นแต่
เปลี่ยนแปลงแบ่งท้องที่ใหม่ตามความสะดวกแก่การปกครอง

อำเภอบางคล้า

อำเภอบางคล้าเวลานี้ตั้งที่ว่าการตำบลบางคล้า หลวงมณฑล
ประชากรเป็นนายอำเภอ เกล็ด ๆ ได้ตรวจดูระเบียบการรักษาสถาน
ที่ค่อนข้างแล้ว แต่ยังดีกว่าอำเภอหัวไทร แต่ที่ซึ่งปลูกที่ว่าการอำเภอ
อยู่นั้น อาศัยปลูกในที่ของราษฎรเขา จะปลูกที่พักรับราชการ
อำเภอหรือโรงพักไปรษณีย์โทรเลขก็ได้ จำเป็นต้องย้ายถึงที่ได้
กราบทูลแล้ว ควรจัดซื้อที่เป็นของรัฐบาลเพื่อจะสร้างที่ว่าการอำเภอ
ให้เพียงพอแก่ประโยชน์

อำเภอบางน้ำเปรี้ยว

อำเภอบางน้ำเปรี้ยวตั้งที่ว่าการอำเภอที่บ้านน้ำเปรี้ยว นายเจียม
เป็นนายอำเภอ

ได้ตรวจดูที่ว่าการอำเภอสาทพอใช้ ระเบียบการทำงานทำถูกมาก
แลการโจรผู้ร้ายสืบไต่สวนละเอียด

อำเภอเมืองพนม

อำเภอเมืองพนมตั้งที่ว่าการอำเภอที่บ้านโพธิ์ใหญ่ มีอำเภอ
สนามไชยเขตรเป็นเสาชา มีปลัดอำเภอประจำรักษาการ หลวงประเทศ
ธรรารักษ์เป็นนายอำเภอ

อำเภอนี้ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตรงปากอ่าวท่ากระบือใกล้กับวัด ที่
ว่าการอำเภอเข้าไปถูกกระหนาบอยู่หว่างกลาง ค้านเหนือก็เป้นบ้าน
ราษฎร ท่าที่จะลงน้ำก็เป้นการลำบากแลไม่เหมาะกบัไชยภูมิ หลวง
ประเทศธรรารักษ์แจ้งว่า พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ ได้ทรง
เลือกที่จะตั้งที่ว่าการ อำเภอไว้ที่เขื่องตลาดท่าเกวียนข้ามฝั่งตะวันตก
เพราะเป็นที่ประชุมชน เกล้า ๆ ได้ขึ้นม้าไปตรวจดูเห็นไม่สมควร
เพราะในลำน้ำเมืองพนมได้ตลาดท่าเกวียนลงไปหนทางราว ๕๐ เส้น
เป็นที่หินดานอยู่กลางน้ำ ถ้ายกอำเภอไปตั้งอยู่ที่ท่าเกวียนเวลาน้ำลง
เรือเดินไปมาติดที่หินดานเป้นการลำบาก หลวงประเทศธรรารักษ์
แจ้งว่าพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ ทรงพระดำริที่จะขุดเป้น
คลองลัดขั้วที่หินดานให้เรือไปมาได้ทุกฤดู ถ้าขุดได้เป้นการที่อยู่
แต่เกรงด้วยเกล้า ๆ ว่าจะคอนขึ้นมาเสียอีก เพราะขุดเป้นทางอ้อมมิใช่
ทางตรงจึงจะทำให้หน้าพัดแทงกั้ดให้ลึกอยู่เสมอไม่ได้ พอจวนค่ำไม่มี

เวลาจะตรวจเลือกหาที่ตั้งที่ว่าการอำเภอได้ เกล้า ๆ จะได้ตรวจจัดการต่อไปภายหลัง

สถานที่อำเภอนี้เวลาตรวจเขารู้ตัวจัดเป็นที่รับรอง มิได้จัดการอย่างทำงานตามเวลาปกติ ความรักษาก็ไม่สอาดแลการเก็บก็ไม่เป็นระเบียบ แต่หลวงประเทศธรรมาธิบดีนายอำเภอ สังเกตดูแล้วคล่องเข้าใจในการทำงานแล้วทำเลพื้นที่มาก เมื่อได้ตรวจเห็นการที่ทำบางอย่างตรงกันข้ามกับสำเนียง แต่ดูเป็นคนเอาใจใส่การทำงานที่อยู่

ว่าด้วยการตรวจรวมทั่วไป

รวบรวมท้องที่ที่เกล้า ๆ ได้ออกตรวจครั้งนี้ ๓ เมือง ๑๒ อำเภอ เกล้า ๆ ได้ไต่สวนการทำงานในมณฑลนี้ ตามที่เป็นมารวมใจความย่อมนเคลื่อนคลาตจากหลัก ๓ ประการ

๑. การแบ่งท้องที่ บางแห่งไม่สะดวกแก่การปกครอง
 ๒. จัดวางตำแหน่งบุคคลไม่สมกับท้องที่แลการทำงาน
 ๓. การเงิน รายได้รายจ่ายคลาตเคลื่อนจากงบประมาณ
- เพราะเหตุนี้ การงานในมณฑลปาจิณจึงเป็นไปตามแบบเก่า ๆ ไม่ทันแก่คราวสมัย

เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าผู้บัญชาการหัวเมืองก็เป็นผู้มีความสามารถ แต่ไม่มีอินตเรศในการที่จัด กล่าวคือไม่รู้ลึกถึงการรับผิดชอบราชการบ้านเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ ที่จะค่อยๆตรวจตราหยั่งให้

เห็นการได้แลเสีย แลสั่งสอนชี้แจงการงานแก่ข้าราชการผู้น้อย ถึงโดยจะตรวจตราก็เปนแต่รีบ ๆ ผ่าน ๆ ไป หาได้มุ่งเพ่งดูความสุขทุกข์หรือความเสื่อมเสียของการงานในหน้าที่ซึ่งพึงจะปฏิบัติไม่

แต่บรรดาข้าราชการในมณฑลนี้ มีผู้ลาออก ๒ คน คือ ๑ หลวงขจิจุระกรรม นายอำเภอศรีมหาโพธิ์ ซึ่งมีชื่อเสียงกว้างขวาง เข้าใจกะเกณฑ์ราษฎรโดยแข็งแรง ๒ นายพัศดีซึ่งทำการในหน้าที่มหาดไทยเก่า ๆ ได้ให้พระพิศาลสงครามแบ่งเวลาประชุมชี้แจงสั่งสอนข้าราชการเวลากลางคืนวันละ ๒ ชั่วโมง สังเกตดูข้าราชการโดยมากก็เป็นผู้ตั้งใจศึกษาแลชวนช่วยที่จะกระทำราชการในหน้าที่ให้ดีขึ้น คิดด้วยเกล้า ๆ ว่าเรื่องคนใช้ในมณฑลนี้ เกล็ด ๆ จะพยายามชี้แจงสั่งสอนให้มีความรู้การงานรับราชการโดยสมควรแก่คุณานุรูปมิได้หรือตอน เว้นไว้แต่เปนการจำเป็นซึ่งจะทำให้ราชการในหน้าที่เสื่อม ไม่สามารถจะเยียวยาได้ จึงจะขอรับพระทานย้ายข้าราชการในมณฑลกรุงเก่ามาใช้บ้าง

ว่าด้วยการที่จัด

ส่วนการที่เกล้า ๆ ได้เริ่มลงมือจัดการในชั้นต้นนี้

๑. การมหาดไทยจะได้จัดเจ้าพนักงานออกตรวจแบ่งเขตตำบลหมู่บ้านตามท้องที่ แลกำหนดผู้ใหญ่บ้านซึ่งตั้งไว้โดยฉิพพระราชบัญญัติก็จะจัดการเลือกเสียใหม่กับจะได้ทำทะเบียนพษข้าราชการกำหนดผู้ใหญ่บ้านสมัครไว้พลเมืองให้เป็นหลักถนมนั่นคง

๒. การรักษาพระอัยการได้ออกคำสั่ง ห้ามมิให้อำเภอกักขังผู้ต้องหาไว้เกินเวลา ๔๘ ชั่วโมง จัดเก็บสำนวนและระเบียบการไต่สวนให้เป็นระเบียบ

ส่วนการโจรผู้ร้ายเล็กน้อยซึ่งเกิดตามตำบลหมู่บ้าน ให้กำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นธุระช่วยติดตาม แลให้รับนำความมาแจ้งต่อกรมการอำเภอ เพื่อจัดการไต่สวน

๓. การสรรพากร ได้เรียกอาชญาบัตรภาษีสุกรและอาชญาบัตรไฟ ซึ่งแต่เดิมได้เคยมอบให้กำนันเป็นผู้ออกให้ นั้น มาให้กรมการอำเภอเป็นผู้ออกใบอนุญาต แลประกาศทั้งโรงฆ่าสัตว์ขึ้นเป็นของรัฐบาล มิให้ฆ่าที่อื่น กับทำใบอนุญาตของรัฐของเหลือสำหรับตรวจสอบกับต้นข้าวเมื่อนำเงินส่งคลังทุกวิกไป

การส่งเงินได้กำหนดขึ้นตามระยะท้องที่อำเภอใกล้แลไกลตามข้อบังคับ มิให้เงินไปพักอยู่ตามอำเภอมีจำนวนมาก ๆ ดังที่เปเนมา

เงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลนี้ เกล้า ๆ พิจารณาเหตุตามท้องที่แลจำนวนพลเมือง เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าโปรดให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขอาชญาบัตรทั้งปวง เป็นต้นว่า อาชญาบัตรค่าน้ำแลภาษีสุกรให้มีอัตราในอาชญาบัตรแลต้นข้าวเหมือนอย่างสะแตมป์เช่นอย่างที่ได้ในมณฑลกรุงเก่า จะเป็นทางป้องกันการบารั้วตรวจจับผิดได้ง่าย เงินภาษีอากรจะเก็บได้มากกว่าเดิมเป็นอันมาก ทั้งนี้เกล้า ๆ จะมีบอกกราบทูลอีกส่วนหนึ่ง

การคลังนั้นเกล้า ฯ ได้ตรวจดูเงินทุกประเภทที่ใช้เกินงบประมาณ
เป็นจำนวนเงิน ๑๓๐๐๐ บาทเศษ แลประมาณเงินที่จะต้องให้ต่อไป
จนกว่าจะสิ้นปีอีกส่วนหนึ่ง จะได้มีบอกขออนุญาตหักโอนใช้เงินที่จ่าย
เกินให้เป็นการเสร็จสิ้นเสียตอนหนึ่ง ทั้งได้ให้ทำบัญชีเล็ดเยอร์
สำหรับรู้ประเภทเงินจ่ายตามระเบียบคลัง แลมีรายงานยอดเงินรับจ่าย
ยื่นผู้บัญชาการประจำวัน บรรดาของกลางแลเครื่องราชพัสดุของหลวง
ที่ไม่มีบัญชีอยู่แต่เดิมกระทำให้สูญหายไปเสียมากนั้น ได้สำรวจจัดทำ
บัญชีไว้ที่คลังจัดการรักษาให้มั่นคง

ตามที่เกล้า ฯ ได้ออกมาตรวจจ้ดราชการมณฑลปาจิณครวณ
นับได้ ๒๒ วัน ได้ตรวจจ้ดการสนองพระเดชพระคุณเป็นขั้นต้นตาม
ที่ได้กราบทูลมา การตรวจบางแห่งไม่มีเวลาที่จะตรวจแบบแผนได้
ละเอียด โดยเกล้า ฯ มีความมุ่งหมายที่จะได้ตรวจภูมิฉานาท้องที่ ทั้ง
ความประพฤติข้าราชการอันเป็นทางคำร้ดจัดการณะเบื่องต้นเสียก่อน
รุดแล้ง จึงมิได้มีเวลาตรวจการงานเมืองละหลาย ๆ วัน ส่วนการที่
เป็นมาแต่เดิมอย่างไร หวังด้วยเกล้า ฯ ว่าคงจะทราบตามรายงานของ
พระยาอินทรวชิตโดยพิศดารแล้ว

แลถ้าเกล้า ฯ ได้ออกตรวจการท้องที่แลได้จ้ดราชการประการใด
เกล้า ฯ จะถวายรายงานให้ทรงทราบครั้งหลัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

(เซ็นพระนาม) มรุพงษ์ศิริพัฒน์

ออก	วัน	เวลา		ถึง	วัน	เวลา		หมายเหตุ
		โมง	นาฬิกา			โมง	นาฬิกา	
กรุงเทพฯ	๑๔/๔	ท.๑	๐๐	ปากคลองวังสมบูรณ์	๑๔/๔	๒๒.๒	๐๕	พักผ่อน
คลองวังสมบูรณ์	๑๕/๔	ย่ำรุ่ง	๐๐	คลองไทร	๑๕/๔	ย่ำค่ำ	๐๓	พักผ่อน
คลองไทร	๒๐/๔	ย่ำรุ่ง	๑๕	อำเภอองครักษ์	๒๐/๔	๗.๔	๑๔	พักทวอำเภ
อำเภอองครักษ์	๒๐/๔	เที่ยง	๑๐	เมืองนครนายก	๒๐/๔	๒.๔	๒๕	พักทวเมือง
เมืองนครนายก	๒๑/๔	ย่ำรุ่ง	๐๕	บ้านไร่	๒๑/๔	ย่ำค่ำ	๐๐	พักผ่อน
บ้านไร่	๒๒/๔	ย่ำรุ่ง	๐๐	อำเภอบ้านสร้าง	๒๒/๔	๗.๒	๐๕	ทวอำเภอบ้านสร้าง
อำเภอบ้านสร้าง	๒๒/๔	๗.๓	๐๕	เมืองปาดินบุรี	๒๒/๔	๗.๕	๑๐	ทวเมืองปาดินบุรี
เมืองปาดินบุรี	๒๒/๔	๒.๑	๑๒	ท่าประทุม	๒๒/๔	ย่ำค่ำ	๐๐	พักผ่อน
ท่าประทุม	๒๓/๔	ย่ำรุ่ง	๑๕	บ้านนางวัง	๒๓/๔	๗.๓	๔๕	ทวอำเภอสรีมหาโพธิ์
บ้านนางวัง	๒๓/๔	๒.๑	๒๕	ท่าพลคำพร	๒๓/๔	๒.๕	๔๒	พักผ่อน
ท่าพลคำพร	๒๔/๔	ย่ำรุ่ง	๒๓	อำเภอหัวไทร	๒๔/๔	เที่ยง	๐๐	แวะทวอำเภ
อำเภอหัวไทร	๒๔/๔	๒.๑	๐๕	อำเภอยางคลา	๒๔/๔	๒. ๓	๐๐	แวะทวอำเภ
อำเภอยางคลา	๒๕/๔	๒.๓	๔๐	เมืองฉะเชิงเทรา	๒๔/๔	๗.๑	๐๔	วางทวที่ฉะเชิงเทรา
เมืองฉะเชิงเทรา	๒๖/๔	๗.๕	๐๐	เมืองพนม	๒๖/๔	๒.๔	๔๕	ทอไปมีทวราชการ
เมืองพนม	๒๖/๔	ย่ำค่ำ	๓๐	เมืองฉะเชิงเทรา	๒๖/๔	๗.๕	๒๗	แวะทวอำเภ
เมืองฉะเชิงเทรา	๒๖/๔	ย่ำรุ่ง	๔๒	อำเภอท่าตะกู	๒๖/๔	๒.๒	๓๐	ทวอำเภ
อำเภอท่าตะกู	๒๖/๔	๒.๔	๔๔	เมืองฉะเชิงเทรา	๒๖/๔	๗.๗	๑๖	)) ทวอำเภยังแก้เป็ด
เมืองฉะเชิงเทรา	๒/๕	๗.๑	๑๖	อำเภอบึงน้ำเปรี้ยว	๒/๕	๒.๓	๔๔	
อำเภอบึงน้ำเปรี้ยว	๒/๕	๒.๔	๕๐	เมืองฉะเชิงเทรา	๒/๕	๒.๒	๐๔	ไปจนสุดเขตแดน แวะทวจะทั้งอำเภ
เมืองฉะเชิงเทรา	๔/๕	๒.๔	๕๐	คลองสวน	๔/๕	เที่ยง	๑๕	
คลองสวน	๔/๕	เที่ยง	๑๖	วัดสนามจันทร์	๔/๕	๒.๑	๓๗	
วัดสนามจันทร์	๔/๕	๒.๒	๐๔	เมืองฉะเชิงเทรา	๔/๕	๒.๔	๑๓	

รับวันที่ ๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓

ลงวันที่ ๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓

นาม กรมหลวงดำรง ที่ ๖๕/๓๐๐

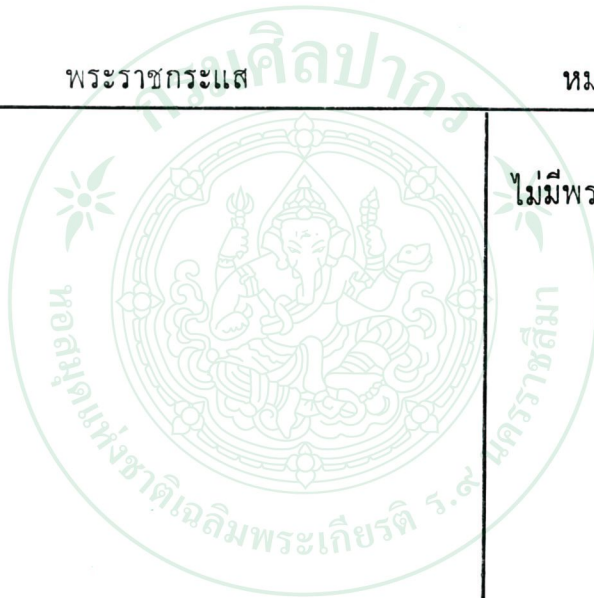
ใจความ

ส่งสำเนารายงานกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์
ได้ตรวจจัดการแขวงเมืองชลบุรี ในมณฑลปาจิณบุรี

พระราชกระแส

หมายเหตุ

ไม่มีพระกระแส

ศาลาว่าการมหาดไทย

ที่ ๖๕/๓๐๐

วันที่ ๘ เดือนเมษายน ร.ศ. ๑๒๓^(๑)

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์^(๒) ราชเลขาณูการ
ทรงทราบ

ด้วยเกล้า ฯ ได้รับรายงานตรวจราชการพระเจ้าน้องยาเธอ กรม-
หมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์^(๓) ข้าหลวงพิเศษจัดการการ ตำแหน่งข้าหลวง
เทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลปาดังบุลี ที่ ๑๘๙/๕๘๗๙ ลงวันที่
๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒ ว่าได้ตรวจท้องที่แลจัดการแขวง
เมืองชลบุรี ในมณฑลปาดังบุลี มีความหลายประการแจ้งอยู่ในสำเนา
รายงาน ซึ่งได้ถวายมาพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ด้วยแล้ว

ขอฝ่าพระบาทได้ทรงนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ
ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ดำรง^(๔)

เสนานบดีกระทรวงมหาดไทย

(๑) พ.ศ. ๒๔๔๓

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์

(๔) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สำเนาที่ ๑๘๕/๕๘๓๕

ศาลาว่าการมณฑลปาจิณบุรี

แพนบกปกครอง วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๒^(๑)

พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงพิเศษ
จัตราราชการ ตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลปาจิณบุรี
ขอพระทานกราบทูล พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทราบฝ่าพระบาท

๑. ถ้วยตามความในรายงานของเกล้า ๆ ลงวันที่ ๖ ธันวาคม
ร.ศ. ๑๒๒ ซึ่งกราบทูลด้วยการตรวจจัตราราชการในเมืองฉะเชิงเทรา
เมืองปาจิณ เมืองนครนายก ในมณฑลปาจิณ ส่วนเมืองชลบุรี
ถ้าเกล้า ๆ ได้ตรวจจัตราราชการประการใด จะถวายรายงานให้ทรงทราบ
นั้น ความแจ้งอยู่แล้ว

ลำดับนั้นต่อมา เกล้า ๆ ได้ตรวจจัตราราชการในเมืองชลบุรี
แลจัดการที่ควรจัดในหัวเมืองที่ได้ตรวจมาแล้วนั้นอีกเป็นหลายประการ
รายงานตรวจทั้งจะได้รับพระทานกราบทูลต่อไปนี้

(๑) ว่าด้วยการเดินทาง

(๒) ว่าด้วยการตรวจเงาะท้องที่

(๓) ว่าด้วยการตรวจรวมทั่วไปแลการที่จัดตั้ง

ว่าด้วยการเดินทาง

๒. เมื่อฝ่าพระบาทได้โปรดพระทานเรือนครศรีธรรมราชไปใช้

ราชการมณฑลปาดังหัวครว เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ เมื่อมี
เรือซึ่งใช้เดินทางทะเลได้เป็นการสะดวกแล้ว ครั้นวันที่ ๗ ธันวาคม
ร.ศ. ๑๒๒ เกล่ำ ๖ ได้ไปตรวจราชการเมืองชลบุรีด้วยเรือนคร
ศรีธรรมราช ได้แวะตรวจที่เมืองแลตาม ท้องที่อำเภอในทางทะเล
แลตรวจอำเภอซึ่งอยู่ทางบกด้วย การตรวจเมืองชลบุรีตามรายงาน
ฉบับนี้ รวมกล่าวเป็นสองคราวคือ ในคราวก่อนมาตรวจเมื่อ
วันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ คราวนี้มาตรวจเมื่อ วันที่ ๑๔ มกราคม
ร.ศ. ๑๒๒ ซึ่งมาสอบไล่นักเรียนในประโยคมณฑลด้วย มีรายวัน
แลระยะทางแจ้งอยู่ในบัญชีข้างท้ายนี้

ว่าด้วยการตรวจเฉพาะท้องที่

๑. ที่ว่าการเมืองชลบุรีตั้งอยู่ตำบลท้ายบ้านใต้ตลาดลงมา ที่ว่า
การเมืองเป็นรูปทรงบันหย้าชั้นเดียวขนาดย่อม กองบัญชาการแลกอง
มหาดไทย กองรักษาพระอัยการรวมทำการอยู่หลังเดียวกัน

๒. หลังเหนือชั้นมาเป็นรูปทรงบันหย้าไม่มีมุข เป็นที่ทำการ
สรรพากรแลคลัง

๓. อีกหลังหนึ่งเป็นรูปทรงบันหย้าชั้นเดียว เป็นที่สำหรับ
ข้าราชการไปมาพักอาศัย

๔. ที่ว่าการเมืองลงมาเป็นศาลแลโรงพักตำรวจภูธรอยู่แถว
เดียวกัน มีถนนเกิรกันหน้า

๕. ที่ว่าการอำเภอเมืองอยู่เหนือที่ว่าการเมืองขึ้นไปกับโรงพัก
โทรเลข

๖. เรือนจำอยู่ด้านใต้ต่อโรงพักตำรวจภูธรด้านหลัง

๗. ที่พักผู้ว่าราชการเมืองเป็นรูปทรงปั้นหยา มีมุข

๘. แลมีถนนใหญ่กว้างขวางยาว ๔ วา เนื่องจากตลอดมาแต่ตลาด
ผ่านหน้าเมืองไปจนโรงพักตำรวจภูธร ถนนสายนี้แต่เดิมมาพวกพ่อค้า
เกวียนเอาไครยเส้นเกวียนบรรทุกสิ่งของจากบ้านป่ามาขายให้แก่ลูกค้า
บรรทุกลงเรือที่ท่าหน้าเมือง ซึ่งขุดเป็นลำคลองเข้ามาจากทะเล เกดลำ ๆ
เห็นว่า ที่ค้าขายมาป็นอยู่กับที่ว่าการบ้านเมืองเช่นนี้ดูไม่สมควร
จึงได้ส่งพระศรีสมุทโภกให้แนะนำแก่พ่อค้าเกวียนตัดทางให้ ไปลงที่ท่า
ข้างคลองที่ขุดใหม่ทางตลาด ได้ที่ว่าการเมืองชลบุรี ซึ่งเป็นท่าเลอันดี
เหมือนกัน

สถานที่เหล่านี้สร้างไว้ตั้งแต่พระยามหิบาล เป็นผู้ว่าราชการ
เมืองบ้าง พระยาชลบุรานุรักษ์บ้าง

ส่วนที่พระศรีสมุทโภกก่อสร้างซ่อมแซมเมื่อระหว่างมารับ
ราชการเมืองชลบุรี ก็คือ

(๑) ได้ทำรั้วไม้จริงโดยรอบที่พักผู้ว่าราชการเมืองกับทำสวน
ดอกไม้ข้างที่พักผู้ว่าราชการเมืองแห่งหนึ่ง

(๒) ปลูกที่พักข้าราชการชั้นใหม่อีก ๒ หลัง รูปทรงปั้นหยา
ชั้นเดียวมีมุขด้านหน้าเป็นที่พักปลัดเมือง ๑ หลัง ที่พักเจ้าพนักงาน
สรรพากร ๑ หลัง ที่พัก ๒ หลังนี้ปลูกอยู่แนวเดียวกับที่พักผู้พิพากษา
ซึ่งปลูกไว้แต่เดิม เสียแต่มีมุขไม่ได้ปลูกกัน คงวางบันไดกับพื้นดินอยู่ใน
รวมมุขนั้นทำให้ชานเฉลียงกับแถบ

(๓) ได้ตัดถนนแต่ถนนขวางหน้าว่าการเมือง ตรงลงไป
ทะเลยาว ๘ เส้น ๑๒ วา กว้าง ๓ วา ได้ขุดคลองสองข้างกว้าง ๑ วา
ยาวเท่ากับถนน เอามูลดินขึ้นถมถนนลำคลองนั้น เวลานั้นทะเลขึ้น
เรือลอมขนากกลางไปมาได้สะดวก ถนนสายนี้มีที่ติดได้คือ กลางถนน
เป็นแอ่งทำให้น้ำขัง ทั้งเป็นที่ขั้วขวางจะปักกวาตรวจราชการ ได้สั่งให้
ผู้ว่าราชการเมืองถมแก้ไขใหม่ แลปลูกต้นไม้สองข้างถนน
ถ้าต้นไม้โตงามจะเป็นที่ร่มรื่นสะอาดดี

(๔) พระศรีสมุทโศกได้บอกบุญเรียไรตามบรรดาข้าราชการแล
พ่อค้าราษฎรได้เงิน ๑๕๑๒ บาท ทำสะพานด้วยไม้จริงต่อจากถนนลงไป
ในทะเลโดยยาว ๖ เส้น ๑๕ วา โดยกว้างของสะพาน ๑ วา ๑ ศอก

สะพานที่พระศรีสมุทโศกจัดทำขึ้นใหม่นี้ นับว่าดีกว่าสะพานอื่น ๆ
บรรดาที่มีในเมืองชลบุรี ซึ่งมีถนนแลสะพานขึ้นหน้าเมือง สูงให้บ้าน
เมืองเป็นที่สูงกว่าแต่เดิม ครั้นผู้ว่าราชการเมืองที่ได้เอื้อเฟื้อ
จัดการสร้างสะพานขึ้นเป็นสาธารณประโยชน์ แต่เกล้า ๆ มีความเสียใจ
ในการก่อสร้างบ้านเมือง ซึ่งแต่เดิม ๆ ได้กระทำลงโดยความเห็นของ
ผู้บัญชาการตามนิยมเป็นกาลสมัย จึงทำให้สถานต่าง ๆ ที่ปลูกลงนั้น
ไม่เป็นระเบียบสมกับไชยภูมิที่ เช่นกับในเมืองชลบุรี ที่ว่าการอำเภอแล
เรือนจำ ที่พักผู้ว่าราชการเมืองต่างก็เยื้องกันไม่เป็นอันดับ ใต้แต่
เท่านั้น หอทะเบียนที่กระทรวงเกษตรราธิการปลูกลงใหม่ ก็ไปอยู่ในป่า
แซมใต้โรงพักตำรวจภูธร ดูเป็นแค้นละส่วนกับสถานที่ว่าการเมือง

ไม่เป็นหมวดหมู่ เกล้า ๆ เห็นว่าการปลูกสร้างสถานที่ว่าราชการ บ้านเมืองย่อมเป็นของมั่นคงถาวรนาน จะเป็นสถานที่ของกระทรวง ใดปลูกสร้างก็ดี ควรอยู่ในระเบียบอันเดียวกันจึงจะเป็นภูมิดาน บ้านเมือง เกล้า ๆ ตั้งใจว่าเมื่อหม่อมเจ้าอนุชาติศุขสวัสดิ์ทำเยเนรอล แพลนที่เมืองฉะเชิงเทราแล้ว จะได้ให้มากระทำที่เมืองชลบุรีด้วย และได้นำถวายทอดพระเนตรภายหลัง

อนึ่ง เกล้า ๆ ได้ไปตรวจที่ตำบลแหลมแท่น เห็นเรือนสองหลัง แปลงซึ่งหลวงฤทธิศักดิ์ชลเชษฐ์ปลูกไว้ เมื่อคราวสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชเทวีเสด็จประพาสชั่วคราว แล้วทิ้งไว้จนจะทรุดโทรม เกล้า ๆ ได้สั่งให้พระศรีสมุทโภกร้อมมาปลูกที่ชายทะเลหน้าเมือง เป็นที่ พักเมื่อเวลาสมเด็จพระเสด็จประพาสเมืองชลจะได้เป็นที่ประทับ ถ้าไม่ เสด็จจะได้ไว้เป็นที่พักเจ้านายแลข้าราชการ แต่ที่ดินชายทะเลหน้าเมือง ชลบุรีเป็นที่ว่างบ้าง เป็นป่าเสมบบ้างนั้น ผู้ว่าราชการเมืองแจ้งว่ามี ราษฎรขอจับจองหลายราย เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าที่แห่งนี้เป็นชานหน้าเมือง ควรรักษาไว้เป็นที่รัฐบาลเพื่อจะปลูกสร้างสถานที่ต่อไปภายหน้าไม่ควร อนุญาตให้เป็นของเอกชน เกล้า ๆ ได้สั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองปักเขต ที่ไว้

ระเบียบการในที่ว่าการเมืองชลบุรีหาได้มีการประชุมเสนอสิ่ง ราชการไม่ คงเสนอเป็นครั้งคราว เกล้า ๆ ได้จัดให้ประชุมกันตาม

ระเบียบ แลได้นั่งเป็นประธานในการประชุม ทั้งได้อธิบายประโยชน์
 แห่งการประชุมให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการทราบ กุฑที่ได้อัดมาแล้ว
 ในเมืองปาดินนั้น ประการหนึ่งการงานในเมืองนี้ แต่เดิมมาในแพนท
 หนึ่งมิได้แบ่งแยกหน้าที่ว่าผู้ใดจะรับผิดชอบในการอย่างใดเป็นเหตุให้
 ก้าวถ่างหน้าที่กัน เกล้า ๆ ได้จับบั่นหน้าที่เสมือนพนักงานตามข้อ
 บังคับลักษณะปกครองหัวเมืองตามทำเนียบหน้าที่ไว้

ส่วนการงานตามแพนทต่าง ๆ ในที่ว่าการเมืองนั้น

การมหาดไทย

๑. การมหาดไทย ทะเบียพกำหนดผู้ใหญ่อำนาจบ้านสามโนครวักยังไม่ได้
 จัดทำขึ้น มีแต่ทะเบียพข้าราชการทำไว้ แต่ตำแหน่งกรมการผู้ใหญ่
 ผู้น้อยรองกรมการขึ้นเสมือนพนักงานหาหมีทะเบียพไม่ เมื่อเปลี่ยนแปลง
 หรือจำหน่ายบางที่ก็ไม่ได้แก้ไขหักโอน แต่ถึงกระนั้นก็ยังนับว่าพอ
 เป็นเค้าซึ่งเมืองอื่นในมณฑลนี้ยังไม่เคยมี แลทะเบียพข้าราชการนี้
 ก็ได้มีคำสั่งส่งแบบบาณชีแลใบวุฒิมาให้แล้ว จึงได้ชี้แจงให้เป็นที่เข้าใจ
 ในวิธีที่จะทำต่อไป

๒. การเก็บหนังสือราชการในเมืองนี้ เก็บเป็นส่วนเช่นวิธีเก็บ
 ในกระทรวงมหาดไทย

๓. การรักษาว่าการจัดวางเครื่องใช้ไม่เหมาะสม มีเศษกระดาษ
 ทิ้งอยู่ตามที่ต่าง ๆ ได้สั่งให้จัดการรักษาโดยกวาดขึ้นขึ้น แลให้จัดห้อง
 กลางเป็นที่ประชุมสั่งราชการ ส่วนปกครองท้องถิ่นนั้น กำหนดผู้ใหญ่อำนาจ

ได้ตั้งโดยเนาะซึ่งผู้บัญชาการเลือกแต่ผู้เดียว มิได้ประชุมราษฎรเลือกตามพระราชบัญญัติมีอยู่บ้าง แต่เป็นครั้งที่ได้จัดไว้ก่อนเวลาที่พระศรีสมุทรโพธิมารับราชการเมืองนี้ การแบ่งท้องที่ยังไม่มีกระดานป้ายแลเลขหมายตำบลหมู่บ้าน เกล่ำ ฯ ได้สั่งให้ออกตรวจแลจัดการต่อไปแล้ว

การรักษาพระอัยการ

๑. การรักษาพระอัยการนั้น ได้จัดแบ่งส่วนสำนวนเป็นหมวดหมู่ แต่โดยมากสำนวนที่แบ่งไว้ยังไม่ตรงหมวด ได้บรรเทิกเก็บสำนวนแบ่งหมวดให้ดูเป็นตัวอย่าง แลชี้แจงให้เจ้าหน้าที่เข้าใจตามลักษณะการ
๒. ระเบียบการไต่สวน ได้ตรวจดู มีผู้ต้องหาคุมขังอยู่นาน ๆ ก็มีการไต่สวนคดีในหน้าที่พนักงานอัยการนี้ ตามพระราชกำหนดกฎหมายเจ้าพนักงานมีอำนาจที่จะคุมขังผู้ต้องหาไว้ไต่สวนได้ตามเวลาอันสมควรแก่ระยะท้องที่ไกลแกลไกล แต่เหตุขัดข้องอย่างใดนั้นจะต้องมีหลักให้ตรวจสอบได้ เกล่ำ ฯ จึงได้จัดทำจดหมายเหตุกำหนดนัดทำการไต่สวน หรืออำนาจการคดีในศาล มีวันนัดล่วงหน้าคล้ายรายวันนัดทำการที่อำเภอ เพื่อผู้บัญชาการจะได้ตรวจสอบคอยตักเตือนเนื่อง ๆ อนุโลมตามข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองข้อที่ ๑๐๖ หมายเลข ๔ ซึ่งมีความว่า ให้พนักงานอัยการจดหมายเหตุชี้แจงการไต่สวนคดีว่าเรื่องใดได้จัดการไปอย่างไร หรือขัดข้องเพราะเหตุใดให้ผู้ว่าราชการ

เมืองทราบเสมอ ทั้งนี้ได้จัดทำไว้ที่กองอัยการมณฑลแล้ว เมื่อมาตรวจเมืองชลจึงได้จัดวางระเบียบเช่นเดียวกัน

๓. ส่วนของกลางนั้นเป็นการสะสมอยู่แต่เดิมหลายสิ่งจนไม่ทราบเกล้า ๆ ว่าเรื่องนั้นไม่สูญหายติดขัดอย่างไร ซึ่งเกล้า ๆ ได้มีคำสั่งมาให้ผู้ว่าราชการเมืองตรวจไต่สวนแต่ก่อนแล้ว ครั้นเมื่อมาตรวจคราวนี้ ได้จัดวางระเบียบบัญชี แลให้ผู้รักษาของกลางทำใบรับไว้เป็นหลักถาน แต่การไต่สวนของกลางนี้ย่อมมีเวลาที่สุทธเขตการไต่สวน เช่นครบประกาศโฆษณาเป็นต้น แลการที่ยึดของกลางไว้นั้น ตามทางที่ดีต้องมีข้ออ้างว่าได้ยึดไว้เพื่อการติดขัด หรือจะจัดการอย่างไรเช่นตัวคนเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงได้จัดทำจดหมายเหตุกำหนดนัดทำการไต่สวน ให้มีกำหนดเวลาเช่นตัวคน แลจัดการตามข้อบังคับของกลาง เพื่อมิให้สะสมค้างเกินเวลา

๔. การโจรผู้ร้ายในเมืองนี้แต่ต้นปีมามีโจรผู้ร้ายอุกฉกรรจ์ ๑๓ ราย โจรผู้ร้ายเล็กน้อย ๒๖๕ ราย แต่ทั้งนี้เป็นคดีที่ได้มาไต่สวนในหน้าที่อัยการ ส่วนเหตุที่เกิดตามอำเภอไม่ได้ตัวผู้ร้าย คงไม่รวมกับยอดนี้ จำนวนความทั้งนี้ พนักงานอัยการได้ฟ้องศาล ๔๘ เรื่อง โจทก์ฟ้องอัย ๑๓ เรื่อง ต้องขังระหว่างไต่สวนพอโทษปล่อย ๓๙ เรื่อง ไต่สวนไม่ได้ความจริงปล่อยไป ๑๐๗ เรื่อง รวมความที่แล้วไป ๒๕๗ เรื่อง คงค้าง ๒๑ เรื่อง แต่ที่ฟ้องศาลอัยการคงชนะ ๕๒ เรื่อง คงแพ้ ๓๒ เรื่อง เทียบกับความชนะมากกว่าแพ้ ๒๐ เรื่อง ในเมืองนี้

การลอบทำร้ายกันเป็นมากกว่าวิวาทโดยซึ่งหน้า ถ้าเทียบตามเหตุที่เกิดขึ้น เกิดในเมืองพนัสมากกว่าอำเภออื่น ๆ

๕. การสารบบบาณูชีก็ทำถูกบ้างผิดบ้าง แต่คงมีเข้าใจผิดน้อย ในเวลานี้ขุนอินจำเมืองซึ่งเป็นคนเมืองระยองมากับพระศรีสมุทรโพก เป็นพนักงานอัยการ ความรู้แลความอุสาหะต่อการทำงานในหน้าที่ก็ จักว่าเป็นพอใช้ เห็นตัวเปล่า ๆ ตามอัตรางบประมาณนครบัตร์เมือง มีเงินเดือนละ ๑๕๐ บาท เปล่า ๆ ได้สั่งให้เพิ่มเงินเดือนให้ขุนอิน จำเมือง อีกเดือนละ ๒๐ บาท รวมกับเดิมเป็นเดือนละ ๑๗๐ บาท

การเรือนจำ

๑. เรือนจำเมืองชลบุรีรูปทรงปั้นหยาชั้นเดียวทำด้วยไม้กระยาเลยสองหลังค่อมงสังกะสีมีโรงงานอยู่น่าเรือนจำแลมีที่ว่าการแลเรือนพักพวามรงค์อยู่มุมข้างใน แต่รั้วใช้ไม้เบญจพรรณโตราว ๑ กำ มาเสี้ยมปลายปักเป็นแถวคล้ายกับค้าย นึกแล้วไม่รู้ว่ากลายเป็นอาวรุเกล้า ๆ ได้สั่งให้พระศรีสมุทรโพกทำงบประมาณทำรั้วตารางเสียใหม่ ใช้คร่าวไม้จริงกันด้วยสังกะสี แต่เรือนจำสองหลังนั้นได้กันเป็นห้องเฉพาะนักโทษหญิงแลชาย แยกนักโทษระหว่างจำคุก ระหว่างพิจารณาการรักษาสอาคมมาก สังเกตคุณักโทษไม่สู้ป่วยไข้

๒. ในเวลานี้หลวงชลอาณาเป็นพวามรงค์ ระเบียบการฝึกหัดใช้บอกให้ทำท่าทางอย่างทหารดูไม่พร้อมเพรียงกัน ได้จัดให้ใช้นกหวีดเป็นเครื่องสัญญาณให้ขานชื่อให้ถูกตามวิธี ที่ควรชมเป็นพิเศษก็คือ

นักโทษคนใดต้องรับโทษมากที่สุดครั้งทำเป็น บังติดไว้กับหลังเสื้อเป็น
เครื่องหมายโทษบั้งละครึ่ง

๓. แบบแผนแลสารบบบาญชีถูกบ้างผิดบ้าง แต่เลขหมาย
รายตัวนักโทษไขว้สลับสนกัน ได้ชี้แจงให้แก้ไขใหม่

๔. การเลี้ยงดูนักโทษก็พอสมควรไม่สู้กันการนัก แต่การจ่ายเงิน
ค่าเบี้ยเลี้ยงก็คิดตัวตามรายตัวถึงวันละ ๗ อัฐ ซึ่งเกินกว่าอัตราไป ๑ อัฐ
แต่ได้ความว่าจัดซื้อเข้าสารเห็นว่าเป็นการเปลือง ได้สั่งให้จัดซื้อ
เข้าเปลือกมาให้แก่นักโทษซื้อซ่อมเอง ราคาถูกกว่ากันมาก หวังได้ปลายเข้า
แลเกลบใช้ด้วย

การเรือนจำในมณฑลปาจิณบรรดาที่ได้ตรวจมาแล้วในเวลานี้
ไม่มีเมืองใดดีกว่าเมืองชลบุรี เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าหลวงชลอาณาเป็นคน
มีอุสาหะกระทำกรงานในหน้าที่ทั้งการงานโยธาดี ควรเป็นพวามรงค์
ชั้นที่สองอย่างต่ำได้ เกล้า ๆ ได้ตั้งไปในงบประมาณสำหรับศก ๑๒๓
แล้ว

การสรรพากร

๑. การสรรพากรในเมืองนี้ นายจุเป็นพนักงานสรรพากร ว่าด้วย
แบบฟอมก็มีบาญชีเป็นหลักดีกว่าที่เมืองฉะเชิงเทรา แต่การ
จำหน่ายแบบฟอมไปตามอำเภอมีใบสำคัญรับบ้างไม่มีบ้าง ได้ตรวจ
แบบฟอมตามบาญชีสอบกับของเหลืออีกชั้นหนึ่ง ส่วนซึ่งจำหน่ายไป
ตามอำเภอก็ได้ตรวจสอบที่อำเภอเมืองลองดูอำเภอ ๑ คงถูกต้องตรง
กันทั้งสองแห่ง

แต่ในเมืองชลบุรีนี้ได้ทราบเกล้า ๆ ว่าแบบฟอมทั้งปวงแต่เดิม
มา ข้าหลวงเทศาภิบาลอนุญาตให้ไปเบิกตรงต่อกระทรวงที่เดียวไม่
เกี่ยวแก่มณฑล พิจารณาเหตุตามเหตุผลเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าเป็นธรรม-
เนียมอันไม่ผิด เพราะบรรดาแบบฟอมโดยมากย่อมถือเป็นตัวเงิน มี
ประเภทเหมือนแสตมป์ฤชากร ซึ่งเป็นของมีราคาอาจทำประโยชน์ได้
เพราะฉะนั้นวิธีเบิกจ่ายจึงต้องจัดให้สรรพากรมณฑลเป็นเจ้าหน้าที่แก่
หัวเมือง ๆ ก็เป็นเจ้าหน้าที่อำเภออีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือถ้าได้จ่ายให้
เจ้าพนักงานหรือกรมการอำเภอไปแล้ว ต้องทำเป็นใบขึ้นตามราคา
อนุโลมเหมือนทำหนังสือหนี้ยืมเงินไป เมื่อเก็บเงินนำส่งก็เหมือนกับ
ใช้หนี้ ต้องหักบัญชีหนี้เสมอไปจนกว่าจะครบจำนวนในใบขึ้น แลจัด
ทำเป็นบัญชีของเหลือไว้อีกชั้นหนึ่งสำหรับตรวจสอบได้ทันที เป็น
ความรับผิดชอบของเจ้าพนักงานจัดการรักษากวดยกขึ้น เพราะหา
ยไปก็ต้องใช้ตามราคา

อาไศรยเหตุที่เกล้า ๆ ได้ทราบทุกวันนี้ ตามรายงานฉบับก่อน
เกล้า ๆ จึงได้ทราบทูลว่า อาชญาบัตรเก็บเงินภาษีอากรทั้งปวงบรรดา
มีพิภพเป็นอัคราอยู่แล้วนั้น เช่นค่าน้ำภาษีสุกรเป็นต้น ควรจัดให้มี
ราคาเหมือนตัวเงิน เช่นแสตมป์ฤชากรเป็นการตรวจตราง่าย แลจะ
ได้จัดระเบียบวิธีเบิกจ่ายแบบฟอมตามที่ได้ทราบทูลมานี้ บ่อนักมิให้
เงินพระราชทรัพย์ตกเรียเสียหาย

๒. แต่ระเบียบจัดการเก็บภาษีอากรในเมืองชลบุรี การที่จัดเช่น ภาษีสุกรได้ลองคิดเทียบดูในอำเภอเมืองวัน ๑ ฆ่าสุกรราว ๘ สุกร ถ้า พิเคราะห์ตามท้องที่แลพลเมืองก็พอสมควรกัน ภาษีอากรอื่นๆ ระเบียบ จัดการยังเห็นห่างอยู่ แลข้อสำคัญเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ตั้งแต่เจ้า พนักงานสรรพากรเมืองแลกรมการอำเภอไม่ได้ออกตรวจตรา เพราะฉะนั้นในมณฑลนี้กะตือรือร้นเรื่องลอบลักทำผิดการภาษีอากรได้ สืบตามตามอำเภอไม่มีใครมี

๓. เงินภาษีอากรในเมืองชลบุรี ตั้งแต่ต้นปีมาจนถึงวันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ เงิน ๑๔๘๕๕๗ บาท ๑๔ อัฐ ๕๐ เบี้ย

๔. แต่เมืองชลบุรีนี้มีด่านภาษีซึ่งกรมศุลกากรตั้งให้มาเป็นสาขา อยู่ที่บางปกงแห่งหนึ่ง ขุนศรีรัตนกรเป็นเจ้าพนักงาน ได้สืบถามได้ ความว่าด่านแห่งนี้ตั้งเก็บภาษีเข้าเปลือกหรือเข้าสารซึ่งมีผู้บรรทุกผ่านไป ไป กล่าวคือที่ตำบลบางปกงเป็นปากน้ำของเมืองฉะเชิงเทรา เกรงว่า พ่อค้าจะบรรทุกเข้าออกจากปากน้ำบางปกงแล้วส่งเรือไปนอกพระราช อาณาจักร ไม่ได้เก็บภาษีที่กรุงเทพ ฯ เพราะฉะนั้นจึงตั้งเก็บภาษีเสีย ชั้นหนึ่ง เรียกค่าภาษีเกวียนละ ๒ บาท ค่าตรวจ ๑ สลึง ถ้าเข้าที่ได้ เสียภาษีจากที่นั่นแล้ว บรรทุกเข้าไปกรุงเทพ ฯ แล้ว กรมศุลกากรได้ เห็นตัวซึ่งเสียภาษีแล้ว ก็สักรหัสมาให้คืนเงินภาษีให้ คงเรียกแต่ค่า ตรวจไว้เท่านั้น

อนึ่งบรรดาโรงสีกลไฟในเมืองนครราชสีมา ได้ทราบว่าการม
 สุกการจัดเสียนไปกำกับตรวจจำนวนเข้าเมื่อช่วงลงบรรทุกเรือทุก
 โรงสี แลอีกอย่างหนึ่งตั้งค่านสำหรับตรวจเรือเข้าที่ตำบลปากน้ำ
 สำหรับตรวจเรือที่บรรทุกเข้าไปขายกรุงเทพ ฯ เป็นค่าผลประโยชน์
 อันสำคัญ เสียของพ่อค้าได้บ่นกันมาก เจ้าของท้องที่ไม่มีอำนาจที่จะ
 ตรวจตราว่ากล่าวระงับได้ ถ้ารวมอยู่ในท้องที่ได้ เห็นว่าจะเป็นที่
 เรียบร้อย เกล้า ฯ เห็นว่าเป็นการอันอยู่ในพื้นบ้านเมืองตามระเบียบ
 อันดี ถ้ามอบให้เจ้าของท้องที่อำนาจการจะเป็นการสะดวก แลจะได้
 ใ้ส่วนตรวจเก็บให้ถ้วนถี่ แต่ในชั้นต้นนี้เกล้า ฯ ยังไม่มีความรู้พอ จะ
 ใ้ใ้ส่วนเหตุผลแลวิธีการต่อไป ถ้าได้ความชัดเจนจะจัดอย่างไร จะ
 ใ้ทำรายงานกราบทูลโดยเฉพาะเรื่องครั้งหลัง

๕. เมื่อเกล้า ฯ ไปตรวจราชการทางทะเลได้แวะที่บ้านเจ้าภาษี
 ฟองจะละเมิดตำบลเกาะครามจึงใ้ใ้ส่วนวิธีการเรื่องนี้ ได้ความว่า
 ภาษีฟองจะละเมิดนี้ เจ้าภาษีได้รับผูกขาดมาจากกระทรวงพระคลัง
 แลมีข้อสัญญาให้เจ้าภาษีเลี้ยงจิตจุนบ่ย่อยลงในทะเล เพื่อเป็นพิธี
 พรณปี ๑ ราว ๕๐๐ ตัว เกล้า ฯ เห็นว่าที่ใ้จัดการรักษาพิธีพรณ
 คั้งนี้ก็ติอยู่ แต่เกรงว่าเจ้าภาษีจะกระทำโดยเสียไม่ได้ เพราะเป็นการ
 ผูกขาดชั่วปหนึ่ง เหมือนทำประโยชน์ไว้ให้ผู้อื่น เพราะฉะนั้นเกล้า ฯ

เห็นควรให้ปล่อยจิตุนเป็นพีชนพรรณปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๒๐๐๐ ตัว แล
จิตุนที่ปล่อยนั้นต้องเลี้ยงไว้ไม่ต่ำกว่า ๓ เดือนจนกล้าแขง มีฉนั้น
ถึงปล่อยไปก็เปนเหือแก่ปลา แลเมื่อเวลาจะปล่อยจิตุนลงในทะเล
ต้องปล่อยต่อหน้าเจ้าพนักงานตามกำหนดเวลาที่เจ้าพนักงานจะออกไป
กำกับกระทำการ ถ้าเปนได้ดังนี้เงินภาษีจะทวีขึ้นในภายหลัง

การคลัง

๑. คลังเมืองชลบุรีนี้ นายขึ้นเปนเจ้าพนักงาน ได้ตรวจสอบตัว
เงินกงคลังมีอยู่เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ เงิน ๑๖๔๔๔๕ บาท
๔๐ อัฐ แต่ทวงแสดมภ์ฤชากรได้ตรวจสอบกับบาญชี ทวงแสดมภ์ชิน
๔ บาท เกินจากบาญชี ๑ ทวง ชนิกราคา ๑ บาทขาดหายไป ๔๐ ทวง
เจ้าพนักงานคลังยอมรับใช้ ทั้งนี้เห็นจะเป็นด้วยความสะเพร่าคงไม่เปน
ถาณฉ้อโกง

๒. ระเบียบบาญชีทั้งปวงก็ทำถูกต้องโดยมาก แต่การบังคับบัญชา
ระหว่างผู้ว่าราชการเมืองแลพนักงานคลังไม่สู้จะถี่จขาด เช่นผู้บัญชา
การสั่งให้รับเงินฝากของศาลเปนต้น ในเหตุควรรับ—ฝากก็ดี จ่ายก็ดี
ในราชการ พนักงานคลังไม่ยอมทำตามก็มีบางราย เห็นว่าเป็นอันไม่ดีที่
ทำให้เสียราชการได้ เกล้า ๆ ได้ชี้แจงเหตุผลแลสั่งสอนเข้าใจแล้ว
หวังว่าจะเป็นที่เรียบร้อยได้

๓. แต่ที่เก็บรักษาเงินนั้น เวลานี้เก็บไว้ที่บ้านผู้ว่าราชการเมือง ไม่สมควรแก่ทางราชการ .เกล้า ฯ ได้สั่งให้พระศรีสมุทโศกกะประมาณ เงินเพื่อทำที่เก็บเงินที่ห้องกลางระหว่างที่ทำการสรรพากรกับคลังท้องถิ่น

การศาลเมืองชลบุรี

ศาลเมืองชลบุรีนี้ หลวงวรภาษประพันธ์ เป็นผู้พิพากษา นายทองเป็นผู้พิพากษารอง ระเบียบการในวิธีเก็บสำนวนเดิมเป็นการ เหลวไหลไม่เรียบร้อย สำนวนในศาลหาย พระอนุยุตร, มาได้ส่วนได้ ความว่าเกี่ยวข้องกับนายชายยกรบัตร์ศาล ได้ให้อัยการฟ้องคดีนี้ต่อศาล แล้ว ต่อไปพระอนุยุตร, จะได้ละมือจัดการตามระเบียบที่ศาลมณฑล

อำเภอเมือง

๑. อำเภอนี้ว่าการอำเภอตั้งอยู่ใต้โรงพักโทรเลขเหนือที่ว่าการ เมือง ขุนชนอักษรเป็นนายอำเภอ การรักษาสถานไม่สู้สะอาด มี เศษกระดาษทิ้งอยู่บ้าง แต่ค่อนข้างดีกว่าอำเภอในเมืองฉะเชิงเทรา

๒. ระเบียบแบบแผนสารบบบาญชียังทำผิดมาก เช่น รายวัน นักทำการ ไม่ค่อยได้บันทึกไว้ แลเมื่อการแล้วไปหรือทำไม่ทัน บางเรื่องไม่ได้โอนเลื่อนนัก รายงานประจำเดือนก็มีผิดหลายแห่ง ทะเบียนพนักงานผู้ใหญ่บ้านแลเสมียนครัวได้ลงมือทำไว้อย่างอีกสองสาม คำบล

๓. การโจรผู้ร้ายแต่ต้นปีมาจนถึงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒
คือ โจรผู้ร้ายอุกฉกรรจ์ ๖ เรื่อง ใต้ตัวผู้ร้าย ๕ เรื่อง ไม่ได้ตัว ๑ เรื่อง

โจรผู้ร้ายเล็กน้อย ๑๓๖ ราย ใต้ตัว ๑๐๒ ราย ไม่ได้ตัว ๓๔ ราย
แต่จำนวนโจรผู้ร้ายเล็กน้อยที่มีตามรายงาน ประจำเดือนเพียงเท่านั้น
ไม่ตรงกับความจริง เพราะที่เจ้าทรัพย์เข้ามาขอตราสินอำเภอลงใน
รายงานไม่ การไต่สวนความอาญาไม่รู้จักกะประเด็นอันเป็นข้อหุ้มเถียง
แลความแพ่งที่ชำระเปรียบเทียบมีจำนวน ๒๖๔ เรื่อง ยอมแล้ว ๑๑๙
เรื่อง ไม่ตกลง ๘๔ เรื่อง ยกเลิก ๖๑ เรื่อง แต่จำนวนความแพ่ง
นี้ไม่จริงเหมือนกัน เพราะลงเลขหมายลำดับเรื่องเรียงตัวจำเลย ถ้า
เรื่องใดจำเลยหลาย ๆ คนจำนวนความก็มากขึ้น

การไต่สวนความอาญา^๕ ข้อสำคัญเป็นความรู้ของผู้ไต่สวน
แต่เมื่อระบุดังวิธีพิจารณาในศาล ๆ ใช้วิธีชี้สองสถาน ทยิบยก
ประเด็นโจทก์จำเลยออกมาเทียบเคียงกัน เป็นการง่ายสะดวกเมื่อ
สืบพยาน เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าควรมีแบบกะประเด็นสำหรับให้กรรมการ
อำเภอจะตี

อนึ่งแบบสารบาญถ้อยคำสำนวนสำหรับบรรทีกสำนวนที่ใช้อยู่
สำหรับอำเภอเวลานี้ มีประโยชน์เพียงแต่เป็นบาญชีสำนวน แลบรรทีก
เหตุโดยย่อทุก ๆ อำเภอ ยังใช้รายงานนำส่งสำนวนอีกชั้นหนึ่งเป็น
ที่เสียเวลา ถ้าทำแบบ ๆ เดียวรวมกัน คือ ๑ ตอนต้นเป็นแบบ

กะประเด็นซึ่งสองสถาน ๒ ตอนกลางเป็นรายงานบอกเหตุการณ์ที่จัดทำ
๓ ตอนปลายเป็นสารบาณบาณซึ่งด้อยคำสำนวน

ทั้งนี้จะง่ายสะดวกมีประโยชน์แก่การได้ส่วนมาก เกล่ำ ๆ จะทำ
แบบมีใบบอกส่งมาถวายภายหลัง

๔. การเก็บภาษีอากรในอำเภอนี้ ตั้งแต่ต้นปีมาจนถึงวันที่
๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ เป็นเงิน ๕๘๘๑๒ บาท ๗ อัฐพส แต่
กรมการอำเภอเมืองนี้ เมื่อเวลาไปตรวจดูตั้งใจรับคำชี้แจงแลเข้าใจ
การงานได้ง่าย

อนึ่ง เกล่ำ ๆ ได้ประชุมอำเภอชี้แจงในการสักระบายทำนายแลทำ
ตัวรูปพรรณอย่างใหม่ได้ลงมือให้ทำเป็นตัวอย่าง แต่มีข้อสำคัญด้วย
การผสมหมึก คิดด้วยเกล่ำ ๆ ว่าถ้าไว้ใจกรมการอำเภอจะสักติดบ้าง
ไม่ติดบ้าง ก็จะเป็นที่เสื่อมเสียปลอมแปลงง่าย คิดด้วยเกล่ำ ๆ ว่า
ถ้าได้ผสมหมึกแจกไปตามหัวเมืองแลอำเภอจะเป็นการดี

๖. เกล่ำ ๆ ได้ไปตรวจที่สถานอ่างศิลา ได้ทราบเกล่ำ ๆ ว่าถ้ามี
ผู้ใดมาพักอยู่ ผู้รักษามีได้รับเสนอร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการเมือง
ในเวลาอันสมควร ถ้ามีผู้มาขออนุญาตพักต่อผู้ว่าราชการเมืองในเวลา
ที่ไม่รู้สีกกัน บางทีจะทำให้ฟ้องกันได้ แลการรักษาสถานก็ไม่สะอาด
เป็นที่พอใจ

เกล่ำ ๆ ได้มีคำสั่งไปยังผู้รักษาให้จัดระเบียบการใหม่กล่าวโดยย่อ
คือ ให้จัดการรักษาให้สะอาด แลถ้าผู้ใดมาพัก มีห้องตราหรือหนังสือ
อนุญาตผู้ใดมาก็ดี ให้รับเสนอต่อผู้ว่าราชการเมือง

อำเภอเมืองพนัศ

๑. เมืองพนัสนี้ เป็นเมืองป่าต้องไปทางบกด้วยพาหนะม้า ที่ว่าการอำเภอเมืองพนัสนีคมตั้งอยู่ในระหว่างที่ราษฎรเหนือโรงทหาร เรือเก่า มีโรงพักตำรวจภูธรด้วย ที่ว่าการอำเภอนี้ตั้งในที่ที่ไม่เหมาะ เพราะบ้านราษฎรล้อมอยู่โดยรอบ แลเป็นที่จำเพาะจะจัดซื้อขาย ให้กว้างขวางเพื่อทำที่พักรวมการอำเภอ หรือทำสนามหญ้าให้เป็น ภูมิดานก็ไม่สมประสงค์

๒. ระเบียบการในอำเภอนี้ ว่าด้วยการรักษาสกปรกมาก มี เสื่อหมอนที่นอนของสาววัดคนใช้ทั้งอยู่เกลื่อนกลาด สรรพหนังสือ แลแบบฟอร์มทั้งวางเรียงรายไม่เปะหมวกหมุ่นเกือบไม่รู้สีกว่าเป็นที่ว่า ราชการบ้านเมือง จำเต็มแต่พระอินทราสาถึงแก่กรรมแล้วยังไม่มีตัว นายอำเภอ ขุนประเสริฐปลัดรักษาราชการ ได้ตรวจดูการงานที่ได้ ทำไว้

(๑) ตั้งแต่ต้นปีมาเกิดโจรผู้ร้ายออกฉกรรจ์ ๕ ราย โจรผู้ร้าย เล็กน้อยก็มีชุกชุม แลในท้องที่อำเภอนี้เป็นทำเลป่า มีพวกลาวเขมร สัญจรมาอยู่มาก การปกครองย่อมหนักแน่นในทางโจรผู้ร้าย ได้เคย ตรวจคนักโทษในตารางเมืองชลบุรี จำนวนนักโทษในเมืองพนัศมากกว่า ๒ ใน ๓ ส่วนของอำเภออื่นในเมืองชล แต่การไต่สวนโจรผู้ร้ายได้ ตรวจดูตามสมุดจดหมายเหตุการไต่สวนได้ตัวโจรผู้ร้ายมากกว่าไม่ได้

(๒) การเปรียบเทียบมีความที่เปรียบเทียบไม่ตกลงมาก ได้
 ความว่าไม่ค่อยได้สืบพยาน เมื่อโจทก์จำเลยมาพร้อม พุทไถ่เกลี้ย
 ไม่ตกลงก็ยกเลิกไป

(๓) การเก็บภาษีอากรในอำเภอนี้จัดเก็บยังเห็นห่างมาก ใน
 เดือนนี้เก็บเงินภาษีอากรได้ ๓๐๐๐ บาทเศษ ถ้าแม้ได้จัดการตรวจ
 เก็บโดยถ้วนถี่แล้ว ตามความประมาณด้วยพลเมืองเล็ท้งที่ คิตด้วย
 เกล้า ๆ ว่า เงินภาษีอากรจะขึ้นเกือบเท่าตัว

(๔) การในแผนกมหาดไทยได้ลงมือทำสัมโนครวัลดะเบียด
 กำหนดผู้ใหญ่บ้านแล้วไปมาก ยังค้างอีก ๕ ตำบล แลที่ได้ทำไว้ก็นับว่า
 ถูกมาก

(๕) ในเมืองนี้มีตลาดใหญ่เกือบเท่าตลาดเมืองอ่างทอง ท้องที่
 กว้างใหญ่ บ้านเรือนราษฎรประปราย พลเมืองราว ๒๕๐๐๐ คน
 ระยะทางจากเมืองชลบุรีโดยพาหนะม้าราว ๕ ชั่วโมง ราษฎรที่มีกิจธุระ
 จะไปมาที่เมืองชลเช่นไปต๋องคะต๋อยความเปนต้น ย่อมมีความลำบาก
 เพราะถ้าเค็รทำแล้วกลับไม่ทันต๋องค้ำคั้น ฝ่ายข้างเมืองชลจะมา
 ตรวจตราบ่อย ๆ ก็เปนที่ห่างไกล การตรวจจึงห่างเวลากว่าอำเภ่อื่น ๆ
 ซึ่งเมืองพนัสนิคมเปนท้องที่ใหญ่ แต่ให้ข้าราชการผู้น้อยมาปกครอง
 ก็ย่อมเปนการเหลือปากว่าแรงที่จะระงับปราบปรามโจรผู้ร้ายได้

ประการหนึ่งท้องที่เมืองพนัสนิคมเปนทางกลาง เช่นโจรผู้ร้าย
 ทำโจรกรรมจากเมืองปาดิน หรือเมืองฉะเชิงเทรา เมืองชลบุรี ย่อม

ผ่านทางเมืองพนัศ อำเภอกำแพงแสนโดยมาก เมืองพนัศนี้มีลำน้ำไปลงที่
 อำเภอกำแพงแสน เพราะเป็นอำเภอซึ่งพรมแดนกัน ถ้าพิจารณาตาม
 ท้องที่แลจำนวนพลเมือง รวมอำเภอเมืองพนัศ อำเภอกำแพงแสน แล
 เมืองสนามเข้าด้วยกัน พลเมืองราว ๕๐๐๐๐ เศษ จะจัดเป็นเมืองใหญ่
 เรียกว่าเมืองพนัศ ให้มีผู้ว่าราชการเมือง กรมการตามทำเนียบก็ได้
 เพื่อประโยชน์อันสำคัญแห่งการปราบปรามโจรผู้ร้าย ซึ่งเมืองนี้เป็น
 บ่อเกิดชุกชุม แลควรแบ่งเป็น ๒ อำเภอ คือ ๑ อำเภอเมือง
 ๒ อำเภอกำแพงแสน ๓ แยกเอาเมืองสนามไชยเขตรมาจากฉะเชิงเทรา
 อีกอำเภอ ๑ รวมเป็น ๓ อำเภอ แล้วตัดถนนแต่เมืองพนัศไปลง
 กำแพงแสน คงให้อำเภอกำแพงแสนเป็นท่าของเมืองพนัศเช่นนี้การทางน้ำ
 ทางบกจะสะดวกดีทุกประการ มีประโยชน์แก่การติดตามโจรผู้ร้ายแลค้าขาย
 เพราะอำเภอกำแพงแสนเป็นที่ประชุมสินค้า มีเรือเสาเรือใบไปบรรทุก
 เข้ามาขายตามโรงสีไฟเมือง ฯ

(๕) ส่วนสถานที่ว่าการแลที่พักนั้น ในขั้นต้นจะยังไม่ก่อสร้าง
 ก่อนก็ได้ เพราะถ้าจะตั้งเป็นเมืองแล้วไม่มีที่ใดจะดีกว่าที่โรงพัก
 ทหารเรือในเวลานี้ ใกล้ตลาดแลมีลำน้ำโอบข้างอยู่เป็นที่อาศัย
 ไม่กั้นการ ทั้งที่พักโรงทหารก็มีอยู่ ๓ หลังกว้างขวาง ถ้าย้ายจาก
 ทหารเรือแลซ่อมแซมเสียให้ดีคงอาศัยการไปพลางก่อนก็เห็นจะ
 ได้ แต่ที่ดินซึ่งปลูกโรงทหาร ได้ทราบเกล้า ฯ ว่า ยืมที่ธรณีสงฆ์ของ
 วัดปลูกลงไว้

(๖) ถ้าจะจัดตั้งเมืองพนัศัตถ์กราบทุลมาแล้ว ควรต่อสายโทรเลขแยกจากเมืองชลไปเข้าเมืองพนัศระยะทางไม่สู้ไกลนัก จะเป็นทีสะดวกแก่การส่งข่าวการงาน

(๗) ตามความเห็นที่เกล้าฯ ได้กราบทูลมาแล้ว ควรรวมทั้งเป็นเมืองพนัศชั้นนั้น เป็นความเห็นอนุโลมตามท้องที่ที่เป็นทำนาคำนการโจรผู้ร้าย ทั้งจำนวนพลเมืองซึ่งรวมกัน ๓ อำเภอก็พอสมควรที่จะจัดเป็นเมือง เพื่อแบ่งความหนักจากเมืองชลบุรีที่ห่างไกลไปมาตรวจตรา

ประการหนึ่งเงินภาษีอากรในเมืองนี้ แต่ต้นปีมาจนถึงสิ้นเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ เก็บได้เงิน ๓๗๐๖๘ บาท ๔๘ อัฐ ยังจะได้ใน ๔ เดือนข้างหน้าอีก ถ้าจัดตั้งเป็นเมืองตรวจเก็บโดยละเอียดวันดีคงได้เงินมากขึ้นอีกมาก โดยเกล้าฯ ได้พิจารณาทำเลการหาเลี้ยงชีพคือการทำไร่นาค้าขาย เงินภาษีอากรที่เก็บได้น้อยกว่าที่ควรจะได้ จะควรตั้งเป็นเมืองหรือจะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด

(๘) ถ้าแม้จะทรงเห็นไปว่า ถ้าจะตั้งเป็นเมืองใหญ่ขึ้นจะเปลืองพระราชทรัพย์มาก จะโปรดให้ทรงรอไว้ยังไม่จัดตั้งก่อนก็แล้วแต่จะโปรด ถ้าถึงนั้นเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า อำเภอพนัศควรจัดเป็นอำเภอชั้นที่ ๑ เพื่อได้จัดหาข้าราชการที่มีความสามารถปกครองให้สมกับท้องที่ใหญ่เกล้าฯ ก็ควรจะขอพระอนุญาตย้ายหลวงสัจพันธุ์ศิริ ผู้ว่าราชการเมือง

พระพุทธบาทมาเป็นนายอำเภอ ส่วนในศกหน้า เกล้า ๆ ได้ตั้งเงินเดือน
ไปในงบประมาณเป็นอำเภอชั้นที่ ๑ อย่างต่ำแล้ว

อำเภอบางพระ

๑. อำเภอนี้ตั้งที่ว่าการอำเภอที่บ้านบางพระ หลวงบุรีรัตนสมบัติ
เป็นนายอำเภอ เมื่อไปถึงที่ว่าการอำเภอ หลวงบุรีรัตนสมบัติกับ
นายทหารเรือลงมารับที่ท่าหน้า ได้เลยไปตรวจโรงพักทหารเรือ เวลา
นั้นพระวิจิตรไชยศักดิ์ท้าวผู้บังคับกองไม่อยู่ ได้ตรวจดูที่ว่าการ จัดการ
สอาดพอใช้ แล้วเลยไปตรวจที่ว่าการอำเภอ ๆ นี้ซึ่งตั้งอยู่บนเนินหลัง
ตลาดทางเค็ดผ่านในบ้านราษฎร ที่ว่าการอำเภอนี้ตามพื้นที่ซึ่งปลูก
แล้วก็ไม่เหมาะ เพราะห่างไกลริมชายทะเลมาก แต่เป็นการจำเป็น
ซึ่งหาที่ตามริมชายทะเลไม่เหมาะด้วยมีบ้านเรือนราษฎร จึงตกลงอยู่
ตามเดิม แลได้สั่งหลวงบุรีรัตนสมบัติให้ปราบพื้นที่ ๆ ว่าการอำเภอให้
ราบเสมอกัน แลขอตัดทางข้างบ้านราษฎรเป็นถนนให้กว้างออกไปอีก

๒. ระเบียบราชการอำเภอนี้ แบบแผนผิดมากกว่าอำเภอเมือง
การไต่สวนคดีแลการเก็บภาษีอากรยังเห็นห่างมาก เป็นต้นว่า บัญชี
รายวันเงินสกลภาษีอากรยอดเงินก็ผิด รายวันนัดทำการเอาการที่ได้
ทำแล้วมาจดลงไว้มิได้จดเอาการที่จะทำล่วงหน้า การรักษาสถาน
หลวงบุรีรัตนสมบัติได้ตกแต่งเป็นที่รับรองมิได้เป็นอยู่ตามปกติ สังเกต
ตุกรมการอำเภอในอำเภอนี้เอาใจใส่รับคำสั่งแจ้งการงานคืออยู่ แลหลวง-
บุรีรัตนสมบัตินี้ถึงแม้วิชาความรู้อ่อนก็จริงอยู่แต่มีองค์คุณความดีอยู่หลาย

ประการ ๑ มีความอุสาห ๒ เอาใจใส่ต้อนรับผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นที่พอ
พระไทย ๓ ติดตามใจผู้ร้ายแข่งแรง

๓. ได้แะที่ตำบลศรีมหาธาตุเข้าไปเยี่ยมคนไข้ที่ในโรงพยาบาล
ตำบลนี้ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชเทวีทรงสร้างไว้ มีจำนวน
คนไข้ในโรงพยาบาล ๓๗ คน การพยาบาลและการรักษาสถานสะอาด
เรียบร้อยดี

๔. อนึ่ง เมื่อเวลาตรวจการที่อำเภอ พระศรีสมุทโภคผู้ว่า
ราชการเมืองแจ้งว่า มีราษฎรโดยมากร้องทุกข์ว่า เมื่อได้เข้าไปตัดไม้
ในป่าซึ่งบริษัทศรีราชาได้รับเช่าทำต้องถูกเกาะกุมฟ้องร้อง ศาลก็ได้
ตัดสินยกฟ้องไปหลายรายแล้ว เป็นที่เดือดร้อนบ้วยการทำมาหากิน
เกล้าฯได้สั่งให้ไต่สวน ภายหลังผู้ว่าราชการเมืองส่งรายการไต่สวนมา
คงได้ความว่าป่าไม้ตำบลนี้บริษัทได้ทำสัญญาแก่ราษฎรให้ตัดไม้เป็นต้น
หรือเป็นพื้นมาขายให้แก่บริษัท จะขายให้แก่ผู้อื่นไม่ได้ ถ้าเป็นไม้พื้น
บริษัทคิดแบ่งเอาพื้นครึ่งหนึ่ง เช่น ๖ เกวียนแบ่งเอา ๓ เกวียน ใน
พื้นสามเกวียน ส่วนของบริษัทนั้น ราษฎรผู้ตัดพันธุ์ต้องขึ้นส่งถึงที่
ถ้าไม่ขึ้นส่งบริษัทคงคิดค่าจ้างเกวียนขึ้นพื้นแก่ราษฎรอีกเกวียนละ ๑
บาท ถ้าราษฎรไม่มีเกวียนของตัวเอง ถึงขายพื้นในส่วนแบ่งคนละครึ่ง
จากบริษัท ๓ เกวียนนั้นให้แก่บริษัทเกวียนละ ๔๘ อัฐก็ยังไม่ท่วมค่า

ข้างเกวียน กองชาตุนเกวียนละ ๑๖ อัฐ กรันราษฎรจะนำไปจำหน่าย
ขายที่อื่นก็ไม่ได้ เพราะมีข้อสัญญาจำกัดให้ราษฎรตัดได้แต่ใช้สอย
ห้ามไม่ให้ซื้อขาย ส่วนการที่บริษัทฟ้องร้องต่อศาลนั้น ราษฎรที่ต้อง
ฟ้องร้องได้ตัดฟันเพื่อทำไร่นา หาได้ซื้อขายซึ่งเป็นการผิดสัญญาไม่
ศาลจึงได้ตัดสินยกฟ้องเสีย แต่อย่างไรก็ดียอมเป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎร
บวญการทำมาหากิน เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าควรแก้ไขข้อสัญญาอย่าให้
บริษัทเอารัดเอาเปรียบแก่ราษฎร ถ้าราษฎรจะเข้าตัดฟันไม้ในป่าตำบล
นี้ ที่ไม่ใช่ไม้ที่บริษัทต้องการ ให้มาขอรับใบอนุญาตต่อผู้ว่าราชการ
เมือง เสียค่าธรรมเนียมฉบับละ ๓๒ อัฐ เช่นอย่างวิธีจัดการเรื่องป่าไม้
พระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์^(๑) ขออนุญาตทำที่
แขวงเมืองสระบุรี เพื่อมิให้เป็นการปักซื้อปักขายเปิดโอกาสให้ราษฎร
ตัดไม้ใช้ได้ทั่วกัน ทั้งนี้เกล้า ๆ ได้มีใบบอกกราบทูลมาส่วนหนึ่งนั้นแล้ว

อำเภอกำแพงแสน

อำเภอกำแพงแสนตั้งที่ว่าการที่ตำบลกำแพงแสน นายอำเภอเป็น
นายอำเภอ ที่ว่าการอำเภอนี้หาได้จัดสร้างเป็นของรัฐบาลไม่ ในเวลานี้
ไปอาศัยอยู่บ้านจีนซึ่งเป็นผู้ใหญ่นำมาทำการอำเภอ เข้าไปอยู่ในซอก
ตลาด เป็นที่คับแคบไม่สมควร เกล้า ๆ ได้เลือกตั้งที่ว่าการอำเภอ
ใต้ตลาดลงมายาวตามลำคลองประมาณ ๕ เส้น คิดด้วยเกล้า ๆ ว่า
จะปลูกสร้างที่ว่าการอำเภอใหม่ให้มีโรงพักตำรวจภูธรด้วย และย้าย
ที่พักโทรศัพท์ซึ่งในเวลานี้อยู่ที่เนินตามากมารวมตั้งอยู่ในที่นี้เหมือนกัน

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์

กรมการอำเภอจะได้ช่วยตรวจตรารักษาเสาสายโทรเลข และได้สั่ง
เสียราชการในทางโทรศัพท์สวดกรวดเร็วเป็นประโยชน์แก่กุลกัน

๑. ระเบียบการงานอำเภอนี้ดีกว่าทุกอำเภอในเมืองชล การ
โจรผู้ร้ายอุกฉกรรจ์แต่ต้นปีมี ๔ ราย โจรผู้ร้ายเล็กน้อยก็มีโดยมาก
แต่คงไม่ได้จำนวนแน่นอน เพราะที่เขามาขอตราสินไม้ได้ลงในราย
งานด้วย การเปรียบเทียบความแพงไม่ได้สืบพยาน จึงมีจำนวนความ
ที่ยอมน้อยกว่าไม่ยอมตกลงกัน

๒. การมหาดไทย ทะเบียนกำนันผู้ใหญ่บ้านบุญชีสำมะโนครัว
ได้ลงมือทำไว้โดยมาก การเก็บรักษาสรรพบาญชีเครื่องใช้จักเก็บเป็น
หมวดหมู่ ดีกว่าอำเภออื่นที่ได้เห็นมาในเมืองชลคราวนี้

๓. การเก็บภาษีอากรระเบียบบาญชีแลแบบบางอย่าง สมุห
บาญชีทำดูมาก ได้ลงคิติดูภาษีสุกรวันหนึ่งฆ่าราว ๔ ตัวก็พอสมควร
แก่ท้องที่แลพลเมือง

๔. ในอำเภอนี้มีตลาดเป็นทำเลการค้าขายใหญ่กว่าเมืองพนม
แต่ไม่ถึงตลาดเมืองพนมศัณนิคม มีเรือเข้ามาบรรทุกเข้าไปขายตามโรงสี
ไฟ ในเวลานั้นนายสำอองเป็นนายอำเภอ ถ้าทางก็เป็นคนเอาใจใส่การ
งานคืออยู่ แต่เป็นคนท้องที่ มีพวกมาก ถ้าตั้งใจทำการราชการคงจะฉลอง
พระเดชพระคุณได้ผู้หนึ่ง เกล่ำ ๆ ได้สั่งให้พระศรีสมุทโกศลแข็งแรงส่งสอน
ให้ประพฤติตัวต่อราชการจงดี

อำเภอบางละมุง

๑. อำเภอ นั้นนายเรไรเป็นนายอำเภอ ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ ตำบลนาเกลือ แต่ไปตั้งอยู่หลังบ้านราษฎร จกป่ามีลำน้ำคันอยู่สองแห่ง จะไปมาต้องข้ามลำน้ำใหญ่ไม่เหมาะ เกล้า ๆ ได้สั่งให้พระศรีสมุทโศก จัดซื้อที่ดินเหนือที่เดิมขึ้นไปริมทะเล แล้วย้ายที่ว่าการไปปลูกเสียใหม่

๒. ระเบียบการในอำเภอนี้ การงานเร็วกว่าทุกอำเภอในเมือง ชลบุรี

รวมเวลาที่ได้ตรวจในเมืองชลบุรีสองคราว ครั้งแรกตั้งแต่วันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ ถึงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ รวม ๑๘ วัน ครั้งนี้ตั้งแต่วันที่ ๑๔ มกราคม ถึงวันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒ รวม ๘ วัน แต่ครั้งนี้เป็นการพ้องกับคราวสอบไล่นักเรียนประโยคณฑล ได้ตรวจการงานแต่ที่เมืองไม่ได้ไปตรวจที่อำเภอที่ไกล รวมเวลาตรวจราชการเมืองชลบุรีสองคราว ๒๖ วัน ได้สังเกตดูการงานที่ได้จัดสั่งไว้ เมื่อมาตรวจคราวก่อน เมื่อได้มาเห็นในคราวที่สองก็ได้จัดทำไปได้ บ้างบางอย่าง

ถ้ารวบรวมเนื้อเห็นในราชการเมืองชลบุรี ตั้งแต่การเมืองแล อำเภอพอเป็นรูปทรงดีกว่าเมืองฉะเชิงเทราแลเมืองปาดิน พระศรีสมุทโศก ผู้ว่าราชการเมืองนั้น ถ้าว่าด้วยความสามารถในการเบิบบราชการก็พอจะประคับประคองไปได้ แต่มีข้อสำคัญด้วยเมืองชลบุรีเป็น

เมืองรับแขก ทั้งมีข้าราชการแลข้าเจ้าบ่าวขุนนางมาก ผู้ว่าราชการเมืองจะต้องเป็นผู้ซึ่งมีความรู้แลประพฤติตนให้เป็นการองอาจ ไม่ให้เป็นที่ยินยัประมาทแก่คนทั้งปวง แลทั้งต้องเอื้อเฟื้อกล้าแข็งในการรับรองด้วยอีกทางหนึ่งจึงจะสมกับท้องที่ พระศรีสมุทโภกออกจะย่อหย่อนอยู่ในข้อนี้ เพราะที่เป็นคนพื้นหัวเมืองมาแต่เดิม ไม่เคยสมาคมต่อการแลธรรมเนียมในกรุงเทพมหานคร แต่เมื่อได้นายขวัญเป็นปลัดเมืองก็พอประทะประทั้งไปได้ แต่ยังไม่แน่ว่าจะกล้า ๆ ว่าจะรับรองเจ้านายแลข้าราชการผู้ใหญ่พอพระไทยหรือไม่ แต่ก็แลเห็นความอุสาหความฉลาดไหวพริบแก่การงานที่อยู่ แลผู้คนพลเมืองก็เกรงว่าเป็นผู้เลียบขาด ข้าราชการในเมืองนี้ดูเหมือนได้เสียในการศึกษาแลได้สังเกตกิจวิภาความประพฤติพอจะสั่งสอนชี้แจงได้ดีกว่าคนในพื้นที่เมืองปาจิณแลเมืองฉะเชิงเทรา เกล้า ๆ ได้สั่งให้นายขวัญปลัดเมืองเป็นผู้แนะนำสั่งสอนแก่ข้าราชการ คึกด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าสำเร็จได้ตามความมุ่งหมายแล้ว การสอบไล่คราวหน้าจะมีข้าราชการในเมืองนี้สอบได้บ้าง

ว่าด้วยการตรวจรวมทั่วไปแลการที่ได้จัดตั้ง

จำเดิมแต่เมื่อเกล้า ๆ ได้จัดราชการในมณฑลปาจิณ ซึ่งได้ทราบทูลโดยรายงานฉบับก่อนนั้นแล้ว ลำดับนั้นต่อมา เกล้า ๆ ได้จัดการแก้ไขเพิ่มเติมราชการบางอย่าง คือ

การมหาดไทย

๑. ที่เมืองฉะเชิงเทรานั้น ได้กะแบ่งท้องที่อำเภอสนามจันทร์ จากเขตรอำเภอเมือง แลส่วนอำเภอหัวไทรซึ่งจะยกเลิกนั้นก็ได้กะเขตร ที่ไว้แล้ว แต่เมื่อยังไม่ได้รับท้องตราพระทานอนุญาต เกล้า ๆ ยังพัก รอไว้ ถ้าได้รับท้องตราเมื่อใด เกล้า ๆ จะได้ย้ายอำเภอไปตั้งกระทำการ ที่กะไว้นั้น เพราะเหตุว่า ถ้าไม่รีบกะแบ่งท้องที่ให้ตกลงเสียก่อนแล้ว การที่จะหมายกำหนดแลทำตัวรูปพรรณสั้วพาหนะอย่างใหม่ก็พลอย ขัดข้องติดขัดไปด้วย เพราะการทั้งนี้เกี่ยวกับท้องที่ซึ่งต้องสักหมาย เฉพาะอำเภอ

๒. ได้ทราบเกล้า ๆ ว่ากำนันผู้ใหญ่บ้าน ในมณฑลนี้เป็นทหาร แลเลขส่วยยังมีได้หักโอนมีโดยมาก ทั้งมิได้รับประทวนหมายตั้ง เกล้า ๆ ได้สั่งให้จัดการสำรวจเพื่อขออนุญาตหักโอนแลออกประทวน หมายตั้งเป็นสำคัญ แลได้เริ่มลงมือแบ่งเขตรตำบลหมู่บ้านทำกระดาม บ้ายให้เป็นระเบียบ

๓. แต่การประชุมข้าราชการประจำเดือนนั้น นับแต่ประชุม กรมการอำเภอจนที่สุดกำนันประชุมผู้ใหญ่บ้านเดือนละสองครั้งนั้น การที่เป็นมาแต่เดิมไม่เป็นยุติแน่นอน บางเดือนก็ไม่ได้ประชุมกัน เกล้า ๆ ได้ออกคำสั่งวางระเบียบการประชุม แลให้มีรายงานประชุม ส่งเสนอผู้มีอำนาจเหนือโดยอันดับ ถ้าข้าราชการสิ่งใดซึ่งที่ประชุม มีความขัดข้องหรือได้วินิจฉัยไปไม่ถูกต้องตามทางราชการ ก็ได้สั่ง

ตกเตือนแนะนำไปอีกชั้นหนึ่ง นับว่าการประชุมได้ทำทั่วทุก ๆ เมือง มีผลแก่ราชการเป็นอันมาก ยังการงานอื่น ๆ ในแผนกนี้ได้สั่งตกเตือน แนะนำไปเป็นหลายประการ

การรักษาพระอัยการ

๑. การรักษาพระอัยการนั้น ที่กองมณฑลเมื่อได้ลงมือเก็บสำนวนได้ระเบียบบ้างแล้ว ได้จัดทำจดหมายเหตุกำหนดนัดการไต่สวนเป็นรายวันนัดทำการ เพื่อมิให้ผู้ต้องหาต้องคุมขังอยู่เกินเวลาที่สมควร

๒. ของกลางนั้นในมณฑลนี้ ธรรมะสมอยู่เป็นอันมากไม่มีที่สุที่จะเสร็จเมื่อใด แลของนั้นย่อมย่อยยับสูญหายไปทุกวัน เกล้า ๆ ได้ออกคำสั่งส่งแบบทัดทาบให้หัวเมืองแลอำเภอสำรวจบาปฐิแลจัดทำจดหมายเหตุกำหนดนัดทำการไต่สวนทั้งได้บรรยายกราบทูลมาในเวลาที่จะไปตรวจราชการเมืองชลบุรี

๓. การโจรผู้ร้ายออกฉกรรจ์ในเวลานี้ก็มีอยู่บ้าง แต่ส่วนโจรผู้ร้ายเล็กน้อยนั้น จำเดิมแต่ได้สั่งให้สำรวจตรวจตราโดยถ้วนถี่ สังเกตดูการโจรผู้ร้ายเล็กน้อยตามรายงานประจำเดือนทวีมากขึ้นทุกอำเภอ จะมากหรือน้อยจนใดก็ดียังเป็นประโยชน์ที่จะได้รู้การเสื่อมเสียในพื้นที่บ้านเมืองตามความจริง เป็นทางคำรื้ท์แก้ไขดีกว่าที่ไปสูญหายทั้งแต่เดิม

คิดด้วยเกล้า ๆ ว่าถ้าได้จัดระเบียบการแพนกันเพื่อลงร่องรอย
แล้วจะได้ให้ยกรับกรรมเขตออกตรวจการตามท้องที่

๔. การเรือนจำนั้น ได้จัดระเบียบการคุมขังให้เป็นไปตามข้อ
บังคับ แต่การจ่ายเบี้ยเลี้ยงนักโทษซึ่งเกินอัตรานั้น ก็ได้มีคำสั่งกำชับ
ตักเตือนและผ่อนผันจัดการเลี้ยงดูมิให้เป็นการเปลืองตังเช่นระเบียบที่
ได้จัดเมืองชลบุรี

การสรรพากร

๑. แต่การสรรพากรมณฑลนั้น เป็นที่ยุ่งเหยิงยากที่จะสรรสาร
เกล้า ๆ ได้จัดให้พระพิศาลสงครามปลัดเทศาภิบาล หลวงลิขิตบรรณา
ลักษณ์ ข้าหลวงคลัง หลวงรามบุรานุกิจ ตรวจสอบสรรพอาณูซึ่งบวิก
แลต้นข้าวสอบกับบาณชีคลัง ต้นข้าวต่าง ๆ แลฟอมขาดหายไปเป็นอัน
มาก แลตรวจเงินตามบาณชีคลังกับสรรพากร เงินยังหายไปอีก ๕๐๗
บาท ๖๓ อัฐ ซึ่งสรรพากรยังมีได้นำส่งคลัง รวมใจความในการ
สรรพากรมณฑลปาจิณ คือ

๑. เจ้าพนักงานมักกระทำการในสิ่งที่เปนช่องทางมัวหมองไม่
กระจ่าง แลอยากจะจับต้องจัดเก็บเงินเองในสิ่งที่ใช่เหตุ แต่ส่วนการ
ตรวจตราท้องที่แลระเบียบการงานไม่ทำ สั้ฟ่งไปแล้วแต่เมืองแล
อำเภอเท่านั้น

๒. เงินภาษีอากรที่ตรวจได้นั้นมาพักอยู่ที่กองสรรพากรหลายๆ เดือนจึงนำส่งคลัง แต่ทบวิกก็ส่งว่าส่งแล้ว แท้จริงตัวเงินไม่ถึงคลัง ทามงบวิก

๓. เจ้าพนักงานไม่อยากจะกระทำการ ตามข้อบังคับและระเบียบราชการ เพราะเป็นการเดินตามเส้นสายไม่สะดวกแก่ความพอใจ แลระเบียบการภาษีอากรเป็นการเห็นห่างบารวเป็นอันมาก ซึ่งเกล้า ๆ จะได้กราบทูลให้ทรงทราบส่วนหนึ่ง

เวลานี้ ขุนธำมรงค์ ข้าหลวงสรรพากรแสนายเยียมก็ลาออก คิดท่วยเกล้า ๆ ว่าการสรรพากรต้องรับจัดการ มิฉะนั้นเงินภาษีอากรจะตกต่ำเป็นอันมาก เกล้า ๆ ได้ให้หลวงรามบุรานุกิจไปร้องการแทนอยู่ แลจะขอพระอนุญาตย้ายหลวงสำแดงฤทธา ผู้ช่วยราชการเมืองสระบุรี มารับราชการในตำแหน่งข้าหลวงสรรพากรต่อไป

การคลัง

๑. การคลังนับว่าค่อยค้ำเนิรลงระเบียบได้ เพราะเงินที่ง่ายเกินงบประมาณก็ได้รับพระอนุญาตหักโอนแล้ว แต่มีข้อเสียหายสำคัญในการเบิกเงินค่าใช้สอย เช่นค่ากระดาษดินสอหมึกปากกา เบิกเอาไปแล้วใช้ไม่ปรานี เกล้า ๆ ได้คิดทำบัญชีเป็นเงินงบประมาณที่จะตรวจเทียบจากจ่ายให้พอสมควรมิให้เป็นการเปลือง

๒. การเบิกค่าเดินทางหรือจัดจ้างพาหนะ แต่เดิมเบิกจ่ายกัน
ไม่มีเกณฑ์กำหนดแลเป็นการตรวจสอบ เกล้า ๆ ได้ออกแบบฎีกาใบ
สำคัญให้มีกำหนดวันและระยะทางเพื่อตรวจสอบจัดจ่ายแต่ที่จำเปน

๓. การยืมเงินทรวงราชการนั้น แต่เดิมยืมจากคลังไปนาน ๆ
ไม่มีเวลาจะใช้ให้เสร็จเมื่อใด ทั้งกรรมการอำเภอก็หักเงินผลประโยชน์
แทนเงินเดือนทำใบฎีกาส่งแทนซึ่งเป็นการผิดระเบียบ เกล้า ๆ ได้ออก
คำสั่งจัดการให้มีกำหนดยืมแลบังคับห้ามมิให้เป็นการหละหลวมตั้งแต่
เดิม

การโยธา

(๑) กระทรวงการโยธาได้ให้หม่อมเจ้าอนุชาติสุขสวัสดิ์ออกไป
ทำเยเนรอลแพลนที่จะก่อสร้างบ้านเมือง เวลานั้นได้จัดทำที่เมือง
ฉะเชิงเทราแลจะได้ให้ไปทำที่เมืองอื่นต่อไป ทั้งได้ลงมือถมถนนใหญ่
ต่อจากบ້อมเมืองเก่าแลได้ขุดคูรอบที่พักรักษาหลวงเทศาภิบาล ส่วนที่พักรักษา
เทศาภิบาลได้ทำสัญญาจ้างเหมาแล้ว แต่ที่พักรักษาเทศานั้นก็คิดด้วย
เกล้า ๆ ว่าจะลงมือทำในสภนี้เหมือนกัน การสร้างที่ว่ากรมณฑล
ที่พักรักษาราชการนอกจากนี้ต้องรอกทำเมืองประมาณหกในสภหน้า

แต่บรรดาราชการที่เกล้า ๆ ได้ออกคำสั่งจัดระเบียบซึ่งได้
กราบทูลโดยรายงานฉบับก่อน หรือที่กราบทูลในรายงานฉบับนี้ก็
เกล้า ๆ ยังไม่หวังว่าการนั้นจะสำเร็จได้ดังประสงค์นอกจากการที่ได้จัด
ระเบียบเมื่อไปตรวจการ จึงเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าข้อสำคัญก็คือจะต้อง

ตรวจให้เห็นว่าผู้รับคำสั่งได้จัดไปอย่างไร ซึ่งนับเป็นหัวใจของราชการ เพราะการที่ส่งไปยังหัวเมืองแลอำเภอ นั้น ในชั้นต้นจะนับว่าเป็นผล ที่เดียวยังไม่ได้ จำต้องอาศัยรอยผู้ปฏิบัติจัดการประกอบกัน ต่อเมื่อได้ ทำลง การนั้นสำเร็จ สิ่งนั้นจึงจะมีคุณประโยชน์ราชการบ้านเมือง เพราะฉะนั้นบรรดาคำสั่งทั้งปวงซึ่งเป็นข้อบังคับปฏิบัติราชการ เหล่า ๆ ได้จัดทำมีสำเนาและมีเลขหมายไว้ส่วนหนึ่ง เมื่อผู้มีหน้าที่ตรวจการตาม ท้องที่ได้สอบสวนการที่ส่งไปยังหัวเมืองแลอำเภอว่า การเรื่องนั้นผู้รับ คำสั่งได้ทำหรือไม่ แลได้ผลเพียงใด แล้วทำรายงานเสนอผู้บัญชาการ ทุกเรื่องไป ถ้าการเรื่องใด ผู้รับคำสั่งไม่ได้ทำ หรือทำได้ผลบกพร่อง หรือเพราะเข้าใจผิด จะได้ตักเตือนสั่งสอนแลลงโทษตามเหตุผลอัน ควร เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าจะเป็นที่คำจูงให้ราชการนั้นดำเนินสะดวกดี แลให้ผู้รับคำสั่งมีความสละสลวยต่อความผิด ตักเตือนให้ได้กระทำการ นั้นโดยจริง ทั้งจะได้ทราบความขัดข้องในท้องที่ หรือความเดือดร้อน เสียหาย เพื่อแก้ไขตามความสละสลวย

การต่อไปถ้าเกล้า ๆ ได้ตรวจจักษาราชการประการใด จะได้รายงาน กราบทูลให้ทรงทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

(เซ็นพระนาม) มรพงษ์ศิริพัฒน์

ประทับตราประจำตำแหน่งมาเป็นสำคัญ

พระประวัติย่อ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์

ผู้เรียบเรียง : นายเกษม บุญศรี

พระประวัติย่อ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ทรงเป็นอัครยุพราชของชนชาวไทย เสด็จในกรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์พระองค์นี้ เป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๖๓ ในพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น เป็นองค์ต้นราชสกุล วัฒนวงศ์ และเป็นพระโอรสองค์ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารคำบัว ซึ่งเป็นธิดาของท่านเจ้าพระยานคร (น้อย) เมืองนครศรีธรรมราช ในสกุล ณ นคร ดังนั้นราชสกุล วัฒนวงศ์ กับ สกุล ณ นคร จึงเนื่องถึงกัน

เสด็จในกรมพระองค์นี้ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเจริญพระชันษา สมเด็จพระบรมชนกนาถ โปรดให้ทรงศึกษาวิชาการอย่างธรรมเนียมราชสกุล เช่นทรงศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณี อักษรสมัยคือหนังสือไทยและภาษาอังกฤษ ขณะนั้นเป็นเวลาที่บ้านเมืองกำลังจะเปลี่ยนแปลงการบางอย่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฝึกฝนที่จะปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันเหตุการณ์ โปรดให้พระราชวงศ์และพระราชโอรสพระราชธิดา ทรงศึกษาวิชาการทั้งเก่าทั้งใหม่ ทั้งไทยและเทศประกอบกัน ทรงฝึก

พระราชโอรสที่เจริญพระชันษาให้ทรงสามารถในการประกอบพระราชกิจน้อยใหญ่ จนทำให้มีเอกราชอยู่ได้ ในขณะที่เพื่อนบ้านต้องตกอยู่ในอำนาจฝ่ายอื่น

เสด็จในกรมพระองค์นี้ ก็ทรงศึกษาตามอย่างราชสกุล เช่น ทรงศึกษาวิชาทหารและวิชาการปกครองบ้านเมือง ข้อนี้จะได้เห็นได้ในภายหลัง ทรงดำรงพระยศเป็นนายพลตรี และรับราชการในกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภ เป็นราชองครักษ์ เป็นผู้บังคับการกรมทหารรักษาพระองค์ และทรงเข้าพระทัยในการบ้านการเมืองเป็นอย่างดี จะเห็นได้เช่นโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จออกไปเป็นอัครราชทูตประจำอยู่ ณ กรุงปารีส และทรงรักษาราชการสถานอัครราชทูตอีกถึง ๓ ประเทศ คือ ๑ ประเทศอิตาลี ๒ ประเทศสเปน ๓ ประเทศโปรตุเกส ในคราวเดียวกัน ภายหลังทรงขอกลับเข้ามาเมืองไทยแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้จัดการบ้านเมืองซึ่งเริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากระบบจตุสดมภ์มาเป็นระบบเทศาภิบาล ในมณฑลกรุงเก่า และมณฑลปราจีนบุรี ก็ทรงจัดได้สมพระราชประสงค์ จนใช้เป็นแบบอย่างมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ข้อนี้จะได้เห็นในคำประกาศสถาปนาเป็นกรมหมื่นและกรมขุน และในคราวที่ทรงกรมนั้น ก็เป็นพระองค์แรกเริ่มแรกที่ทรงเปลี่ยนพระราชประเพณี คือแต่เดิมมานั้น การที่จะทรงสถาปนาเจ้านายพระองค์ใดหรือขุนนางผู้ใหญ่บางคน ให้มีศักดิ์สูงขึ้น ต้องตั้งพิธีขึ้นที่วังหรือที่บ้านของเจ้านายหรือขุนนางผู้นั้น ถึงกำหนดพระฤกษ์ก็เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระพุทธรณ์

และพระสุพรรณบัฏ หรือหิรัญบัฏตามวังหรือตามบ้านของท่านผู้นั้น เป็นอย่างนั้นมาแต่โบราณ มาในคราวที่จะสถาปนาเสด็จในกรมพระองค์นี้กับเจ้านายพระองค์อื่นอีก ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกธรรมเนียมนั้น เป็นโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีในพระบรมมหาราชวังแห่งเดียว ให้ผู้รับสถาปนามารับพระสุพรรณบัฏ หรือหิรัญบัฏในพระบรมมหาราชวังพร้อมกันตามคราวนั้น ๆ ข้อนี้มีประกาศกระแสพระบรมราชโองการดังนี้

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตกาลล่วงแล้ว ๒๔๓๘ พรรษา บัณฑิตยบันกาล จันทรคตินิยม มักกฎสังวัจจร จิตรมาศกาล บัณฑิตยปฏิบัติโสรวาร สุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ มีนาคม มาส เอกุณติงสมมาสาหคุณพิเศษ ปริจเจทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ ฯลฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคมอุทิศพิมาน โดยสถานบูรพาภิมุข พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายทหารพลเรือน เฝ้าเบื้องบาทบกขมาศ ในการพระราชพิธีสมโภชพระราชลัญจกร ในวันที่บรรจบครบหมื่นหนึ่ง ตั้งแต่วันเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกมา

ทรงพระราชดำริว่า ราชประเพณีแต่เดิมมา ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระสุพรรณบัฏพระบรมวงศานุวงศ์ แลพระราชทานสุพรรณบัฏหิรัญบัฏข้าราชการผู้ใหญ่ ได้เคยมีการ

สวคมนตรี^๕เลียงพระแสงสรณานที่นิวาสสถานแห่งตน ถ้าเป็นพระองค์
เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวังหรือข้าราชการผู้ใหญ่บางคน ก็เสด็จ
พระราชดำเนินพระราชทานน้ำพระพุทธรนต์ แลพระสุพรรณบัฏ
ถึงที่วังแลที่บ้าน เพื่อให้เป็นเกียรติยศยิ่งขึ้น ถ้าไม่ได้เสด็จพระราช
ดำเนินจึงได้เข้ามารับพระสุพรรณบัฏแลหิรัญบัฏในพระบรมมหาราชวัง
การซึ่งได้ประพาศเป็นประเพณีมาแต่ก่อนนั้น ก็ด้วยทรงพระมหากรุณา
เพื่อจะให้เป็นที่สวัสดิมงคล แลเป็นเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ตามกาลสมัย
ซึ่งเป็นที่ยกย่องอยู่นั้น แต่กาลซึ่งผู้ที่ได้รับฐานันดรยศ โดยธรรมเนียม
ที่มีพิธีแยกย้ายกันอยู่ดังนี้ ย่อมเป็นความลำบากที่จะต้องจัดการ
ทั้งปวงโดยกำลังตนให้ทั่วถึง เป็นเหตุซึ่งจะต้องใช้จ่ายทุนทรัพย์เป็น
อันมาก หากว่าผู้ซึ่งมีคุณวุฒิแลมีบำเหน็จบำนาญสมควรที่จะได้
พระราชทานอิสริยยศ แต่ขัดข้องอยู่ยังมีอาจจะจัดการมงคลให้สมแก่
เกียรติยศได้ ก็ต้องร้องร้อไปไม่ได้รับบรรดาศักดิ์ซึ่งสมควรนั้น จึงทรง
พระราชดำริว่า การซึ่งตั้งตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์ใหญ่ในที่วังที่บ้าน
ต่าง ๆ นั้น เป็นการลำบากแก่พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการซึ่งได้
รับอิสริยยศสืบไปภายหลัง หาสมด้วยกาลสมัยในเวลานี้ไม่

อนึ่งในพระบรมมหาราชวัง ก็ย่อมเป็นที่อุกมสถานใหญ่ยิ่งกว่า
วังเจ้าแลบ้านขุนนาง สมควรจะเป็นที่ตั้งยศบรรดาศักดิ์ใหญ่ให้เป็น
สวัสดิมงคล แลเป็นการสะดวกแก่ผู้ที่จะได้รับพระราชทานยศ
บรรดาศักดิ์

หนึ่งในเวลานี้ก็เป็นมหามงคลสมัยซึ่งทรงบำเพ็ญพระราชกุศล สมโภชพระราชลัญจกรในมหัทธิมาร แต่มูลพระบรมราชาภิเษก เป็น พระราชพิธีสำคัญอันหนึ่ง สมควรที่จะเริ่มพระราชประเพณี พระ ราชทานเกียรติกษพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ในพระบรม มหาราชวังเป็นครั้งแรก ให้เป็นแบบอย่างสืบไป

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ คำรัสว่า แท้สืบไปการ ซึ่งจะพระราชทานสุพรรณบัฏแลหิรัญบัฏพระบรมวงศานุวงศ์ แล ข้าราชการผู้ใหญ่ จะพระราชทานในพระบรมมหาราชวัง โดยพระ ราชทานน้ำพระมหาสังข์เป็นต้น แลเครื่องยศทั้งปวงตามฐานันดรศักดิ์ เว้นไว้แต่ถ้าทรงพระราชดำริเห็นสมควรที่จะพระราชทานพระสุพรรณ- บัฏด้วยอาการอย่างอื่น จึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพิธี นั้นเป็นการพิเศษตามพระราชประสงค์ ให้ประเพณีที่จะตั้งต้นแต่วันนี้ เป็นธรรมเนียมที่จะประพฤติสืบไปภายหน้า

ด้วยพระบรมราชโองการซึ่งโปรดเกล้าฯ คำรัสสั่งตั้งพระราช ประเพณีใหม่นี้ จึงทรงพระราชดำริเลือกสรรพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการซึ่งสมควรจะได้รับพระสุพรรณบัฏ สุพรรณบัฏแลหิรัญบัฏ เป็นฤกษ์เริ่มต้นแห่งพระราชประเพณีที่เปลี่ยนใหม่ เพื่อให้เป็นพระ เกียรติกษแลเป็นเกียรติกษแก่พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการใน พระราชพิธีมหามงคลสมัยอันนี้

ในคราวนี้เสด็จในกรม ก็ได้ทรงรับเลือกเข้าด้วย และเป็น พระองค์แรก ทั้งประกาศพระบรมราชโองการดังนี้

ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ ได้ทรงรับราชการในกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภ แลได้เป็นราชองครักษ์ แล้วเป็นผู้บังคับการกรมทหารรักษาพระองค์ ได้ทรงบังคับบัญชาทหารแลรักษาราชการในตำแหน่งโดยเรียบร้อย ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จออกไปเป็น อัครราชทูตพิเศษประจำอยู่ ณ กรุงปารีส ก็ได้ทรงรักษาราชการในหน้าที่โดยพระอุตสาหวิริยภาพเป็นอันมาก ครั้นเมื่อเสด็จกลับมากรุงเพทฯ แล้วได้ทรงรับตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า อันนับว่าเป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่ง ซึ่งจะได้อำนาจการเปลี่ยนแปลงใหม่ ให้ราชการทั้งปวงเป็นไปตามสมควรแก่เวลา บำรุงอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ทรงประกอบด้วยพระสติปัญญาสามารถในราชกิจน้อยใหญ่ เจริญวิญญูประกอบด้วยความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก สมควรที่จะได้เลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณพระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงศ์สิริพัฒน์ มุสิกนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒ

มงคล สุนทรศุภผล ธนสารสมบุรณ์ อตุลยเกียรติยศเจษานุภาพ
ทุกประการ

เมื่อล่วงรัชกาลที่ ๕ แล้ว เสด็จในกรมก็มีได้ทรงคลายพระ
อุทสาหะ แลกลับจะทรงกวตขันพระองค์มากขึ้น ทั้งที่รู้กันว่าคราวหนึ่ง
ทรงพระประชวร ไม่ได้เสด็จไปทรงงาน ณ ที่ว่าการ เป็นเวลาตั้ง
เดือนเศษ เมื่อถึงสิ้นเดือน เจ้าหน้าที่นำเงินเดือนไปถวาย เสด็จ
ในกรมไม่ทรงรับ อ้างว่าไม่ได้ไปทำงาน สกมาถึงรัชกาลที่ ๖ ก็
โปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนกรมขึ้นเป็นกรมขุน จึงมีประกาศดังนี้

อนึ่งทรงพระราชมารว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมรุพงศ์
ศิริพัฒน์ ได้ทรงรับราชการในตำแหน่งที่สำคัญมาหลายหน้าที่ ทั้งฝ่าย
ทหารแลพลเรือน ข้อความมีปรากฏอยู่ในประกาศตั้งกรมครั้งก่อน
นั้นแล้ว ต่อมาก็ได้ทรงจัดการในหน้าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล
กรุงเก่า มีการวางแผนการปกครองให้ไว้ระเบียบเป็นหลักฐาน
อันดี เป็นตัวอย่างแก่มณฑลอื่นในทั่วไป ภายหลังเมื่อราชการใน
มณฑลกรุงเก่าเรียบร้อยแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้าย
มารับราชการในมณฑลปราจีน เป็นข้าหลวงพิเศษประจำตำแหน่ง
เทศาภิบาล ซึ่งเป็นมณฑลจะต้องจัดการพิเศษบางอย่างอันสำคัญกว่า
มณฑลกรุงเก่า ก็ได้ทรงจัดการเรียบร้อยตลอดมาจนบัดนี้ เป็นที่
ไว้วางพระราชหฤทัย

ส่วนในพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไซ้
ทรงนับว่า กรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์ ได้ทรงเป็นผู้วิสาสะคุ้นเคยมา

ได้ทรงทราบพระอัยยาศัยอันสุจริตชื่อตรงมาตั้งแต่ยังประทับอยู่ในประเทศยุโรป ขณะเมื่อกรมหมื่นมรุพงศ์สิริพัฒน์ ยังดำรงตำแหน่งเป็นอัครราชทูตประจำอยู่ ณ กรุงปารีสนั้นแล้ว แลต่อมาเมื่อเสด็จกลับมากรุงสยามแล้ว ก็ยังมีได้เสื่อมถอยในความวิสาสะนั้นเลย จึงทรงพระราชดำริว่า กรมหมื่นมรุพงศ์สิริพัฒน์ เป็นพระบรมวงศ์พระองค์หนึ่งซึ่งสมควรจะทรงยกย่อง ให้เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมรุพงศ์สิริพัฒน์ ขึ้นเป็นกรมขุน มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ มุสิกนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง

นอกจากทรงราชการตามตำแหน่งหน้าที่แล้ว เสด็จในกรมพระองค์นี้ยังทรงหาช่องที่จะช่วยราชการตามโอกาสอันนอกเหนือจากหน้าที่ประจำอีกโสดหนึ่ง จะเห็นได้ดังที่ทรงยกวงเดิมของพระองค์ที่ตั้งอยู่ที่ตำบลสำราญราษฎร์ ด้านหน้าวัดสุทัศน์ให้เป็นโรงเรียนเบญจมราชาลัย ซึ่งในเวลานั้น ทางกระทรวงธรรมการ ต้องการจะตั้งโรงเรียนให้ผู้หญิงได้เล่าเรียนศึกษาเช่นเดียวกับชาย แต่ขัดด้วยครูที่จะสอน จะตั้งโรงเรียนครูสตรีก็ผิดด้วยสถานที่ เสด็จในกรมทรงทราบความประสงค์ของกระทรวงธรรมการ จึงทรงยกวงเดิมให้เป็นโรงเรียน

ฝึกหัดครูสตรี เหตุที่ทรงยกวงประธานกระทรวงธรรมการนี้ ก็ด้วยทรงเห็นเหตุ ๒ ประการ ประการที่ ๑ ทรงเห็นประโยชน์ของบ้านเมืองในเรื่องการศึกษาของกุลบุตรธิดา ซึ่งพระองค์ได้ทรงประสบปัญหาเรื่องนี้ ในตำแหน่งข้าหลวงพิเศษในหน้าที่เทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล ประการที่ ๒ ทรงระลึกถึงคุณูปการในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีอยู่ต่อพระองค์ จึงทรงอุทิศวังฉลองพระเดชพระคุณในรัชกาลที่ ๕ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ จึงพระราชทานชื่อโรงเรียนว่า เบญจมราชาลัย เรื่องนี้มีปรากฏในคำกราบทูล ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการในคราวเปิดโรงเรียนเบญจมราชาลัย ตอนหนึ่งดังนี้

“...อีกประการ ๑ พอมาประจวบเวลาเมื่อเดือนตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงที่วังใหม่ ตำบลปทุมวัน ได้ทรงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งมีมาแก่พระองค์ท่านเป็นอเนกประการ ทรงพระปรารภจะสนองพระเดชพระคุณอย่างใดอย่างหนึ่งอีก ให้พอเพียงแก่พระทัยจงได้ จึงทรงระลึกถึงที่วังเก่า ซึ่งไม่ได้เสด็จประทับอยู่แล้วว่า แม้จะทำประโยชน์อย่างอื่นแก่พระองค์ก็คงจะสู้บำเพ็ญเป็นพระกุศลสาธารณประโยชน์ไม่ได้ แลจะได้ทรงอุทิศผลแห่งกุศลอันนี้ ถวายแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสมอไป จึงตกลงพระทัย

ในทางนี้ แล้วข้ายังมีพระประสงค์เจาะจงในพระทัยต่อไปอีกด้วยว่า
 ต้องขอให้สถานทีนี้เป็นโรงเรียนสตรีอยู่เป็นนิตย์ ครั้นสำเร็จความ
 ตั้งพระทัยฉะนั้นแล้ว จึงประทานลายพระหัตถ์ชี้แจงพระประสงค์มายัง
 กระทรวงธรรมการ ทรงมอบสถานทีนี้ให้กระทรวงธรรมการ จัด
 เป็นสถานศึกษาฝ่ายสตรี กระทรวงธรรมการจึงได้นำความขึ้นกราบ
 บังคมทูลพระกรุณาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงฝ่าละอองธุลี
 พระบาท แล้วก็ทรงพระปรีติ ทรงอนุโมทนาในทางพระกุศล ของ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นเป็นอันมาก แลได้พระราชทานนาม
 สถานทีนี้ว่า โรงเรียนเบญจมราชาลัย ให้กระทรวงธรรมการจัดตั้ง
 เป็นโรงเรียนให้การศึกษาฝ่ายสตรี ให้ต้องตามพระประสงค์เจตนาของ
 พระองค์ผู้เป็นเจ้าของสถานที่ กระทรวงธรรมการได้รับหน้าที่จัดการ
 อันนั้น ให้ต้องตามพระประสงค์ให้มั่นคงถาวร”

อีกตอนหนึ่งว่า..... เพื่อให้ท่านทั้งหลายได้เห็นราคาคุณ
 แห่งพระประสงค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์
 ผู้ทรงเป็นเจ้าของที่วามนี้หนักเพียงใด ในที่นี้ขอประทานยกย่อง
 ว่าพระองค์ได้ทรงพระดำริรอบรู้หลักแห่งการศึกษาที่แท้จริง แล
 พระองค์ช่างทรงเลือกหยิบเจาะจงเฉพาะสิ่งที่จะเป็นคุณประโยชน์อัน
 สำคัญ โดยพระประสงค์ที่จะช่วยให้เป็นประโยชน์แก่ราชการงานเมือง
 แลประชาชนทั่วไปโดยแท้ อันควรที่เราทั้งหลายจะพึงยินดีปิติ
 อนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง ไซ้แต่เท่านั้น ในเรื่องการทั้งนี้เป็นการที่ทรง

พระคำริเเฉพาะถูกเหมาะกับเวลาที่กระทรวงธรรมการต้องการ ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ได้ทรงดำรงหน้าที่ในตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลยมนาทร ทรงพระปรีชาสอดส่องความตื้นลึกหนักเบา ทรงทราบความตักขัดแลความต้องการของการงาน จึงเป็นเหตุให้ทรงพระดำริที่เหมาะสมประจักษ์แก่หน้าที่จะเห็นเอง เหตุฉะนั้นกระทรวงธรรมการจึงขอทูลรับเป็นที่แน่นอนในที่นี้ว่า จะดำรงรักษาสถานที่นี้ให้เป็นโรงเรียนสตรีต่อไปตามพระประสงค์ โดยจะมีได้ยกย้ายเปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างอื่นไปเลย”

อีกตอนหนึ่งว่า.....เพื่อประกาศพระเมตตาคุณของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ อันมีแก่ประชาชนทั่วไป ในการที่ได้ยกที่วังถวายให้เป็นโรงเรียนนี้ และประกาศพระกุศลซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ได้ทรงอุทิศถวายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช” ข้อนี้สำเร็จได้ด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาธรรม อันเต็มเปี่ยมอยู่ในพระทัยของพระองค์ท่าน

และยังมีพระคำรัสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งเสด็จแทนพระองค์ในคราวเปิดโรงเรียนนี้ ตอนหนึ่งว่า ดังนี้

ประการที่ ๑ ยินดีอนุโมทนาในพระกุศลซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ ได้ทรงบำเพ็ญฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และการที่ทรงบำเพ็ญพระกุศลครั้ง

แสดงให้เห็นว่าทรงประกอบด้วยธรรมอันดีอยู่ในพระองค์ ทรงแสดงให้เห็นปรากฏความกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นธรรมอันดีเลิศอยู่ในตัวแล้ว บัณฑิตทั้งหลายนับแต่พระบรมศาสดาของเราลงมาย่อมสรรเสริญยิ่ง กับวิธีการแสดงออกนั้นเล่า ก็ทรงเลือกเฉพาะในทางที่เหมาะสมที่สุด ที่จะเป็นประโยชน์ที่สุด แก่มหาชนแลบ้านเมืองในขณะนี้ คือทรงอุทิศวงให้เป็นโรงเรียนสำหรับครูสตรี”

อีกตอนหนึ่งว่า ประกอบด้วยความปีติยินดีดังบรรยายมา แลในโอกาสที่จะเปิดโรงเรียนซึ่งพระราชทานนามว่า เบญจมาชालัยนี้ จึงขออำนาจพรให้โรงเรียนมีความเจริญรุ่งเรือง มั่นคง ถาวร ทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่ ให้แก่ครูสตรีทั่วทั้งพระราชอาณาจักร”

บัดนี้โรงเรียนเบญจมาชालัย มีอายุครบ ๖๐ ปี และยังคงเป็นโรงเรียนสตรีอยู่ตามพระประสงค์ คณะครูอาจารย์และนักเรียนพร้อมทั้งผู้ปกครอง ซึ่งมีอยู่ในปัจจุบัน ได้ร่วมกันฉลองอายุครบ ๖๐ ปี เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม ศก ๒๕๑๕ นี้แล้ว

เสด็จในกรมพระองค์นี้ เสด็จมาสู่โลกด้วยบุญญาธิการส่งผลให้เสด็จอุปถัมภ์ในราชตระกูลอันสูงศักดิ์ ทรงเติบโตด้วยการศึกษาและการทำงานอันควรแก่พระองค์ ทรงบำเพ็ญในงานที่ทรงปฏิบัติตลอดพระชนมชีพ เมื่อเสด็จสู่ภพอื่น ก็ย่อมจะทรงบำเพ็ญเช่นกัน พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาตรัสว่าดังนี้

อิธนนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ
 กตปฺปญฺโณ อุกฺกตฺถ นนฺทติ
 ปุณฺณํ เม กตฺนฺติ นนฺทติ
 ภิกฺขุโย นนฺทติ สุกฺคํ คโต.

คนทำบุญ ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง คือโลกนี้โลกหน้า ย่อม
 บันเทิงว่า เราได้ทำบุญแล้ว และจะบันเทิงยิ่งขึ้นไป ดังนี้แล.

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

